

ВІСНИК

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Загальнодержавне
періодичне видання**

Виходить шість разів на рік

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КБ № 2444

Засновник:
Конституційний Суд України

Адреса: 252220,
Київ, вул. Банкова, 5–7

Видавець:
Юридична інформаційна
компанія – “Юрінком Інтер”
Шеф-редактор **В. Ковальський**

Адреса: 04209, м. Київ – 209,
вул. Героїв Дніпра, 31-б

Редакційна рада:

В. Німченко – голова
М. Козюбра
М. Костицький
П. Мартиненко
О. Мироненко
В. Тихий
Л. Чубар
В. Шаповал
С. Яценко

Відповідальний секретар –
Г. Сурначова

Тел. 220-72-17
227-27-49

5/2000

У НОМЕРІ

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" (справа про приватизацію державного житлового фонду) 5

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" (справа про свободу утворення профспілок) 9

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням громадянки Стешиної Рити Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини другої статті 2 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (справа про зону відчуження) 18

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) 24

Окрема думка судді Конституційного Суду України Селівона М.Ф.

стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України "Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою" вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106 Конституції України) 31

Ухвала Конституційного Суду України про припинення провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення положення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян"	33
ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	36
ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПОВНОПРАВНИМ ЧЛЕНОМ КОНФЕРЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ	53
В.Скомороха. З питання набуття Конституційним Судом України статусу повноправного члена конференції Європейських Конституційних Судів (виступ)	53
І.Шевляк. Конференція Європейських Конституційних Судів – платформа міжнародного співробітництва в галузі конституційного судочинства	57
КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ	61
В.Скомороха. Практика Конституційного Суду України як засіб імплементації європейських стандартів прав і свобод людини в Україні	61
В.Вознюк. Практика вирішення Конституційним Судом України деяких проблем щодо захисту прав і свобод людини згідно з чинним Кримінальним кодексом України	72
С.Яценко. Ніякого покарання без закону (стаття 7 Конвенції про захист прав людини і основних свобод): аспекти реалізації	79
З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ	
О.Мироненко. Джерела визрівання ідеї конституційної юстиції в Україні "провансальського періоду": світовий досвід, народолюбство, проекти юридичних конституцій (перша половина XIX століття)	89
МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ	102

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**у справі за конституційним поданням
45 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
положень пункту 2 статті 2 Закону України
“Про приватизацію державного житлового фонду”
(справа про приватизацію державного житлового фонду)**

м. Київ
28 вересня 2000 року
№ 10-рп/2000

Справа № 1-37/2000

**Конституційний Суд України
у складі суддів Конституційного Суду України:**

**Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Німченка Василя Івановича – суддя-доповідач,
Розенка Віталія Івановича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,**

за участю представників суб'єкта права на конституційне подання – 45 народних депутатів України – Понеділка Віктора Івановича, народного депутата України, Бабуріна Олексія Васильовича, народного депутата України; Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України Селіванова Анатолія Олександровича

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” від 19 червня 1992 року № 2482-XII в редакції Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про приватизацію державного житлового фонду” від 22 лютого 1994 року № 3981-XII (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 36, ст.524; 1994 р., № 24, ст.182).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39, 40 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне подання 45 народних

депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду".

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 71 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність спору щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду".

Заслухавши суддю-доповідача Німченка В.І., пояснення Понеділка В.І., Бабуріна О.В., Селіванова А.О. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Верховна Рада України 19 червня 1992 року прийняла Закон України "Про приватизацію державного житлового фонду" (далі – Закон), який визначає правові основи приватизації житла, що перебуває в державній власності, подальшого його використання і утримання.

Законом України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" від 22 лютого 1994 року пункт 2 статті 2 Закону було викладено в новій редакції, відповідно до якої з переліку об'єктів приватизації державного житлового фонду виключаються: квартири-музеї; квартири (будинки), розташовані на територіях закритих військових поселень, підприємств, установ та організацій, природних та біосферних заповідників, національних парків, ботанічних садів, дендрологічних, зоологічних, регіональних ландшафтних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників; кімнати в гуртожитках; квартири (будинки), які перебувають в аварійному стані (в яких неможливо забезпечити безпечне проживання людей); квартири (кімнати, будинки), віднесені у встановленому порядку до числа службових, а також квартири (будинки), розташовані в зоні безумовного (обов'язкового) відселення, забрудненій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Народні депутати України в конституційному поданні зазначають, що основний зміст цієї норми Закону забороняє приватизацію житла, розташованого на територіях історико-культурних, природних та біосферних заповідників, національних парків тощо, що суперечить положенням частини другої статті 24 Конституції України, згідно з якими не може бути привілеїв чи обмежень прав громадян, зокрема, за ознаками їх місця проживання, та статті 41 Конституції України, яка виключає протиправне позбавлення права власності та проголошує право приватної власності непорушним.

Посилаючись на пункт 1 Перехідних положень Конституції України, відповідно до якого закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України, автори подання звернулися з клопотанням до Конституційного Суду України визнати положення пункту 2 статті 2 Закону такими, що не відповідають Конституції України.

Представники суб'єкта права на конституційне подання в Конституційному Суді України підтримали подання і зазначили, що відповідно до статті 22 Конституції України конституційні права і свободи, які гарантуються людині і громадянинові, не можуть бути скасовані. До того ж представники стверджували, що в умовах здійснення політики роздержавлення майна об'єкти нежитлового фонду соціально-культурного призначення разом із жилими будинками, розташова-

ними на територіях окремих історико-культурних заповідників, а також у військових місцечках військових частин, що розформовуються, передаються (викупаються) у власність юридичних осіб, тоді як приватизація житла громадянами в цих будинках забороняється нормою Закону, що оспорується.

Голова Верховної Ради України в письмовому поясненні Конституційному Суду України та Постійний представник Верховної Ради України в Конституційному Суді України в процесі розгляду справи на відкритому пленарному засіданні зазначили, що пункт 2 статті 2 Закону відповідає положенням статей 24, 41 Конституції України, оскільки приватизація державного фонду – це відчуження державної власності на користь громадян України, а питання щодо державної власності, в тому числі встановлення обмежень на приватизацію окремих об'єктів державного житлового фонду, уповноважена вирішувати Верховна Рада України відповідно до пункту 36 статті 85 Конституції України.

2. Конституційний Суд України, вирішуючи спір, виходить з такого.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України (статті 13, 142, 143 Конституції України).

Відповідно до пункту 7 частини першої статті 92 та пункту 36 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить визначення правового режиму власності шляхом прийняття відповідного закону, а також затвердження переліку об'єктів права державної власності, в тому числі об'єктів державного житлового фонду, що не підлягають приватизації.

3. Стаття 24 Конституції України гарантує кожному громадянину України рівні конституційні права і свободи і проголошує рівність прав громадян перед законом. Проголошуючи рівність усіх громадян перед законом, стаття 24 Конституції України таким чином встановлює і рівну підлеглість усіх громадян законам України.

За змістом статті 24 Конституції України під словосполученням "місце проживання" мається на увазі місце проживання громадян за територіальною ознакою (село, селище, місто чи інша адміністративно-територіальна одиниця), а не конкретне жила приміщення (будинок, квартира, службова квартира), як на це посилаються автори клопотання. Тому включення Законом певних жилих приміщень до переліку об'єктів, що не підлягають приватизації, не може розглядатися як обмеження прав людини за ознакою місця проживання.

Включення окремих квартир (будинків) державного житлового фонду до переліку об'єктів, що не підлягають приватизації, зумовлюється особливістю правового статусу територій, на яких вони розташовані, або самих цих об'єктів, а також необхідністю забезпечення безпечних умов проживання громадян, особливістю охорони державою культурних цінностей та зон природного заповідного фонду, тимчасовим характером надання жилих приміщень тощо.

З огляду на це не можна розцінювати як обмеження прав і свобод людини і громадянина визначення Верховною Радою України конкретних об'єктів державного житлового фонду, які не підлягають приватизації виходячи з цільового призначення жилих приміщень та інших обставин, пов'язаних з особливістю їх правового режиму, що унеможливають передачу цих жилих приміщень у приватну власність. Разом з тим, встановлюючи заборону на приватизацію зазначених об'єктів державного житлового фонду, законодавець передбачив гарантії компенсаційного характеру для громадян, які мешкають у таких квартирах (будинках).

Таким чином, положення пункту 2 статті 2 Закону необхідно розглядати не як обмеження прав людини за ознакою місця проживання, а як обмеження щодо окремих об'єктів державного житлового фонду, які можуть бути передані у власність громадян України.

Окрім того, в разі зміни правового статусу об'єктів житлового фонду за тих чи інших обставин, внаслідок чого стала можливою приватизація цього майна, громадяни не позбавлені права вирішувати це питання в порядку, передбаченому Законом, в тому числі шляхом звернення за захистом порушеного права до суду загальної юрисдикції.

4. Закон України "Про приватизацію державного житлового фонду" передбачає порядок набуття права власності на житло громадянами України, які користуються державним житловим фондом на законних підставах, з обмеженням на приватизацію, визначеним пунктом 2 статті 2 цього Закону. У статті 41 Конституції України, на яку посилається суб'єкт права на конституційне подання, йдеться про конституційні гарантії вже набутого права власності, а тому посилання на невідповідність оспорюваної норми Закону зазначеним положенням Конституції України є необґрунтованим.

На основі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 70, 73 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення пункту 2 статті 2 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" від 19 червня 1992 року в редакції Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду" від 22 лютого 1994 року, згідно з якими "не підлягають приватизації: квартири-музеї; квартири (будинки), розташовані на територіях закритих військових поселень, підприємств, установ та організацій, природних та біосферних заповідників, національних парків, ботанічних садів, дендрологічних, зоологічних, регіональних ландшафтних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, історико-культурних заповідників, музеїв-заповідників; кімнати в гуртожитках; квартири (будинки), які перебувають в аварійному стані (в яких неможливо забезпечити безпечне проживання людей); квартири (кімнати, будинки), віднесені у встановленому порядку до числа службових, а також квартири (будинки), розташовані в зоні безумовного (обов'язкового) відселення, забрудненій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС".

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційними поданнями
народних депутатів України
та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
статей 8, 11, 16 Закону України
“Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”
(справа про свободу утворення профспілок)

м. Київ
18 жовтня 2000 року
№ 11-рп/2000

Справа № 1-36/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шапovala Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича – суддя-доповідач,

за участю представників суб'єктів права на конституційне подання – Онопенка Василя Васильовича, народного депутата України, Ісаковича Сергія Володимировича, представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Ємця Івана Григоровича, радника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; представників Верховної Ради України – Хари Василя Георгійовича, народного депутата України, голови підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці, Селіванова Анатолія Олександровича, Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України, а також залучених Конституційним Судом України до участі у розгляді справи: представника Президента України – Носова Владислава Васильовича, Постійного представника Президента України в Конституційному Суді України, представника Міністерства юстиції України – Єфіменка Леоніда Васильовича, заступника Міністра юстиції України, та свідка – Волинця Михайла Яковича, голови Конфедерації вільних профспілок України,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від

15 вересня 1999 року № 1045-XIV (Відомості Верховної Ради України, 1999 р., № 45, ст. 397).

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 39 і 40 Закону України "Про Конституційний Суд України" стали конституційне подання 183 народних депутатів України щодо конституційності статей 8, 11, 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" та конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо конституційності статей 11, 16 зазначеного Закону, за якими було відкрито конституційні провадження у справах. Згідно зі статтею 58 Закону України "Про Конституційний Суд України" ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань ці провадження було об'єднано в одне конституційне провадження у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності".

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 71 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність спору щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11 і 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності".

Заслухавши суддю-доповідача Яценка С.С., пояснення Онопенка В.В., Ісаковича С.В., Селіванова А.О., Хари В.Г., Носова В.В., Єфіменка Л.В., Волинця М.Я. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

УСТАНОВИВ:

1.1. Суб'єкти права на конституційне подання – народні депутати України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – вважають, що статті 11, 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" суперечать частині третій статті 36 Конституції України, що містить положення про утворення професійних спілок без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів.

Народні депутати України, крім того, посилаються на те, що стаття 11 Закону щодо статусу професійних спілок та стаття 8 щодо статусу об'єднань профспілок суперечать статті 22 Конституції України, оскільки погіршують існуюче становище профспілок та їх об'єднань в частині необхідності підтвердження свого статусу при легалізації.

Як зазначається в конституційних поданнях, із змісту статті 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" випливає, що профспілка вважається створеною лише з моменту її реєстрації у відповідних державних органах; це положення ставить створення профспілки та її подальше існування в залежність від реєструючого органу.

Суб'єкти права на конституційне подання також стверджують, що положення статей 11, 16 Закону суперечать вимогам Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Конвенції Міжнародної організації праці № 87 про свободу асоціації і захист права на організацію.

1.2. У письмових поясненнях Голова Верховної Ради України заперечує проти наведеного обґрунтування невідповідності Конституції України названих статей Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" та зазначає, що твердження про неконституційність статей 8, 11 Закону є неаргументованими,

а стаття 16 “ні безпосередньо, ні по суті не містить вимоги попереднього дозволу на створення профспілки і не обмежує прав її членів”.

2.1. Відповідно до пункту 11 частини першої статті 92 Конституції України засади утворення об'єднань громадян визначаються законом.

Частина перша статті 36 Конституції України гарантує право громадян України на свободу об'єднання, зокрема, у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Згідно з частиною третьою цієї статті професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів.

Стаття 11 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” визначає, що профспілки можуть мати статус місцевих, обласних, регіональних, республіканських – Автономної Республіки Крим, всеукраїнських (частина перша), а також встановлює вимоги щодо ознак відповідного статусу (частина друга, третя, четверта, п'ята, шоста). Частина сьома цієї статті містить припис, згідно з яким всеукраїнські профспілки можуть без спеціального дозволу використовувати у своєму найменуванні слово “Україна” та похідні від нього.

Професійні спілки є громадськими організаціями, на що прямо вказано у частині третій статті 36 Конституції України. Закон України “Про об'єднання громадян” від 16 червня 1992 року поширює свою дію і на професійні спілки, хоча особливості правового регулювання діяльності профспілок визначаються Законом України про профспілки (частина четверта статті 1). Закон України “Про об'єднання громадян”, як і передбачено більш пізнім законодавчим актом – Законом України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, є частиною законодавства про профспілки і застосовується до них, якщо інше не передбачено цим Законом (частина перша та третя статті 4).

У статті 9 Закону України “Про об'єднання громадян” встановлено, що об'єднання громадян України утворюються і діють із всеукраїнським, місцевим та міжнародним статусом. До місцевих належать об'єднання, діяльність яких поширюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону. Територія діяльності самостійно визначається об'єднанням громадян. Отже, види статусу професійних спілок, передбачені статтею 11 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, головню ґрунтуються на положеннях базового Закону України “Про об'єднання громадян”.

Стаття 11 Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (далі – Закон) визначає статус профспілок (місцевих, обласних, регіональних, республіканських, всеукраїнських) за ознакою наявності організаційних ланок профспілки на певній території та залежно від того, яку частину членів профспілки, котрі працюють за даною професією чи фахом, вони об'єднують.

У статті 2 Закону зазначено, що “професійні спілки створюються з метою представництва, здійснення та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки”. Обсяг прав профспілок щодо захисту інтересів працівників не ставиться у залежність від статусу профспілки, визначеного статтею 11 Закону. Це підтверджує і стаття 10 Закону: “Усі профспілки рівні перед законом і мають рівні права щодо захисту прав та інтересів членів профспілки”. Названі положення узгоджуються з приписами частини третьої статті 36 Конституції України.

Статусом професійних спілок обумовлюється представництво відповідної профспілки на загальнонаціональному, регіональному, місцевому, галузевому рівнях при веденні консультацій, колективних переговорів щодо укладення угод, колективних договорів (на відповідному територіальному та галузевому рівнях), участь у роботі тристоронніх органів (Національна рада соціального партнерства), керування соціальним страхуванням тощо. Положення статті 11 Закону в цілому узгоджуються з чинними законодавчими актами, що передбачають конкретні повноваження профспілок та їх об'єднань, такими, як Закон України "Про колективні договори і угоди", Закон України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)".

Згідно зі статтею 3 Закону України "Про колективні договори і угоди" стороною генеральної угоди (що укладається на державному рівні) виступають професійні спілки, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди; стороною угоди на галузевому рівні є профспілки чи об'єднання профспілок або інших представницьких організацій трудящих, які мають відповідні повноваження, достатні для ведення переговорів, укладення угоди та реалізації її норм на більшості підприємств, що входять в сферу їх дії; угода на регіональному рівні укладається об'єднаннями профспілок чи іншими уповноваженими трудовими колективами органами; колективний договір на підприємстві, в установі, організації укладається однією або кількома профспілковими чи іншими уповноваженими на представництво трудовим колективом органами, а у разі відсутності таких органів – представниками трудящих, обраними і уповноваженими трудовим колективом. Отже, представницький характер профспілок та їх об'єднань зумовлений не стільки їхнім формальним статусом, який законодавець визначив виходячи насамперед з територіальної сфери їх діяльності, скільки повноваженнями, наданими їм трудовими колективами підприємств, установ і організацій, та взаємодією між самими профспілками.

Суспільні відносини за участю профспілок регулюються законодавством тією мірою, в якій це необхідно для забезпечення представництва і захисту інтересів трудівників, успішного функціонування профспілок. Саме по собі визначення видів статусу професійних спілок у статті 11 Закону є правомірним в контексті визнання державою правосуб'єктності цих громадських організацій. Доцільність такого законодавчого врегулювання статусу профспілок та їх об'єднань, як це передбачено статтею 11 Закону, не вирішується Конституційним Судом України.

2.2. Водночас Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремі положення статті 11 Закону обмежують право громадян на свободу об'єднання, закріплене у частині першій статті 36 Конституції України.

Частина друга статті 11 Закону визначає, що статус місцевих мають профспілки, до складу яких входять не менше трьох первинних організацій, що діють на підприємствах, в установах або організаціях однієї адміністративно-територіальної одиниці (міста, району, села), чи об'єднують не менше 9 членів профспілки, які працюють на різних підприємствах, в установах або організаціях. Кожна з наведених вимог створює обмеження в реалізації права громадян на свободу об'єднання в професійну спілку, оскільки вимагається наявність членів профспілки на кількох підприємствах, в установах, організаціях або принаймні трьох організаційних ланок ("первинних організацій") на одному підприємстві, в установі чи організації, а таких у конкретному населеному пункті чи на підприємстві, в установі, організації може і не бути. Рівночасно може бути обмеженим і право на свободу об'єднання у профспілку, що її мають створити "на основі вільного

вибору їх членів" (частина третя статті 36 Конституції України) за родом професійної діяльності, якщо певна професія представлена, приміром, тільки на одному підприємстві, в установі чи організації, розташованому в місті, районі чи селі. Крім того, редакція частини другої статті 11 Закону ставить під сумнів статус місцевих профспілок на рівні районів у містах та селищ, що також складають систему адміністративно-територіального устрою України (частина перша статті 133 Конституції України).

Як зазначалося вище, частина перша статті 11 Закону встановлює, що профспілки можуть мати статус від всеукраїнського до місцевого (останній є найнижчим за територіальним критерієм).

Частина друга статті 11 Закону виключає об'єднання громадян у професійні спілки зі статусом місцевих на одному підприємстві, в установі чи організації, залишаючи для них тільки можливість входження разом з іншими як організаційних ланок в існуючу професійну спілку з відповідним статусом або утворення такої. З аналізу цієї частини статті 11 та інших норм Закону випливає, що такі профспілкові організації (стаття 37) існують в якості організаційних ланок профспілок (абзаци третій і четвертий статті 1, частина одинадцята статті 16), а саме "первинних організацій, що діють на підприємствах, в установах або організаціях" (частина друга статті 11). Ці організації не можуть мати визначеного статтею 11 Закону статусу професійної спілки, тобто самоврядної громадської організації, що набуває статусу юридичної особи, зареєструвавшись у порядку, встановленому частинами другою, третьою, четвертою, п'ятою, шостою статті 16. Організаційні ж ланки профспілок набувають статусу юридичної особи на підставі статуту зареєстрованої всеукраїнської профспілки чи профспілки іншого статусу (частина десята статті 16), у якому і визначено їхні повноваження (пункт 6 частини третьої статті 14).

Таким чином, стаття 11 Закону обмежує право громадян на свободу об'єднання у профспілки. Тому положення цієї статті, що унеможливорює створення самостійної профспілки на окремому підприємстві, в установі чи організації без дотримання умов, передбачених частиною другою, відповідно до яких статус місцевих мають лише профспілки, "до складу яких входять не менше трьох первинних організацій ... чи об'єднують не менше 9 членів профспілки, які працюють на різних підприємствах, в установах або організаціях", не відповідає частині першій статті 36 Конституції України.

Конституційний Суд України, розглядаючи справу щодо офіційного тлумачення поняття "професійна спілка, що діє на підприємстві, в установі, організації", використаного в абзаці шостому частини першої статті 43¹ Кодексу законів про працю України (справа про профспілку, що діє на підприємстві), сформулював правову позицію, що "Конституція України не містить обмежень щодо утворення професійних спілок громадянами, які працюють на одному підприємстві, в установі, організації", та установив, зокрема, що із змісту частини третьої статті 36 Конституції України випливає, що "всі професійні спілки, які утворені і діють згідно з їх статутами на підприємствах, в установах, організаціях, мають гарантовані Конституцією України рівні права для захисту трудових і соціальних прав своїх членів..." (Рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 1998 року № 14-рп/98 // Вісник Конституційного Суду України.-1999.-№ 1).

Крім того, положення статті 11 Закону, що унеможливорює створення самостійної профспілки на підприємстві, в установі чи організації без дотримання визначених її частиною другою умов, нівелює передбачене Конституцією України право громадян на свободу об'єднання в аспекті утворення самостійної проф-

спілки на підприємстві, в установі або організації, чим порушує одночасно і частину другу статті 22 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

2.3. Положення частин третьої та п'ятої статті 11 Закону містять, серед іншого, кількісні критерії для визначення статусу профспілки (обласного, всеукраїнського), встановлюючи вимоги щодо пропорційного складу профспілки стосовно всіх членів профспілок окремої галузі або які працюють за певним фахом, професією. Конституційний Суд України дійшов висновку, що наведені нижче положення цієї статті обмежують право громадян на свободу об'єднання.

Так, у частині третій статті 11 останньою альтернативною ознакою статусу обласних профспілок передбачено, що вони повинні об'єднувати "більшість членів профспілки, які працюють за даною професією чи фахом в області, містах Києві та Севастополі". Це унеможливує створення більше ніж однієї обласної професійної спілки за певним фахом чи професією в конкретній області, містах Києві та Севастополі, чим порушується конституційне право громадян на свободу об'єднання, зокрема, зважаючи на припис частини п'ятої статті 7 Закону, згідно з яким статутами (положеннями) може бути передбачено обмеження щодо подвійного членства у профспілках.

Конституційний Суд України виходить з того, що право громадян України на свободу об'єднання у громадській організації відповідно до статті 36 Конституції України, включаючи і конституційне право на утворення професійної спілки, не може бути обмежене ні законодавством, ні на практиці такими вимогами щодо реалізації названого права, які виключають можливість утворення професійної спілки як такої, якщо цих умов (вимог) об'єктивно не можна виконати, тобто фактично є частковою заборонаю реалізації права громадян на об'єднання у відповідну професійну спілку. В даному випадку Конституційний Суд України вбачає неконституційне обмеження права громадян на свободу об'єднання у тому, що це право не можна здійснити, добровільно об'єднавшись в іншу профспілку такого ж статусу за ознакою того самого (одного) фаху чи професії в конкретній області, містах Києві та Севастополі, якщо вже існує відповідна професійна спілка, котра об'єднала більшість членів профспілки, які працюють за даною професією чи фахом в області, містах Києві та Севастополі.

Так само і положення пунктів 2, 3 частини п'ятої статті 11 Закону фактично обмежують кількість професійних спілок зі всеукраїнським статусом у певній галузі чи за ознакою фаху, професії, оскільки встановлюють вимоги об'єднання ними "не менше третини членів профспілок цієї галузі або членів профспілки певного фаху, професії" додатково до критерію охоплення їх організаційними ланками більшості адміністративно-територіальних одиниць України, де розташовані підприємства, установи або організації певної галузі (пункт 2), або об'єднання в профспілці "більшості членів профспілки, які працюють за даною професією чи фахом в Україні" (пункт 3).

Тому зазначені положення статті 11 Закону суперечать частині першій статті 36 Конституції України:

положення, згідно з якими встановлюється кількісний критерій – "більшість" – для об'єднання у профспілці відповідного статусу членів профспілки, які працюють за даною професією, фахом в області, містах Києві та Севастополі (частина третя) та які працюють за даною професією чи фахом в Україні (пункт 3 частини п'ятої);

положення, що встановлює мінімальну кількість – "не менше третини" – для об'єднання у профспілці з всеукраїнським статусом членів профспілок галузі або членів профспілки певного фаху, професії (пункт 2 частини п'ятої).

3.1. Стаття 16 Закону регламентує легалізацію професійних спілок, їх об'єднань.

Нею прямо передбачена обов'язкова легалізація (офіційне визнання) профспілок та їх об'єднань шляхом реєстрації. У разі реєстрації профспілки та їх об'єднання набувають статусу юридичної особи (частини перша і дев'ята статті 16).

Встановлення реєстрації (із набуттям статусу юридичної особи) як єдиного способу легалізації перешкоджає реалізації права утворювати професійні спілки "на основі вільного вибору їх членів" (частина третя статті 36 Конституції України), оскільки громадяни можуть визнати за потрібне об'єднатися з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав у таку професійну спілку (як правило, нечисленну), яка не обов'язково повинна мати права юридичної особи.

3.2. Виходячи з особливого місця профспілок у механізмі захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів громадян частина третя статті 36 Конституції України встановлює додаткову, порівняно із загальними приписами частини першої цієї ж статті, гарантію реалізації права громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності, на об'єднання у професійні спілки: "Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів".

На підставі системного аналізу статті 36 Конституції України Конституційний Суд України дійшов висновку, що наведене положення її частини третьої вимагає встановлення у Законі такого порядку реєстрації профспілок, яке було б актом надання статусу (прав) юридичної особи і не більше. Згідно з частиною одинадцятою статті 16 Закону "zareєстровані профспілки ...набувають цивільних прав і беруть на себе цивільні зобов'язання". Ще до реєстрації вона є правоздатною (зокрема, має право оскаржити до суду рішення про відмову в реєстрації), проте повного обсягу дієздатності профспілка набуває після її реєстрації як юридичної особи.

Стаття 16 Закону передбачає легалізацію (реєстрацію) Міністерством юстиції України та його територіальними органами профспілок відповідно до їх статусу (частина друга). Легалізуючий орган проводить перевірку на відповідність статусу, визначеному статтею 11 цього Закону, вносить організацію в Реєстр об'єднань громадян та видає посвідчення встановленого зразка (частина п'ята); у разі невідповідності поданих документів профспілок, їх об'єднань зазначеному статусу легалізуючий орган відмовляє в реєстрації (частина шоста). Тим часом частина четверта статті 3 Закону позбавляє права використовувати у своєму найменуванні визначення "профспілка" або похідних від нього будь-яку організацію, яка не пройшла легалізації відповідно до статті 16, оскільки нелегалізовані профспілки за змістом названої частини розглядаються як такі, що перебувають поза цим Законом (не "діють на підставі цього Закону"). А частина перша статті 13 проголошує: "Держава забезпечує реалізацію права громадян на об'єднання у професійні спілки та додержання прав та інтересів профспілок, легалізованих у порядку, передбаченому цим Законом" (власне, його статтею 16).

Таким чином, реєстрація за встановленим статтею 16 Закону порядком, якщо формально і не є стадією утворення профспілки, то фактично зводиться до попереднього дозволу на її діяльність. Адже дозвіл на діяльність як профспілки така організація отримує лише після реєстрації, що в принципі рівнозначне вимозі про попередній дозвіл. Це є обмеженням передбаченого частиною третьою статті 36 Конституції України права громадян на утворення профспілок без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів.

Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення статті 16 Закону в частині встановлення таких умов легалізації профспілок, які фактично пов'язують початок діяльності створеної з метою забезпечення і захисту інтересів працівників організації як профспілки з моментом її реєстрації у відповідних органах, що рівнозначно вимозі про попередній дозвіл на утворення профспілки, не відповідають частині третій статті 36 Конституції України.

3.3. Статтею 8 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, як і статтею 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, що є частиною національного законодавства України, гарантується право людини на свободу об'єднання, зокрема, право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення зазначеного права не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших осіб.

Ратифікувавши 11 серпня 1956 року Конвенцію Міжнародної організації праці 1948 року про свободу асоціації і захист права на організацію (№ 87), Україна взяла на себе обов'язок ужити необхідних заходів щодо гарантування трудящим вільного здійснення права на організацію (профспілку), що визначені у її статтях 1, 2, 7, 8, 10, 11. Так, Конвенцією закріплено: право працівників створювати за своїм вибором організацію без попереднього дозволу, а також вступати в такі організації за єдиної умови підпорядкування статутам останніх (стаття 2); право організації працівників вільно організовувати свою діяльність (стаття 3); набуття статусу юридичної особи не може бути підкорено умовам, що перешкоджають застосуванню статей 2, 3 (стаття 7); національне законодавство держав-учасниць не може порушувати гарантії, передбачені цією Конвенцією.

Суть цих положень міжнародних договорів відображена в тексті Конституції України, зокрема у статтях 36, 37, які містять подібні гарантії та застереження щодо реалізації громадянами права на свободу об'єднання, в тому числі у профспілки.

Ураховуючи, що окремі положення Закону визнані неконституційними, оскільки порушують право громадян на свободу об'єднання, Конституційний Суд України констатує, що в цій частині вимоги Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Конвенції Міжнародної організації праці про свободу асоціації і захист права на організацію не дістали в ньому належного відображення.

4. Стаття 8 Закону передбачає, що з метою виконання своїх статутних завдань профспілки мають право на добровільних засадах створювати об'єднання (асоціації, ради, федерації, конфедерації тощо) за галузевими, територіальними або іншими ознаками, а також входити до складу об'єднань та вільно виходити з них (частина перша). Частина четверта цієї статті передбачає, що статус об'єднань профспілок визначається за статусом членів, яких вони об'єднують, з урахуванням вимог статті 11 цього Закону.

Тобто зміст положення статті 8, яке оспорюється, визначається диспозиціями, що містяться у статтях 11, 16 Закону, і не має самостійного значення в контексті визнаних неконституційними положень цих статей, тому посилення суб'єкта права на конституційне подання стосовно порушення приписів статей 22, 36 Конституції України положеннями статті 8 Закону щодо об'єднань профспілок є необґрунтованим.

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 65, 73 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 11 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", якими обмежується право громадян на свободу об'єднання:

1.1. положення, що унеможлиблює створення самостійної профспілки на окремому підприємстві, в установі або організації без дотримання умов, передбачених частиною другою, відповідно до яких статус місцевих мають лише профспілки, "до складу яких входять не менше трьох первинних організацій ... чи об'єднують не менше 9 членів профспілки, які працюють на різних підприємствах, в установах або організаціях";

1.2. положення, згідно з якими встановлюється кількісний критерій – "більшість" – для об'єднання у профспілці відповідного статусу членів профспілки, які працюють за даною професією, фахом в області, містах Києві та Севастополі (частина третя) та які працюють за даною професією чи фахом в Україні (пункт 3 частини п'ятої);

1.3. положення, що встановлює мінімальну кількість – "не менше третини" – для об'єднання у профспілці з всеукраїнським статусом членів профспілок галузі або членів профспілки певного фаху, професії (пункт 2 частини п'ятої).

2. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення статті 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" в частині встановлення таких умов легалізації профспілок, які фактично пов'язують початок діяльності створеної з метою забезпечення і захисту інтересів працівників організації як профспілки з моментом її реєстрації у відповідних органах, що рівнозначно вимозі про попередній дозвіл на утворення профспілки.

3. Визнати такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), положення статей 8, 11, 16 (крім тих положень статей 11, 16, що визнані неконституційними) Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності".

4. Положення статей 11, 16 Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним зверненням громадянки Стешиної Рити Анатоліївни щодо офіційного тлумачення положення пункту 1 частини другої статті 2 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” (справа про зону відчуження)

м. Київ
25 жовтня 2000 року
№ 12-рп/2000

Справа № 1-29/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мироненка Олександра Миколайовича – суддя-доповідач,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо офіційного тлумачення поняття “зона відчуження”, яке вживається у статті 2 Закону Української РСР “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 28 лютого 1991 року № 796-XII, викладеного у новій редакції Законом України “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 19 грудня 1991 року № 2001 – XII (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., №13, ст. 178) з наступними змінами.

Приводом для розгляду справи відповідно до статей 42, 43 Закону України “Про Конституційний Суд України” стало конституційне звернення громадянки Стешиної Рити Анатоліївни.

Підставою для розгляду справи згідно зі статтею 94 Закону України “Про Конституційний Суд України” є наявність неоднозначного застосування положення “зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році” пункту 1 частини другої статті 2 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”

судами України, іншими органами державної влади, що, на думку суб'єкта права на конституційне звернення, призвело до порушення його конституційних прав.

Заслухавши суддю-доповідача Мироненка О.М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Громадянка Стешина Р.А. звернулась до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення поняття "зона відчуження", що вживається у статті 2 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", зокрема щодо з'ясування питання, чи є зоною відчуження територія, що стала радіоактивно забрудненою з моменту аварії на Чорнобильській АЕС, і чи належали до такої території села Варовичі і Бобер Поліського району Київської області у період з 3 по 9 травня 1986 року.

Необхідність в офіційному тлумаченні обґрунтовується наявністю неоднозначного застосування положення пункту 1 частини другої статті 2 зазначеного Закону у зв'язку з різним розумінням поняття "зона відчуження" судами України, іншими органами державної влади, що призвело, на думку Стешиної Р.А., до порушення її конституційних прав.

У період з 3 по 9 травня 1986 року, як стверджує Стешина Р.А., у складі спеціально створеної групи медичних працівників Донецької області вона перебувала у відрядженні в Поліському районі Київської області, у тому числі в селах Варовичі та Бобер, де надавала медичну допомогу особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, яка сталася 26 квітня 1986 року. Через деякий час стан здоров'я громадянки Стешиної Р.А. погіршився. Під час медичного обстеження було виявлено захворювання, якими вона раніше не страждала. Донецька регіональна міжвідомча експертна комісія встановила причинний зв'язок між захворюваннями, що виникли, і роботою у Поліському районі з 3 по 9 травня 1986 року. У серпні 1993 року Стешиній Р.А. встановлено III групу інвалідності.

Відповідно до Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" Донецька обласна державна адміністрація визначила Стешиній Р.А. статус учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і надала їй відповідне посвідчення, після чого заявниця стала користуватися передбаченими законодавством пільгами і компенсаціями. Але 30 серпня 1996 року розпорядженням начальника Управління у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Донецької обласної державної адміністрації Стешину Р.А. позбавлено визначеного раніше статусу і гарантованих державою відповідних заходів соціального захисту.

Вважаючи свої права порушеними, громадянка звернулась до Ворошиловського районного суду м. Донецька, який 27 квітня 1998 року відмовив їй у задоволенні вимог про скасування зазначеного розпорядження на тій підставі, що Стешина Р.А. виконувала роботи у період з 3 по 9 травня 1986 року поза межами зони відчуження. Не дали позитивних наслідків для позивачки ні касаційний розгляд справи, ні спроба вирішити її у порядку нагляду в Донецькому обласному суді та Верховному Суді України.

Додані до конституційного звернення рішення Ворошиловського районного суду м. Донецька і судової колегії в цивільних справах Донецького обласного суду з аналогічних справ свідчать про неоднозначність розуміння цими судовими органами поняття "зона відчуження".

2. Наявність розбіжностей в інтерпретації положення "зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році" підтверджують і витребувані в ході попередньої підготовки питання до розгляду Конституційним Судом України додаткові документи, матеріали та інша інформація.

2.1. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики, природо-користування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи відносять відповідні населені пункти до зони відчуження або з дати прийняття рішення про евакуацію населення саме з даної території у 1986 році, або з моменту евакуації упродовж того ж року.

Керуючись саме такими міркуваннями, Комісія Верховної Ради України з питань Чорнобильської катастрофи та Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС листом до Верховного Суду України від 20 жовтня 1994 року № 06/16-943 дали роз'яснення, яким передбачено, що моментом, з якого населений пункт віднесено до зони відчуження, є дата проведення евакуації населення з тієї чи іншої території. Листи аналогічного змісту Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи направлялися і на адресу інших державних органів.

2.2. Національна комісія з радіаційного захисту населення України, Національна академія наук України, Академія медичних наук України та її Науковий центр радіаційної медицини, Міністерство охорони здоров'я України, Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України, Державний комітет України по водному господарству, Державний комітет лісового господарства України, Державний комітет України по земельних ресурсах та деякі інші державні органи дотримуються відмінної позиції у розумінні положення "зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році". На їхню думку, такі території повинні вважатися зоною відчуження з моменту аварії на Чорнобильській АЕС, тобто з 26 квітня 1986 року, незалежно від дати рішення про евакуацію населення з того чи іншого пункту або дня проведення самої евакуації.

Київська обласна державна адміністрація вважає формулювання щодо зони відчуження настільки ясним, що воно не потребує будь-яких уточнень у тексті самого закону. З тим, що відлік часу для визначення терміну перебування у зоні відчуження, оплати праці, надання пільг і компенсацій для учасників ліквідації аварії починається з моменту катастрофи, погоджується і Адміністрація зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення.

3. Конституційний Суд України, з'ясовуючи зміст положення "зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році", керується статтею 3 Конституції України, яка проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а державу – відповідальною перед людиною за свою діяльність, та статтею 16 Конституції України, що визначає подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу обов'язком держави, і виходить з такого.

3.1. Норма, що розглядається, вперше сформульована законодавцем у частині другій статті 2 Закону Української РСР "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 27 лютого 1991 року № 791а – XII (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1991 р., № 16, ст.198) з наступними змінами. Ще раз це положення дістало

правове закріплення 28 лютого 1991 року в частині другій статті 2 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". Протягом наступних років обидва закони зазнавали численних змін, але зазначене положення залишено законодавцем у його первісному формулюванні, оскільки ґрунтувалось на значно більшому, ніж на момент аварії і в перші роки після неї, обсягові знань стосовно Чорнобильської катастрофи як трагедії планетарного масштабу.

Зокрема, було встановлено, що регіони радіаційно небезпечних земель простягаються (особливо по західному сліду випадання радіонуклідів) далеко за межі раніше визначених 10 чи 30-кілометрових зон. Що ж стосується сіл Варовичі та Бобер Поліського району Київської області, про які йдеться у конституційному зверненні, то за висновками Національної комісії з радіаційного захисту населення України, наданими Конституційному Суду України, тут радіоактивні випадання розпочались саме 26 квітня 1986 року. Відповідна обстановка була характерною і для інших земель та населених пунктів, віднесених законами України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" та "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" до території зони відчуження.

Якби законодавець, формулюючи положення "зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році", мав на увазі не ці та інші адекватні реальній ситуації факти, а момент рішення про евакуацію чи день, у який вона здійснена, то відповідний статус учасника ліквідації наслідків аварії втратили б: чимало працівників ЧАЕС, які локалізували вибух у самому його епіцентрі з перших годин після аварії, але мешкали у місті Прип'ять до постанови про евакуацію з нього населення; пожежники, що гасили полум'я на реакторі у ніч на 26 квітня 1986 року; особи, що проводили дезактивацію чи радіаційну розвідку, у тому числі й ті, хто визначав кордони зони евакуації для прийняття відповідного рішення; громадяни, які працювали у піщаних кар'єрах та на вертолітних майданчиках поблизу АЕС, і навіть особи, які здійснювали свої функції в Чорнобилі, оскільки рішення про евакуацію з нього населення було прийнято лише 5 травня 1986 року.

3.2. Про те, що законодавець пов'язував віднесення тієї чи іншої території до зони відчуження саме з об'єктивними обставинами, початком дії іонізуючого випромінювання, тобто з моментом аварії, а не датою ухвалення відповідного акта про евакуацію чи власне евакуацією населення, свідчать й інші положення Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Так, відповідно до пункту 2 частини першої статті 14 зазначеного Закону статус учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС категорії 2 надається особам, які працювали у зоні відчуження "з моменту аварії до 1 липня 1986 року – незалежно від кількості робочих днів". Ця ж норма повторюється і в пункті 1 частини першої статті 55, що визначає надання пенсій за віком особам, які працювали або проживали на території радіоактивного забруднення. За змістом примітки до цієї статті початкова величина зниження пенсійного віку встановлюється особам, які постійно проживали або постійно працювали у зоні відчуження у період з моменту аварії до 31 липня 1986 року.

Виходячи з пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, їх соціального захисту, повної відповідальності держави (стат-

тя 1 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи") законодавець залишає без уваги дати прийняття рішення чи евакуації населення навіть у випадках, коли це стосується менш забруднених, ніж зона відчуження, територій. Так, пунктом 2 частини першої статті 11 того ж Закону статус потерпілих від Чорнобильської катастрофи надається особам, "які постійно проживали на територіях зон безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення на день аварії", а пунктом 5 цієї ж статті – особам, "які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів... за межами зони відчуження". Аналогічні норми сформульовано у пункті 3 частини першої, частині другій статті 14, статті 24, пунктах 2, 3, 4 статті 27, пункті 2 статті 55 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Особливе значення для правильного з'ясування волі законодавця з питання, що розглядається, має положення пункту 2 частини першої статті 14 цього ж Закону про те, що категорія 2 постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи надається особам, які постійно проживали у зоні безумовного (обов'язкового) відселення "з моменту аварії до прийняття постанови про відселення". Позиція законодавця тут однозначна: навіть щодо зони безумовного (обов'язкового) відселення відлік починається саме з моменту аварії, а не з дати прийняття акта про відселення.

Вживається у Законі України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" і поняття "момент евакуації" (пункт 1 частини першої статті 11, пункт 2 частини першої статті 14, пункт 1 статті 27). Але воно стосується виключно осіб, які на момент евакуації перебували у стані внутрішнього розвитку. Для відліку виникнення інших правовідносин, на відміну від понять "момент аварії", "день аварії", термін "момент евакуації" у даному Законі не застосовується.

3.3. Поняття "зона відчуження" вживається у Законі України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи", у законах, декретах Кабінету Міністрів України про внесення змін і доповнень до цього ж Закону та Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", у затвердженій Верховною Радою України Концепції Національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на 1994–1995 роки та період до 2000 року, у Декреті Кабінету Міністрів України "Про приватизацію земельних ділянок" від 26 грудня 1992 року № 15-92, Постанові Верховної Ради України "Про порядок введення в дію Закону України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" від 24 червня 1993 року № 3315-XII, Законі України "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР, Законі України "Про внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 року № 283/97-ВР та деяких інших актах. У жодному з них законодавець не відступав від положень Закону України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" та Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи". Зона відчуження у всіх випадках розуміється як територія, з якої проведено евакуацію населення у період з 26 квітня до 31 грудня 1986 року, незалежно від моменту

ухвалення акта про таку евакуацію людей з окремо взятого населеного пункту чи дати здійснення останньої.

Виходячи з наведеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 94, 95 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Положення "зона відчуження – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році" пункту 1 частини другої статті 2 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" в аспекті питань, порушених у конституційному зверненні громадянки Стешиної Р.А., слід розуміти так: зоною відчуження є територія, що з 26 квітня 1986 року охоплює ту частину радіаційно небезпечних земель, рівень забруднення яких зумовив необхідність евакуації населення у 1986 році на підставі відповідних актів органів державної влади, незалежно від часу прийняття цих актів та проведення евакуації.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Віснику Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника)

м. Київ
16 листопада 2000 року
№ 13-рп/2000

Справа № 1-17/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Вознюка Володимира Денисовича – суддя-доповідач,
Євграфова Павла Борисовича,
Козюбри Миколи Івановича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шаповала Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу про офіційне тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Приводом для розгляду справи згідно зі статтями 42, 43 Закону України "Про Конституційний Суд України" стало конституційне звернення громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Підставою для розгляду справи відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність неоднозначного застосування положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України щодо права вільного вибору захисника під час розгляду кримінальних справ.

Заслухавши суддю-доповідача Вознюка В.Д. та вивчивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Громадянин Солдатов Г.І. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням дати офіційне тлумачення положень статей 55, 59 Конституції України, статті 44 та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Необхідність в офіційному тлумаченні наведених правових норм він обґрунтовує тим, що під час попереднього розслідування кримінальної справи слідчий, прокурор та суд загальної юрисдикції відмовили йому в задоволенні клопотання про допуск як захисника працівника приватної юридичної фірми, з якою він уклав угоду-доручення на представництво його інтересів у кримінальній справі. Зазначені посадові особи та суд посилались на відсутність у працівника цієї юридичної фірми свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Така відмова, як стверджує громадянин Солдатов Г.І., призвела до порушення його конституційного права на вільний вибір захисника своїх прав.

2. Додані до конституційного звернення документи свідчать, що стосовно Солдатова Г.І. було порушено кримінальну справу, в якій його визнано підозрюваним у вчиненні злочину. У зв'язку з цим він заявив клопотання про допуск захисником його прав працівника приватної юридичної фірми, яка має право на здійснення представництва громадян за їхнім дорученням у кримінальних справах. Слідчим податкової міліції було відмовлено у задоволенні клопотання з тих мотивів, що працівник цієї фірми не має свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Дії слідчого Солдатов Г.І. оскаржив прокурору м. Маріуполя Донецької області. Скаргу було відхилено з посиланням на те, що слідчим прийнято рішення відповідно до вимог статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України. Солдатов Г.І. звернувся до Жовтневого районного суду м. Маріуполя із скаргою на дії слідчого та прокурора щодо відхилення його клопотання. Суд визнав дії зазначених посадових осіб неправомірними і зобов'язав слідчого допустити працівника приватної юридичної фірми захисником Солдатова Г.І. у кримінальній справі.

Судова колегія Донецького обласного суду за касаційним поданням прокурора м. Маріуполя скасувала рішення районного суду і припинила провадження у справі, мотивуючи тим, що відповідно до частини другої статті 59 Конституції України для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура, а за положенням частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України захисником підозрюваного, обвинуваченого і підсудного допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Відповідно до роз'яснень, що містяться в пункті 4 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист" від 7 липня 1995 року № 10 (з наступними змінами), як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються лише особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, що видається їм згідно з вимогами статті 2 Закону України "Про адвокатуру". Не можуть допускатися до участі у справі як захисники особи, які мають інші документи (ліцензії) на здійснення юридичної практики чи підприємницької діяльності тощо.

Таким чином, матеріали справи свідчать про наявність неоднозначного застосування положень статті 59 Конституції України щодо гарантії підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на вільний вибір захисника.

3. Стосовно клопотання громадянина Солдатова Г.І. дати офіційне тлумачення положень статті 55 Конституції України та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України Конституційний Суд України своєю ухвалою відмовив у відкритті конституційного провадження, оскільки офіційне тлумачення положень статті 55 Конституції України дано рішеннями Суду від 25 листопада 1997 року № 6-зп та від 25 грудня 1997 року № 9-зп. Що ж до офіційного тлумачення глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, то у конституційному зверненні не дотримано вимог статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України", тобто не вказано, які саме положення цієї глави потребують офіційного тлумачення.

4. Відповідно до положень частини другої статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституція України гарантує права і свободи людини і громадянина (частина друга статті 22), які не можуть бути обмежені за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками (частина друга статті 24). Права і свободи є основним елементом правового статусу людини і громадянина. Діставши закріплення в Конституції України, права і свободи визначають міру можливої поведінки людини і громадянина, відображають певні межі цих прав і свобод, можливість користуватися благами для задоволення своїх інтересів.

З метою забезпечення реалізації закріплених прав і свобод людини і громадянина Конституція України встановлює відповідні правові гарантії. Зокрема, в частині першій статті 59 Конституції України закріплено право кожного на правову допомогу. Право на правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги.

Держава в особі відповідних органів визначає певне коло суб'єктів надання правової допомоги та їх повноваження. Аналіз чинного законодавства України з цього питання дає підстави визначити, зокрема, такі види суб'єктів надання правової допомоги:

- державні органи України, до компетенції яких входить надання правової допомоги (Міністерство юстиції України, Міністерство праці та соціальної політики України, нотаріат тощо);
- адвокатура України як спеціально уповноважений недержавний професійний правозахисний інститут, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах (частина друга статті 59 Конституції України);
- суб'єкти підприємницької діяльності, які надають правову допомогу клієнтам у порядку, визначеному законодавством України;
- об'єднання громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод (частина перша статті 36 Конституції України).

5. Положення частини першої статті 59 Конституції України гарантує кожному право на вільний вибір захисника своїх прав. Визначення поняття "захисник" у чинному законодавстві України відсутнє. У Конституції України це поняття вжива-

ється також у частині четвертій статті 29, положення якої гарантують кожному заарештованому чи затриманому можливість користуватися правовою допомогою захисника.

Відповідно до частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. За згодою підсудного допускаються близькі родичі, опікуни або піклувальники. Ця процесуальна норма визначає, що у досудовому провадженні кримінальної справи як захисники допускаються лише адвокати, а при судовому розгляді такої справи як захисники допускаються адвокати і за згодою підсудного – близькі родичі, опікуни або піклувальники.

Інше чинне процесуальне законодавство України не містить терміна “захисник”, а вживає поняття “представництво в суді”. Представниками сторін і третіх осіб, крім представників за законом, можуть бути також адвокати. Ці положення закріплено у статтях 110, 111, 112 Цивільного процесуального кодексу України, у статті 28 Арбітражного процесуального кодексу України. Процесуальні положення Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачають право фізичної особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката (стаття 268).

Науково-теоретична та довідково-енциклопедична література не містить однозначного визначення терміна “захисник”. За одним тлумаченням цей термін ототожнюється з терміном “адвокат”, за іншим – терміну “захисник” надається більш широке значення.

Закріпивши право будь-якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис “кожен є вільним у виборі захисника своїх прав” (частина перша статті 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, арбітражному, адміністративному і кримінальному судочинстві.

Про загальність положень частини першої статті 59 Конституції України свідчить положення частини другої статті 63 Конституції України, яке окремо закріплює право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист. Що ж стосується права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного на захист від обвинувачення в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г.І., то Конституційний Суд України виходить з такого.

Конвенція про захист прав людини і основних свобод, ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 року, передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд (стаття 6). У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, ратифікованому Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII, зазначено, що держава повинна гарантувати кожному, чії права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави (стаття 2), та можливість вільного вибору обвинуваченим захисника (пункт 3 статті 14). “Основні принципи, що стосуються ролі юристів”, прийняті восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і повед-

ження з правопорушниками 27 серпня – 7 вересня 1990 року, передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1); жодний суд чи адміністративний орган, в якому визнається право на адвоката, не відмовляється визнавати права юриста відстоювати в суді інтереси свого клієнта, за винятком тих випадків, коли юристу було відмовлено в праві виконувати свої професійні обов'язки відповідно до національного права і практики та цих принципів (принцип 19).

Таким чином, наведені міжнародно-правові акти передбачають право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або через вільно вибраного ним на власний розсуд захисника з-поміж юристів, які можуть надати ефективний правовий захист. Ці положення міжнародно-правових актів щодо права фізичної особи на захист від обвинувачення відтворені у положеннях частини першої статті 59 Конституції України, які закріплюють право кожної фізичної особи на правову допомогу і право вільного вибору захисника з метою захисту від обвинувачення.

Положення частини другої статті 59 Конституції України про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура, не може тлумачитись як право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного вибирати захисником лише адвоката, тобто особу, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю відповідно до Закону України "Про адвокатуру" від 19 грудня 1992 року (стаття 2). Це положення треба розуміти як одну з конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката, тобто особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю. У такий спосіб держава бере на себе обов'язок забезпечити реальну можливість надання особам кваліфікованого захисту від обвинувачення, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Отже, положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г.І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення, а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

6. Частина перша статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, зокрема, визначає: "Як захисники підозрюваних, обвинувачених і підсудних допускаються особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю". Положення частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката. За своїм змістом положення цих правових норм передбачають можливість допуску лише адвокатів як захисників підозрюваного, обвинуваченого і підсудного або особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, тобто інші фахівці у галузі права захисниками не допускаються.

Обмеження права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на вільний вибір захисниками інших юристів, які мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, суперечить положенням частини першої статті 59 та статті 64 Конституції України, за якими конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Зокрема, не можуть бути обмежені у будь-який спосіб права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 55, 59, 63 Конституції України.

Згідно з положеннями частини третьої статті 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Закріплення лише за адвокатами права на здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого і підсудного від обвинувачення та надання юридичної допомоги особам, які притягаються до адміністративної відповідальності, не сприяє конкуренції щодо надання кваліфікованої правової допомоги у цих сферах і підвищенню кваліфікації фахівців у галузі права.

Таким чином, положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, та частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, як захисника, крім адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, не відповідають положенням частини першої статті 59 Конституції України.

Виходячи з викладеного та керуючись статтями 147, 150, 152 Конституції України, статтями 50, 61, 63, 65, 95 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України

вирішив:

1. Положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що "кожен є вільним у виборі захисника своїх прав", в аспекті конституційного звернення громадянина Солдатова Г.І. треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

2. Положення частини другої статті 59 Конституції України про те, що "для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура", треба розуміти як одну із конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката – особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю.

3. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними):

– положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, за яким обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинува-

ченим і підсудним як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

– положення частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, за яким обмежується право на вільний вибір особою, як притягається до адміністративної відповідальності, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

4. Положення частини першої статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України та частини першої статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

5. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскарженим.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у "Вісник Конституційного Суду України" та в інших офіційних виданнях України.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОКРЕМА ДУМКА

**судді Конституційного Суду України Селівона М.Ф.
стосовно Висновку Конституційного Суду України
у справі за зверненням Верховної Ради України
про надання висновку щодо відповідності
проекту Закону України "Про внесення змін
до Конституції України за результатами
всеукраїнського референдуму за народною ініціативою"
вимогам статей 157 і 158 Конституції України
(справа про внесення змін до статей 76, 80, 90, 106
Конституції України)***

1. Конституційний Суд України Висновком від 27 червня 2000 року визнав проект Закону України "Про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою", поданий до Верховної Ради України Президентом України, таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. У мотивувальній частині Висновку поряд з обґрунтуванням позитивної оцінки запропонованих змін до Конституції України викладено і ряд побажань щодо доцільності доповнення чи уточнення відповідних її норм або врегулювання певних суспільних відносин.

Так, на думку Конституційного Суду, у разі виключення частини третьої статті 80 Конституції України та за відсутності в Конституції України належної чіткості у визначенні змісту депутатської недоторканності доцільно внести до цієї статті відповідні уточнення, бо на практиці це може призвести до неоднозначного розуміння частини першої зазначеної статті. А включення до статті 90 Конституції України додаткових підстав дострокового припинення повноважень Верховної Ради України (якщо Верховна Рада України протягом одного місяця не змогла сформуванати постійно діючу парламентську більшість або у разі незатвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого у встановленому порядку Державного бюджету України) логічно зумовлює потребу доповнити Конституцію України "гарантіями (хай навіть у загальній формі) для тієї частини складу Верховної Ради України, яка не входить до "постійно діючої парламентської більшості", а також "визначити принаймні у загальних рисах механізми, які забезпечували б бюджетний процес у разі дострокового припинення повноважень парламенту".

2. Формулювання у своїх рішеннях, висновках таких пропозицій (рекомендацій, застережень), на мою думку, відповідає природі та основному призначенню Конституційного Суду України – гарантування верховенства Основного Закону держави на всій території України, і є одним із засобів забезпечення конституційної законності. Водночас слід зауважити, що зазначені пропозиції не можуть мати зобов'язального статусу, а лише рекомендаційний.

3. Однак, викладаючи у своєму Висновку пропозиції учасникам конституційного процесу, Конституційний Суд України залишив поза увагою той незаперечний факт, що зміни до Конституції України вносяться за результатами все-

* Висновок Конституційного Суду України № 1-в/2000 від 27 червня 2000 року надруковано у "Віснику Конституційного Суду України", № 3 за 2000 рік.

українського референдуму. Це, на мою думку, змінює правову ситуацію щодо законопроекту, який розглядався Судом, і обмежує варіанти імплементації результатів референдуму до тексту Конституції.

4. Відповідно до статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Реалізуючи цей конституційний припис, громадяни України на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою 16 квітня 2000 року висловили свою позицію щодо необхідності внесення відповідних змін до статей 76, 80 і 90 Конституції України. Щодо юридичних наслідків результатів референдуму, то Конституційний Суд України у Рішенні від 27 березня 2000 року № 3-рп висловив принципову позицію про те, що схвалені референдумом питання "є обов'язковими для розгляду і прийняття рішень у порядку, визначеному Конституцією України, зокрема її розділом XIII "Внесення змін до Конституції", та законами України (пункт 1 резолютивної частини).

За таких обставин всі державні органи, в тому числі і Конституційний Суд, зобов'язані виконати волю народу і реалізація рішень референдуму є їх незаперечним обов'язком. Крім того, у цьому ж Рішенні Конституційний Суд України після аналізу питань, які пропонуються включити до бюлетенів для таємного голосування, дійшов висновку, що питання, сформульовані ініціативними групами громадян і викладені в пунктах 2, 3, 4, 5 статті 2 Указу Президента України від 15 січня 2000 року, можуть бути винесені на всенародне голосування. Тобто, на мою думку, Суд вже дав позитивну оцінку пропонованим змінам до Конституції України.

Виходячи з цих міркувань, Конституційний Суд України у своєму Висновку від 27 червня 2000 року не повинен був давати свої застереження щодо імплементації рішень всеукраїнського референдуму до тексту Конституції України.

Суддя Конституційного Суду України

М. Селівон

УХВАЛА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**про припинення провадження
у справі за конституційним поданням
Вищого арбітражного суду України
щодо офіційного тлумачення положення підпункту "ж"
пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України
"Про прибутковий податок з громадян"**

м. Київ
21 листопада 2000 року
№ 3-уп/2000

Справа № 1-28/2000

Конституційний Суд України у складі суддів Конституційного Суду України:

Скоморохи Віктора Єгоровича – головуєчий,
Євграфова Павла Борисовича,
Корнієнка Миколи Івановича,
Костицького Михайла Васильовича,
Малинникової Людмили Федорівни,
Мартиненка Петра Федоровича,
Мироненка Олександра Миколайовича,
Німченка Василя Івановича,
Розенка Віталія Івановича,
Савенка Миколи Дмитровича,
Селівона Миколи Федосовича – суддя-доповідач,
Тимченка Івана Артемовича,
Тихого Володимира Павловича,
Чубар Людмили Пантеліївни,
Шапovala Володимира Миколайовича,
Яценка Станіслава Сергійовича,

розглянув на пленарному засіданні справу щодо офіційного тлумачення положення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" від 26 грудня 1992 року (Відомості Верховної Ради України, 1993, № 10, ст.77).

Приводом для розгляду справи стало конституційне подання Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення положення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" стосовно питання, чи є об'єктом оподаткування вартість житла, яке було придбано за рахунок коштів підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності і передано громадянину безоплатно за договором дарування.

Заслухавши суддю-доповідача Селівона М.Ф. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

установив:

1. Голова Вищого арбітражного суду України за дорученням президії Вищого арбітражного суду України звернувся до Конституційного Суду України з клопо-

танням дати офіційне тлумачення положення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" від 26 грудня 1992 року (далі – Декрет), згідно з яким до сукупного оподаткованого доходу, одержаного громадянами в період, за який здійснюється оподаткування, не включаються суми, одержувані в результаті успадкування і дарування, за винятком сум авторської винагороди, одержуваних неодноразово спадкоємцями (правонаступниками) авторів творів науки, літератури і мистецтва, а також відкриттів, винаходів та промислових зразків. Зокрема, виникає питання, чи є об'єктом оподаткування прибутковим податком з громадян вартість житла, яке було придбано за рахунок коштів підприємств, установ, організацій, фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності і передано громадянину безоплатно за договором дарування.

У конституційному поданні практична необхідність офіційного тлумачення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету обґрунтовувалась складнощами у застосуванні зазначеного положення під час розгляду арбітражними судами України справ за позовами підприємств, установ та організацій, які на підставі статті 243 Цивільного кодексу Української РСР передали громадянам житло за договором дарування, про визнання недійсними актів органів Державної податкової адміністрації України. Як аргумент наводилась позиція державних податкових органів, які вважають, що при даруванні майна виникає об'єкт оподаткування – житло, вартість якого повинна включатися до складу сукупного доходу громадянина і підлягати оподаткуванню. У разі неспроможності громадянина, якому було подаровано житло, сплатити прибутковий податок не утримані, утримані неповністю або несвоєчасно, а також не перераховані до бюджету суми податку стягуються у безспірному порядку податковим органом з відповідних підприємств, установ, організацій.

Підприємства-відповідачі заперечують проти такого застосування податковими органами норм Декрету і стверджують, що правовідносини з питань оподаткування вартості житла, переданого громадянину за договором дарування, мають регулюватися підпунктом "ж" пункту 1 статті 5 Декрету. На їхню думку, житло, отримане громадянином на підставі договору дарування, як і успадковане за законом чи заповітом, не повинно включатися до оподаткованого доходу, оскільки поняттям "суми" в підпункті "ж" пункту 1 статті 5 Декрету охоплюються не лише кошти, а й майно.

2. Під час розгляду справи на пленарному засіданні Конституційний Суд України звернув увагу на необхідність одержання додаткових даних арбітражної практики щодо застосування підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету, які підтвердили б практичну необхідність у тлумаченні зазначеної норми, а також затвердження конституційного подання на пленумі Вищого арбітражного суду України, оскільки, як визначено Конституційним Судом України (ухвали від 1 червня 1999 року № 20-у/99 і від 27 січня 2000 року № 13-у/2000), Вищий арбітражний суд України здійснює право на конституційне подання у складі пленуму.

У відповіді Вищого арбітражного суду України на запити судді-доповідача щодо виконання цих вимог Конституційного Суду України зазначено, що порушене у конституційному поданні питання втратило актуальність. Витребувані матеріали судової практики не надано.

На підставі викладеного та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 51 Закону України "Про Конституційний Суд України" та § 51 Регламенту Конституційного Суду України, Конституційний Суд України

ухвалив:

1. Припинити конституційне провадження у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України щодо офіційного тлумачення положення підпункту "ж" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян".

2. Ухвала Конституційного Суду України є остаточною і не може бути оскарженою.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД
УКРАЇНИ**

ОГЛЯД УХВАЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

8 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 78, пунктів 1, 5 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України та статті 70 Кримінального кодексу України (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Група народних депутатів звернулася до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень статті 78, пунктів 1, 5 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України та статті 70 Кримінального кодексу України.

Необхідність в офіційному тлумаченні вони мотивують тим, що Верховний Суд України неоднаково застосовує ці норми щодо предметів і знарядь контрабанди. При цьому суб'єкт права на конституційне подання посилається на ухвалу судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 7 березня 1995 року у справі Гірки І.Ф. та на додаткову постанову Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року у справі Рудика І.Л., стверджуючи, що згідно з одним рішенням Верховного Суду України цінності (майно), які незаконно переміщались через митний кордон України, є знаряддям злочину, а згідно з іншим – вони є предметами злочину. Однак в обох випадках за рішеннями Верховного Суду України згадане майно підлягає конфіскації.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень від 27 травня 1999 року у відкритті конституційного провадження у цій справі відмовлено на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Із матеріалів справи вбачається, що 2 листопада 1994 року вироком Куп'янського міжрайонного (окружного) суду Харківської області громадянина України Гірки І.Ф. було визнано винним у замаху на контрабанду і засуджено згідно з частиною другою статті 17 та статтею 70 Кримінального кодексу України до трьох років позбавлення волі із застосуванням статті 45 Кримінального кодексу України умовно з іспитовим строком два роки. Речові докази (валюту та колекцію) суд вирішив повернути Гірці І.Ф.

Протест заступника прокурора Харківської області з цього приводу президія Харківського обласного суду залишила без задоволення і зазначила, що додаткове покарання до Гірки І.Ф. у вигляді конфіскації майна (речових доказів) не може бути застосоване, оскільки це не передбачено статтею 45 Кримінального кодексу України.

За протестом заступника Генерального прокурора України судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України ухвалою від 7 березня 1995 року скасувала вирок міжрайонного суду і постанову президії обласного суду у справі Гірки І.Ф. в частині вирішення питання про речові докази, а справу направила на новий розгляд у порядку, передбаченому статтями 409, 411 Кримінально-процесуального кодексу України. В ухвалі судова колегія зазначила, що "рішення суду про повернення засудженому речових доказів, які були предметом контрабанди, прийнято всупереч вимогам пункту 1 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України, а також статті 70 Кримінального кодексу України, якою передбачено відповідальність за незаконне переміщення через митний кордон України відпо-

відного майна, речей і цінностей. Тобто предмети контрабанди є засобом здійснення злочину і невід'ємним елементом визначення даного складу злочину. Це вимагало від суду застосування спеціальної конфіскації таких предметів і обернення їх у доход держави в порядку, передбаченому статтею 81 Кримінально-процесуального кодексу України".

Що ж до справи Рудика І.Л., то 4 січня 1995 року Заліщицький районний суд Тернопільської області визнав його винним у скоєнні злочину, передбаченого статтею 70 Кримінального кодексу України, і призначив йому покарання з застосуванням статті 44 Кримінального кодексу України – два роки позбавлення волі з відбуванням міри покарання у виправно-трудої колонії посиленого режиму з конфіскацією всього належного йому майна, а речові докази у справі (валюту) повернув власнику – агрофірмі "Проскурів".

Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Тернопільського обласного суду від 15 березня 1995 року за протестом прокурора області вирок Заліщицького районного суду у цій справі в частині повернення валюти агрофірмі "Проскурів" скасовано і надано можливість останній вирішити це питання в порядку цивільного судочинства.

Постановою президії Тернопільського обласного суду від 10 липня 1995 року протест Голови Верховного Суду України залишено без задоволення, а вирок районного суду та ухвалу судової колегії обласного суду – без зміни.

Ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 29 серпня 1995 року ця постанова президії Тернопільського обласного суду за протестом Голови Верховного Суду України скасована, а вирок Заліщицького районного суду і ухвала судової колегії в кримінальних справах Тернопільського обласного суду змінені. На підставі статті 46¹ Кримінального кодексу України виконання вироку щодо Рудика І.Л. в частині основного покарання відстрочено на два роки.

Постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 жовтня 1995 року протест Генерального прокурора України у цій справі залишено без задоволення.

Пленум Верховного Суду України 30 травня 1997 року доповнив цю постанову таким положенням: "На підставі статті 393 Кримінально-процесуального кодексу України ухвалу судової колегії Тернопільського обласного суду від 15 березня 1995 року та ухвалу судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 29 серпня 1995 року в частині визначення долі речових доказів – валюти, змінити. Виключити з них вказівку про повернення справи в частині вирішення долі цих речових доказів на судовий розгляд в порядку цивільного судочинства. Справу в цій частині відповідно до вимог статті 409 Кримінально-процесуального кодексу України направити в районний суд Тернопільської області за визначенням голови Тернопільського обласного суду для розгляду в порядку, передбаченому статтею 411 Кримінально-процесуального кодексу України".

Як впливає з ухвали судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України у справі Гірки І.Ф., додаткової постанови Пленуму Верховного Суду України у справі Рудика І.Л. та інших матеріалів, товари, валюта, цінності та інші предмети, які незаконно переміщувалися через митний кордон України (стаття 70 Кримінального кодексу України), визнані судовою колегією в кримінальних справах Верховного Суду України та Пленумом Верховного Суду України на підставі пункту 1 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України знаряддям контрабанди і конфісковані відповідними рішеннями судів. Тому посилання в конституційному поданні на неоднаковість застосування норм статті 78, пунктів 1, 5 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України та статті 70

Кримінального кодексу України щодо предметів і знарядь контрабанди Верховним Судом України у цих справах є безпідставним.

У чинному законодавстві немає визначення поняття "об'єкт" і "предмет" злочину, "знаряддя контрабанди". У науковій літературі вони інтерпретуються по-різному.

Верховний Суд України однозначно тлумачить і застосовує щодо контрабанди (стаття 70 Кримінального кодексу України) термін "знаряддя злочину", що вживається у пункті 1 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України як такий, що ним охоплюються всі предмети контрабанди, і на підставі статті 78 Кримінально-процесуального кодексу України визнає їх речовими доказами.

Таке розуміння і застосування зазначених правових норм відповідає статті 1 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 року. З цього виходить і Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 26 лютого 1999 року № 2 "Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил", в якій роз'яснюється, що предмети контрабанди "можуть бути конфісковані на підставі статті 81 Кримінально-процесуального кодексу за умови визнання їх речовими доказами".

Цю практику поділяють й інші органи державної влади України, в тому числі й правоохоронні.

Згідно зі статтею 70 Кримінального кодексу України контрабанда карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна.

Відповідно до статті 78 Кримінально-процесуального кодексу України речовими доказами є предмети, які були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і всі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності.

Згідно зі статтею 81 Кримінально-процесуального кодексу України питання про речові докази вирішується вироком, ухвалою чи постановою суду або постановою органу дізнання, слідчого, прокурора про закриття справи, при цьому:

- 1) знаряддя злочину, що належать обвинуваченому, конфіскуються;
- 2) речі, вилучені з обігу, передаються відповідним установам або знищуються;
- 3) речі, які не мають ніякої цінності і не можуть бути використані, знищуються, а у випадках, коли заінтересовані особи просять про це, можуть бути передані їм;
- 4) гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, передаються в дохід держави;
- 5) гроші, цінності та інші речі, які були об'єктом злочинних дій, повертаються їх законним володільцям, а якщо їх не встановлено, то ці гроші, цінності та речі переходять у власність держави.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується в порядку цивільного судочинства.

Згідно з Митним кодексом України переміщення предметів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю (стаття 115) або поза митним контролем (стаття 116) тягне за собою відповідні адміністративні стягнення, в тому числі й обов'язкову конфіскацію цих предметів.

Таким чином, якщо передбачені статтями 115, 116 Митного кодексу України порушення митних правил тягнуть за собою конфіскацію предметів цих правопорушень, то тим більше конфіскація предметів злочину повинна застосовуватись у разі контрабанди. Без конфіскації предметів контрабанди боротьба з цими злочинами була б безпредметною, несумісною з цілями і завданнями митного регулювання.

Викладене свідчить, що органи державної влади України положення статті 78, пунктів 1, 5 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України та статті 70 Кримінального кодексу України щодо предметів і знарядь контрабанди застосовують однозначно, і тому практичної необхідності, передбаченої статтею 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації вказаних у конституційному поданні положень зазначених норм немає.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, пунктом 2 статті 45, статтями 50, 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 78, пунктів 1, 5 статті 81 Кримінально-процесуального кодексу України та статті 70 Кримінального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

8 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Кіровоградської міської ради щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 26, частин шостої, сьомої, дев'ятої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (суддя-доповідач Тихий В.П.).

Кіровоградська міська рада звернулася до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 26, частин шостої, сьомої, дев'ятої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" з питань:

- чи має право виконавчий комітет скасовувати свої рішення;
- чи має право виконавчий комітет нинішнього скликання скасовувати рішення виконавчого комітету попереднього скликання;
- чи має право міський голова скасовувати видані ним розпорядження та розпорядження голови ради попереднього скликання;
- чи може міський голова у разі незгоди з рішенням виконкому ради попереднього скликання зупинити дію цього рішення своїм розпорядженням та внести це питання на розгляд міської ради.

Необхідність в офіційному тлумаченні наведених статей Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", як зазначається в листі Кіровоградського міського голови, викликана тим, що "останнім часом прокуратурою міста опротестовано ряд рішень виконкому і розпоряджень голови з питань скасування і призупинення рішень виконкому міської ради попереднього скликання. Прокуратура вбачає у вказаних діях виконкому і міського голови порушення діючого законодавства, а суди, при зверненні до них прокуратури, визнають ці акти незаконними". У зв'язку з цим Кіровоградський міський голова просить надати відповідні рекомендації стосовно питань, порушених у поданні.

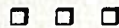
Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень від 6 липня 1999 року у відкритті конституційного провадження у цій справі відмовлено на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або

роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Крім того, відповідно до пункту 4 частини другої статті 39 цього Закону в конституційному поданні повинно бути зазначене правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України та законів України.

Конституційне подання Кіровоградської міської ради не відповідає цим вимогам. У конституційному поданні і в доданих до нього матеріалах відсутнє правове обґрунтування необхідності офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 26, частин шостої, сьомої, дев'ятої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні". Фактично конституційне подання зводиться до клопотання про надання Конституційним Судом України юридичної консультації, що не належить до компетенції Конституційного Суду України, а лист голови Кіровоградської міської ради – до оскарження рішень районного суду, хоча, як свідчать матеріали справи, суб'єкт права на конституційне подання не використав усі передбачені чинним законодавством можливості для захисту своїх прав у судах загальної юрисдикції. Таким чином, підстав для відкриття конституційного провадження у цій справі немає.

Враховуючи викладене і керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Кіровоградської міської ради щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 26, частин шостої, сьомої, дев'ятої, десятої статті 59 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення статей 140–143 Конституції України (суддя-доповідач Корнієнко М.І.).

До Конституційного Суду України звернулася група народних депутатів України з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень статей 140–143 Конституції України з метою роз'яснення питань, які стосуються, зокрема, територіальних громад та їх членів, організації місцевого самоврядування у містах з районним поділом, системи виконавчих органів рад.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань та звернень своєю ухвалою від 7 липня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України". Конституційний Суд України погодився з ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України виходячи з того, що частина перша статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" як підставу для офіційного тлумачення Конституції України та законів України передбачає практичну необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України, яка виникає в практиці правозастосування. У конституційному поданні народних депутатів України такої підстави не викладено.

Попередній аналіз порушених у конституційному поданні питань дає можливість дійти висновку, що відповідь на них прямо випливає з тексту самої Конституції

України та чинного Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (далі – Закон). Відповідно до статті 3 цього Закону членами територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування є громадяни України. Будь-які обмеження їх прав на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняється.

Частина перша статті 140 Конституції України та частина перша статті 1 Закону прямо відповідає їй на інші питання, порушенні в конституційному поданні: територіальну громаду складають жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями; право добровільно об'єднуватися в одну територіальну громаду мають тільки жителі сіл.

Відповідно до Закону у містах з районним поділом місцеве самоврядування має здійснюватися як на загальнономіському, так і на районному рівні, проте з такими особливостями:

територіальні громади районів у містах є суб'єктами комунальної власності (частина п'ята статті 6 Закону), яка є матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування;

районні в містах ради після набрання чинності цим Законом здійснюють свої повноваження відповідно до закону. Обрання нового складу цих рад проводиться в порядку, передбаченому цим та іншими законами (частина друга пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону);

територіальна громада міста з районним поділом або міська рада можуть прийняти рішення щодо утворення (неутворення) районних у містах рад, але не пізніше як за шість місяців до дня проведення чергових виборів (частина третя пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону);

районні у містах ради (у разі їх утворення) та їх виконавчі органи відповідно до Конституції та законів України здійснюють управління рухомим і нерухомим майном та іншими об'єктами, що належать до комунальної власності територіальних громад районів у містах, формують, затверджують, виконують відповідні бюджети та контролюють їх виконання, здійснюють інші повноваження, обсяг і межі яких визначаються міськими радами за узгодженням з районними у містах радами, з урахуванням загальнономіських інтересів та колективних потреб територіальних громад районів у містах. Обсяг цих повноважень не може змінюватися міською радою без згоди відповідної районної у місті ради протягом цього скликання (стаття 41 Закону);

у разі, якщо рішення про утворення районної в місті ради не буде прийнято, територіальна громада району в місті приймає на своєму референдумі рішення про наділення міської ради правом управління майном і фінансовими ресурсами, які є в її комунальній власності. Якщо таке рішення не буде прийнято, то і в цьому разі міська рада здійснює управління зазначеним майном, проте має нести певну відповідальність перед громадою району в місті (частина четверта статті 16 Закону).

Відповідно до частини першої статті 142 Конституції України територіальні громади районів у містах визначаються як суб'єкти комунальної власності, яка є матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування. Крім того, у частині третій пункту 8 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України зазначається, що "районні в містах ради та голови цих рад після набуття чинності цією Конституцією здійснюють свої повноваження відповідно до закону". Саме таким законом і став Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні",

автори якого зробили спробу подолати ту конкуренцію, яка має місце між частиною п'ятою статті 140, частиною другою статті 142 та пунктом 8 Перехідних положень Конституції України, і, не порушуючи прав міських рад, вирішувати питання організації управління районами у містах, зберегли на цьому рівні можливість організації місцевого самоврядування з урахуванням особливостей того чи іншого міста.

У Конституції України термін "виконавчий орган ради", дійсно, використовується в одному випадку в однині, а в іншому – в множині. При вирішенні питання про те, скільки ж виконавчих органів може утворювати сільська, селищна, міська рада та який з цих органів очолює сільський, селищний, міський голова, ключове значення має частина третя статті 141 Конституції України, відповідно до якої статус виконавчих органів ради та їхні повноваження визначаються законом.

Відповідно до Закону виконавчими органами сільських, селищних, міських рад є їх виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи (частина перша статті 11).

Сільський, селищний, міський голова очолює виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради (частина третя статті 12). У сільських радах, що представляють територіальні громади, які налічують до 500 жителів, за рішенням відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися. У цьому випадку функції виконавчого органу ради (крім розпоряджання земельними та природними ресурсами) здійснює сільський голова одноособово (частина третя статті 11).

Що ж стосується відділів, управлінь та інших виконавчих органів галузевого та функціонального характеру, то відповідно до Закону (частина перша статті 54) вони "можуть" створюватися сільською, селищною, міською радою. Тому ці органи створюються лише там, де в цьому є практична необхідність, як правило, радами міст обласного значення. Відділи, управління та інші виконавчі органи ради є підзвітними і підконтрольними раді, яка їх утворила, підпорядкованими її виконавчому комітету, сільському, селищному, міському голові. Керівники відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради призначаються на посаду і звільняються з посади сільським, селищним, міським головою. Вони є членами виконавчого комітету (частина третя статті 51, частини друга і третя статті 54).

Отже, підстави для відкриття конституційного провадження у цій справі відсутні.

На підставі викладеного та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 13, 45, 50, 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 140–143 Конституції України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 48 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" від 14 січня 1998 року №14/98-ВР (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

До Конституційного Суду України звернулася Київська міська рада з конституційним поданням щодо офіційного тлумачення положень частини третьої стат-

ті 48 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", а саме: чи є остаточним п'ятиденний (із дня надходження) строк розгляду будь-яким судом (судами) вчасно поданої скарги на рішення територіальної виборчої комісії про встановлення результатів голосування й підсумків виборів.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) своєю ухвалою від 7 липня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

Згідно з частиною першою статті 93 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України.

Стаття 39 Закону України "Про Конституційний Суд України" встановлює вимоги щодо конституційного подання. В ньому, зокрема, повинні бути зазначені правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні (пункт 4), а також дані щодо документів, матеріалів, на які посилається суб'єкт права на конституційне подання (пункт 5). Київська міська рада таких вимог не виконала.

До того ж порушене суб'єктом права на конституційне подання питання щодо строків оскарження рішення територіальної виборчої комісії про встановлення результатів голосування і підсумків виборів урегульовано частиною третьою статті 48 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", а статтею 243³ Цивільного процесуального кодексу України – порядок судового розгляду скарги на рішення і дії територіальної, окружної (територіальної) виборчої комісії по виборах депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних у містах, обласних рад.

Відповідно до положень статті 176 Цивільного процесуального кодексу України допускається можливість відкладення розгляду цивільної справи судом, а статтями 221 – 226 цього Кодексу – зупинення провадження у справі. Таким чином, питання про те, чи є остаточним п'ятиденний строк розгляду будь-яким судом вчасно поданої скарги на рішення територіальної виборчої комісії про встановлення результатів голосування й підсумків виборів, законодавчо врегульоване й офіційного тлумачення не потребує.

Враховуючи наведене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 93 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Київської міської ради щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 48 Закону України "Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України".

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю "Діамант" щодо офіційного тлумачення

положень частини першої статті 67, частини першої статті 68 Конституції України, пункту 9.6 статті 9, абзацу першого пункту 11.4 статті 11 Закону України "Про податок на додану вартість" (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

До Конституційного Суду України звернулося товариство з обмеженою відповідальністю "Діамант" (далі – ТОВ "Діамант") з клопотанням дати офіційне тлумачення положень частини першої статті 67, частини першої статті 68 Конституції України, пункту 9.6 статті 9, абзацу першого (у конституційному зверненні зазначено: "частини першої") пункту 11.4 статті 11 Закону України "Про податок на додану вартість".

Необхідність в офіційному тлумаченні зазначених положень Конституції України та Закону України "Про податок на додану вартість" суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує неоднозначністю їх застосування Державною податковою інспекцією у м.Дніпропетровську, Державною податковою адміністрацією в Дніпропетровській області та Державною податковою адміністрацією України.

Автор звернення вважає, що відповідно до пункту 9.6 статті 9 Закону України "Про податок на додану вартість" свідоцтво про реєстрацію платника податку діє до дати його анулювання, а оскільки підстав для анулювання свідоцтва не існувало, то ТОВ "Діамант" як платник податку на додану вартість мало право на податковий кредит.

В обґрунтування неоднозначності застосування названих положень Конституції України та Закону України "Про податок на додану вартість" до матеріалів конституційного звернення додано листи-відповіді деяких посадових осіб. Так, заступник голови Державної податкової інспекції у м. Дніпропетровську Кривошапка Н.М. (лист від 27 квітня 1998 року за № 4216/15-215) зазначає, що ТОВ "Діамант" має право на податковий кредит, а заступник голови Державної податкової адміністрації у Дніпропетровській області Нетеса Г.П. (лист від 29 червня 1998 року за № 6408/6/31/-155) та заступник Голови Державної податкової адміністрації України Оперенко Г.М. (лист від 17 червня 1998 року за № 7237/10/16/-1215-04) зауважують, що ТОВ "Діамант" права на податковий кредит не має.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) від 7 липня 1999 року у відкритті конституційного провадження у справі відмовлено на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України", та непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

Як вбачається з матеріалів звернення, ТОВ "Діамант" при зміні своєї юридичної адреси в період між здачею свідоцтва в державній податковій інспекції в Жовтневому районі м. Дніпропетровська 18 грудня 1997 року та отриманням свідоцтва у державній податковій інспекції в Бабушкінському районі м. Дніпропетровська 19 лютого 1998 року сплачувало податок на додану вартість, а також надавало звітність податковому органу за своїм місцезнаходженням, користуючись при цьому отриманим раніше у державній податковій інспекції в Жовтневому районі кодом платника податку на додану вартість.

Відповідно до статті 147 Конституції України Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" є наявність неоднозначного застосування положень Конституції

України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Фактів неоднозначного застосування частини першої статті 67, частини першої статті 68 Конституції України, пункту 9.6 статті 9, абзацу першого пункту 11.4 статті 11 Закону України "Про податок на додану вартість" у матеріалах конституційного звернення не наведено. У письмових відповідях державних податкових органів немає посилань на зазначені у конституційному зверненні конституційні норми та положення Закону України "Про податок на додану вартість". Як свідчать матеріали справи, ТОВ "Діамант" оспорує своє право на отримання пільгового кредиту. За наявності такого спору це питання має вирішуватись у судах загальної юрисдикції.

ТОВ "Діамант" не використало своїх прав щодо захисту власних інтересів у судах загальної юрисдикції. Порушені суб'єктом права на конституційне звернення питання, а також долучені матеріали фактично потребують конкретного з'ясування обставин справи по суті, що є предметом звернення до арбітражного суду за захистом порушених або оспорюваних прав та інтересів, що охороняються законом, згідно з встановленою підвідомчістю господарських спорів. На підтвердження цього у листі-відповіді Державної податкової адміністрації України від 15 квітня 1999 року за № 2154/6/16-1218, надісланому на запит Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань), сказано, що ТОВ "Діамант" з власної вини не здійснило своєчасної перереєстрації як платник податку на додану вартість відповідно до пункту 22 Положення про Реєстр платників податку на додану вартість, тому в період з 18 грудня 1997 року по 19 лютого 1998 року товариство не можна вважати платником податку, а анульоване свідоцтво про реєстрацію не можна вважати дійсним.

Відповідно до статті 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України не належить вирішення питань щодо законності актів органів державної влади, а також інших питань, віднесених до компетенції судів загальної юрисдикції. Отже, підстав для офіційного тлумачення зазначених у конституційному зверненні положень Конституції України та Закону України "Про податок на додану вартість" немає.

Варто також зазначити, що пункт 22 Положення про Реєстр платників податку на додану вартість чітко визначає порядок перереєстрації юридичної особи при зміні нею юридичної адреси.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 45, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю "Діамант" щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 67, частини першої статті 68 Конституції України, пункту 9.6 статті 9, абзацу першого пункту 11.4 статті 11 Закону України "Про податок на додану вартість" на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України", та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням

ВАТ "Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського" щодо офіційного тлумачення розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України (судді доповідач Селівон М.Ф.).

До Конституційного Суду України звернулося ВАТ "Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського" з клопотанням дати офіційне тлумачення розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України і висновок щодо невідповідності пункту 4.3 Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал і постанов за нововиявленими обставинами" від 28 квітня 1995 року (№ 02-5/310) розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України.

Необхідність в офіційному тлумаченні він обгрунтовує тим, що Вищий арбітражний суд України перевищив свої повноваження, встановивши обмеження щодо перегляду ухвал за нововиявленими обставинами, звузивши тим самим зміст розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України.

З поданих матеріалів вбачається, що йдеться про конкретну справу, яка розглядалася в арбітражному суді Дніпропетровської області, та відмову в перегляд ухвали арбітражного суду щодо видачі дублікату наказу арбітражного суду Дніпропетровської області про виконання рішення арбітражного суду стосовно цієї справи.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (пс дань) своєю ухвалою від 7 липня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим зазначеним Законом.

Підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, як передбачає стаття 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

У матеріалах звернення відсутні дані про неоднозначне застосування арбітражними судами розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України. До того ж у конституційному зверненні не конкретизовано, які саме статті розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України потребують офіційного тлумачення. Як видно з поданих матеріалів, питання, порушені у конституційному зверненні, були предметом розгляду арбітражного суду Дніпропетровської області та Вищого арбітражного суду України. Тобто ці питання вирішуються арбітражними судами однозначно.

По суті, суб'єкт права на конституційне звернення порушує питання про визнання незаконними рішень арбітражних судів стосовно конкретної справи, що виходить за межі повноважень Конституційного Суду України.

ВАТ "Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського" звернулося також з клопотанням дати висновок щодо невідповідності пункту 4.3 Роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України "Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал і постанов за нововиявленими обставинами" від 28 квітня 1995 року розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України. Відповідно до пункту 1 статті 150 Конституції України, пункту 1 статті 13 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституцій-

ність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Тому вирішення питання щодо законності правових актів інших державних органів, у тому числі роз'яснень Вищого арбітражного суду України, не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 45, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням ВАТ "Дніпровський металургійний комбінат ім. Дзержинського" щодо офіційного тлумачення розділу XIII Арбітражного процесуального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим зазначеним Законом.

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Ощадбанку України щодо офіційного тлумачення положень підпункту "л" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про податок на додану вартість" від 26 грудня 1992 року (суддя-доповідач Селівон М.Ф.).

До Конституційного Суду України звернувся Ощадбанк України з конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення положень підпункту "л" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про податок на додану вартість" від 26 грудня 1992 року, яким передбачається звільнення від податку на додану вартість операцій, які здійснюються за грошовими вкладами, розрахунковими, поточними та іншими рахунками.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що видача компенсаційних сертифікатів є складовою операцій стосовно грошових вкладів, їх розрахунково-касового обслуговування, а не окремою банківською послугою, і тому не підлягає оподаткуванню податком на додану вартість.

Підставою для конституційного звернення, як вважає Ощадбанк України, стало неоднозначне тлумачення і застосування положень зазначеного Декрету арбітражними судами, Національним банком України та Комітетом з питань фінансів і банківської діяльності Верховної Ради України.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) своєю ухвалою від 7 липня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

Відповідно до Конституції України та Закону України "Про Конституційний Суд України" офіційне тлумачення законів, які втратили чинність, не належить до компетенції Конституційного Суду України.

Декрет Кабінету Міністрів України, який за змістом і юридичною силою є актом законотворчості, втратив чинність з введенням у дію Закону України "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 року (№ 168/97-ВР).

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 13, 14, 45, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням Ощадбанку України щодо

офіційного тлумачення положень підпункту "л" пункту 1 статті 5 Декрету Кабінету Міністрів України "Про податок на добавлену вартість" від 26 грудня 1992 року і підставі пункту 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному зверненні.

13 липня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатов Г.І. щодо офіційного тлумачення статей 55, 59 Конституції України, статті 44, глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення а також про відкриття конституційного провадження у справі за цим конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення положень статті 55 Конституції України та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України (суддя доповідач Вознюк В.Д.).

До Конституційного Суду України звернувся громадянин Солдатов Г.І. з конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення статей 55, 59 Конституції України, статті 44, глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що, як він вважає, були порушені його конституційні права і свободи щодо вибору захисника для участі в кримінальній справі, в якій Солдатов Г.І. є обвинуваченим, а також щодо порядку оскарження дій слідчого і прокурора в судах загальної юрисдикції. Це, на думку Солдатов Г.І., є наслідком неоднозначного застосування правоохоронними органами та судами загальної юрисдикції України положень статті 55 Конституції України та статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України щодо права вільного вибору захисника при розгляді кримінальних справ.

Ухвалою Колегії суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) у відкритті конституційного провадження у цій справі відмовлено на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України"

Із матеріалів справи вбачається, що неоднозначне застосування статті 55 Конституції України і статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України судами загальної юрисдикції, дійсно, має місце. Зокрема, Жовтневий районний суд м. Маріуполя рішенням від 29 жовтня 1998 року скаргу Солдатов Г.І. на д. посадової особи задовольнив, а рішення слідчого відділення державної податкової інспекції м. Маріуполя лейтенанта податкової міліції Бута Д.С. першого заступника прокурора м. Маріуполя Белобаби І.Б. про відмову Солдатову Г.І. в допущенні захисника Лічмана В.Г. (працівника юридичної фірми до участі в розгляді кримінальної справи визнав неправомірним.

Судова колегія в цивільних справах Донецького обласного суду своєю постановою від 7 грудня 1998 року за касаційним поданням прокурора м. Маріуполя на рішення Жовтневого районного суду від 29 жовтня 1998 року за скаргю Солдатов Г.І. на дії слідчого касаційну скаргу задовольнила, а рішення Жовтневого районного суду скасувала.

Викладене свідчить, що відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" наявні підстави для відкриття конституційного провадження за конституційним зверненням громадянина Солдатов Г.І. в частині щодо офіційного тлумачення статті 59 Конституції України і статті 44 Криміналь-

но-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Стосовно клопотання Солдатова Г.І. дати офіційне тлумачення статті 55 Конституції України в частині права на оскарження в суді дій слідчого і прокурора, то у своєму Рішенні від 25 грудня 1997 року №9-зп Конституційний Суд України вже дав тлумачення цього положення. А Рішенням від 30 жовтня 1997 року № 5-зп Конституційний Суд України визнав неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України "Про прокуратуру" стосовно можливості оскарження прийнятого прокурором рішення до суду лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією України, а не іншими нормативними актами. Отже, право громадян на звернення до суду загальної юрисдикції за захистом своїх прав і свобод підтверджене.

Що ж до клопотання суб'єкта права на конституційне звернення дати офіційне тлумачення глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України, то з нього не випливає, які саме положення зазначеної глави потребують офіційного тлумачення, що є недотриманням вимог статті 42 Закону України "Про Конституційний Суд України", а, отже, відповідно до пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України", є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі.

Враховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 42, 43, 45, статтями 46, 50, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відкрити конституційне провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України і статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до § 30 Регламенту Конституційного Суду України визнати за доцільне провести письмове слухання справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення статті 55 Конституції України та глави 22 Кримінально-процесуального кодексу України на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України та Законом України "Про Конституційний Суд України".

27 жовтня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Декрету Кабінету Міністрів України "Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежилых приміщень, що перебувають у державній власності" від 11 січня 1993 року № 5-93 і розпоряджень Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 року № 509-р та від 12 вересня 1997 року № 504-р (суддя-доповідач Німченко В.І.).

До Конституційного Суду України звернулася група народних депутатів України з конституційним поданням щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) Декрету Кабінету Міністрів України "Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежилых приміщень, що перебувають у державній

власності" від 11 січня 1993 року № 5-93 (далі – Декрет), за яким Кабінету Міністрів України надано право приймати рішення про розміщення центральних державних органів в адміністративних будинках, нежилых приміщеннях, що є у державній власності, і розпоряджень Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 року № 509-р та від 12 вересня 1997 року № 504-р (далі – розпорядження) про розміщення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку в приміщеннях другого поверху фасадного будинку та третього поверху будинку у дворі по вул. Б. Хмельницького, 26 у м. Києві.

Автори клопотання обґрунтовують свої позиції тим, що Кабінет Міністрів України, скориставшись наданим правом вилучати нерухоме майно (основні фонди) у юридичних осіб і передавати його центральним державним установам, позбавив цих юридичних осіб права на господарювання в приміщеннях, які перебували в їх оперативному управлінні, що суперечить положенням частини четвертої статті 13, статей 43, 48, пункту 5 статті 116 Конституції України, Закону України "Про оренду державного та комунального майна", "Про власність", "Про підприємства в Україні".

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних подань процесуальною ухвалою від 23 вересня 1999 року відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 4 статті 39, пункту 3 статті 45, статей 46, 48 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Конституційний Суд України дійшов висновку, що в конституційному поданні народних депутатів України має місце оспорювання актів Кабінету Міністрів України у сфері господарських правовідносин щодо вирішення конкретних питань, а наведене правове обґрунтування їх неконституційності фактично стосується неузгодженості Декрету, який має силу закону, та розпоряджень з іншими законами, а не з нормами Конституції України.

Згідно зі статтею 14 Закону України "Про Конституційний Суд України" до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо неузгодженості Декрету з нормами чинного законодавства, щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Зазначені питання можуть бути вирішені тільки шляхом внесення змін та доповнень до чинних законів України, прийняття нових законів України відповідно до статті 85 Конституції України, що належить до повноважень Верховної Ради України.

Крім того, наведене народними депутатами України обґрунтування неконституційності Декрету і розпоряджень не відповідає вимогам, встановленим пунктом 4 статті 39 Закону України "Про Конституційний Суд України" щодо конституційного подання, що також є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі відповідно до пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України".

Необхідно також зазначити, що стосовно правової оцінки актів Кабінету Міністрів України Конституційний Суд України висловив свою думку під час вирішення справи про підсудність спорів Вищому арбітражному суду України. Рішенням Конституційного Суду України від 1 жовтня 1998 року визнано, зокрема, що Вищому арбітражному суду України підсудні справи у господарських спорах, в яких Кабінет Міністрів України є однією із сторін, а також справи у спорах про визнання недійсними його актів, якщо вони порушують права конкретних суб'єктів господарських відносин.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтею 14, пунктом 4 статті 39, пунктами 2, 3 статті 45, статтею 50 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Декрету Кабінету Міністрів України "Про впорядкування використання адміністративних будинків і нежилых приміщень, що перебувають у державній власності" від 11 січня 1993 року № 5-93 і розпоряджень Кабінету Міністрів України від 14 серпня 1996 року № 509-р та від 12 вересня 1997 року № 504-р на підставі пунктів 2, 3 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим Конституцією України і Законом України "Про Конституційний Суд України", та невідомість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні.

27 жовтня 1999 року Конституційний Суд України розглянув питання про відкриття конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю "Чижи" щодо офіційного тлумачення положень пункту 1.19 статті 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та підпункту 3.2.4 пункту 3.2 статті 3 Закону України "Про податок на додану вартість" (суддя-доповідач Вознюк В.Д.).

До Конституційного Суду України звернулося товариство з обмеженою відповідальністю "Чижи" з конституційним зверненням щодо офіційного тлумачення положень пункту 1.19 статті 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та підпункту 3.2.4 пункту 3.2 статті 3 Закону України "Про податок на додану вартість".

Необхідність в офіційному тлумаченні суб'єкт права на конституційне звернення обґрунтовує тим, що органи Державної податкової служби України неоднозначно застосовують ці положення до суб'єктів господарської діяльності під час оподаткування операцій, пов'язаних із застосуванням векселів.

На підтвердження цієї думки товариство з обмеженою відповідальністю до матеріалів звернення долучило листи деяких державних органів. Зокрема, в листі Державної податкової адміністрації України від 22 грудня 1997 року дано роз'яснення пункту 1.19 статті 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" щодо терміна "бартер" та сказано, що "операція, при якій розрахунки здійснюються векселями, не буде вважатися бартерною". У листі цього ж органу від 19 серпня 1998 року зазначається: "...операція купівлі-продажу, яка шляхом внесення доповнень у раніше укладений договір оформляється векселем, стає бартерною...". У листі Державної податкової адміністрації України від 9 грудня 1998 року наголошується, що відповідно до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" і Закону України "Про податок на додану вартість" встановлюються особливості податкового обліку операцій з продажу товарів (робіт, послуг), які здійснювалися до 1 жовтня 1998 року згідно з договорами купівлі-продажу і які не були забезпечені грошовою формою оплати, де в розрахунках використовувалися векселі. У відповіді Міністерства юстиції України на лист Державної податкової адміністрації України від 19 серпня 1998 року про визнання вексельних операцій бартерними зазначено: "...операції по векселю не мають ознак бартерних (товарообмінних) і мають різний правовий режим".

Посилання на підпункт 3.2.4 пункту 3.2 статті 3 Закону України "Про податок на додану вартість" у листах, долучених до матеріалів справи, відсутнє.

Колегія суддів Конституційного Суду України з конституційних звернень (подань) своєю ухвалою відмовила у відкритті конституційного провадження у справі на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України".

Відповідно до статті 94 Закону України "Про Конституційний Суд України" підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Неоднозначного застосування положень пункту 1.19 статті 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та підпункту 3.2.4 пункту 3.2 статті 3 Закону України "Про податок на додану вартість" суб'єкт права на конституційне звернення не навів.

Крім того, у конституційному зверненні не обгрунтовано необхідності в офіційному тлумаченні зазначених правових норм, що є однією з основних вимог, встановлених статтею 42 Закону України "Про Конституційний Суд України" стосовно змісту конституційного звернення.

З матеріалів конституційного звернення не вбачається, суб'єктом яких правовідносин є товариство з обмеженою відповідальністю "Чижи", тобто про порушення або можливість порушення яких конституційних прав суб'єкта права на конституційне звернення йдеться.

Враховуючи викладене та керуючись статтею 150 Конституції України, статтями 45, 94 Закону України "Про Конституційний Суд України", Конституційний Суд України ухвалив відмовити у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю "Чижи" щодо офіційного тлумачення положень пункту 1.19 статті 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та підпункту 3.2.4 пункту 3.2 статті 3 Закону України "Про податок на додану вартість" на підставі пункту 2 статті 45 Закону України "Про Конституційний Суд України" – невідповідність конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України "Про Конституційний Суд України".

ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ПОВНОПРАВНИМ ЧЛЕНОМ КОНФЕРЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ

19–21 жовтня в Брюсселі, Королівство Бельгія, відбулось Підготовче засідання XII Конференції європейських конституційних судів, у роботі якого взяла участь делегація Конституційного Суду України на чолі з його Головою В. Скоморохою.

Статут Конференції європейських конституційних судів, авторитетної міжнародної організації, визначає, що її діяльність покликана сприяти обміну досвідом у галузі конституційного судочинства, забезпеченню незалежності конституційних судів, принципів демократії та правової держави, зокрема захисту прав людини.

Створена у 1972 році, Конференція європейських конституційних судів об'єднує на сьогодні національні органи конституційної юрисдикції понад 30 європейських держав і являє собою визнану організаційну форму міжнародного співробітництва конституційних судів та органів з аналогічною юрисдикцією.

Для Конституційного Суду України Брюссельське засідання було особливо важливим, оскільки саме тут, як зазначив його Голова В. Скомороха, мало бути "практично реалізоване прагнення Суду стати повноправним членом такої авторитетної загальноєвропейської інституції, як Конференція європейських конституційних судів".

Таким чином, після розгляду питання Спеціальною Комісією, виступу Голови Конституційного Суду України В. Скоморохи та оголошення зазначеною Комісією відповідного звіту Конституційний Суд України було одностайно прийнято повноправним членом Конференції європейських конституційних судів, що свідчить про визнання його високого авторитету європейською спільнотою та, в свою чергу, сприятиме обміну досвідом конституційної практики і судочинства на загальноєвропейському рівні.

ВИСТУП

Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи

З ПИТАННЯ НАБУТТЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ СТАТУСУ ПОВНОПРАВНОГО ЧЛЕНА КОНФЕРЕНЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ

Для Конституційного Суду України, для мене як його Голови сьогоднішній день є особливо хвилюючим. Адже йдеться про можливість практичної реалізації прагнення нашого Суду стати повноправним членом такої поважної і авторитетної загальноєвропейської інституції, як Конференція європейських конституційних судів.

Наш Суд належить до числа молодих органів конституційної юрисдикції – 18 жовтня ми відзначили четверту річницю формування його першого складу. Фактично наш Суд розпочав роботу з 1 січня 1997 року. Таким чином, конституційна юрисдикція в Україні зробила свої перші кроки, і вони, на мою думку,

знакові. Без перебільшення вагомими є й результати діяльності Конституційного Суду України.

За цей час (станом на 1 жовтня 2000 року) до Конституційного Суду надійшло 263 конституційних подання і 1257 звернень-листів. Конституційні подання, які здебільшого торкались повноважень, надійшли від народних депутатів України (111), інших органів державної влади (62), від Президента України (42), Верховної Ради України (6), органів місцевого самоврядування (30), від інших інституцій – одиниці, наприклад, від Верховного Суду України (5) тощо.

Протягом зазначеного періоду Конституційний Суд України прийняв рішення більш як у 50 справах, дав висновки у 4 справах. У 228 справах прийнято ухвали Конституційного Суду про відмову у відкритті провадження, про припинення провадження. У багатьох зверненнях-листах порушувались питання, невідомі Конституційному Суду. Про це їх авторам своєчасно надіслано вмотивовані відповіді.

Діяльність Конституційного Суду ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Рішення Конституційного Суду України стосувалися:

- несумісності депутатського мандата;
- поширення юрисдикції Конституційного Суду на акти органів Верховної Ради України;
- конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України;
- обсягу повноважень Рахункової палати;
- повноважень Президента України;
- виборів народних депутатів України;
- виборів міських голів у містах Києві та Севастополі;
- підсудності спорів Вищому арбітражному суду України;
- офіційного тлумачення поняття “професійна спілка, що діє на підприємстві, в установі, організації”;
- платних медичних послуг;
- утворення фракцій у Верховній Раді України;
- депутатської недоторканності;
- запитів народних депутатів України;
- фінансування судів;
- застосування української мови;
- смертної кари;
- місцевого самоврядування;
- всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Висновки Конституційного Суду України стосувалися питань, пов'язаних із внесенням змін до Конституції України.

Перелік резюме окремих рішень Конституційного Суду України направлено Конференції європейських конституційних судів у порядку підготовки до сьогоднішнього Засідання.

Важливою функцією Конституційного Суду України є захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Приймаючи рішення і даючи висновки, Конституційний Суд зосереджує увагу насамперед на тих питаннях, які прямо чи опосередковано пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина або можуть обмежити такі права і свободи. Цього принципу Конституційний Суд України неухильно дотримується при розгляді кожної справи.

Чинна Конституція України і Закон України "Про Конституційний Суд України" передбачають можливість звернення фізичних та юридичних осіб до Конституційного Суду за захистом своїх конституційних прав і свобод. Такий захист здійснюється шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України і законів України, які раніше були застосовані судами, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з питань, що стосуються авторів звернень.

Відповідні тлумачення за зверненнями громадян дано з питань, що стосувалися:

- права на свободу об'єднання;
- на участь в управлінні державними справами;
- права голосу на виборах і референдумах;
- свободи від втручання в особисте життя;
- права на свободу профспілкової діяльності;
- права на справедливий судовий розгляд.

Таким чином, становлення конституційного правосуддя в нашій державі відбулося і практика його здійснення розвивається. Зрозуміло, воно ще не охоплює всіх питань, вирішення яких відповідно до Конституції України належить до повноважень Конституційного Суду. Багато з них стане предметом розгляду Суду в майбутньому. Ми готуємося до цього, вивчаємо світовий досвід і, зрозуміло, у першу чергу – досвід органів конституційної юрисдикції європейських держав. З багатьма з них ми вже налагодили співробітництво на двосторонній основі. Маю на увазі органи конституційної юрисдикції Федеративної Республіки Німеччини, Королівства Бельгії, Королівства Іспанії, Австрійської Республіки, Французької Республіки, Республіки Угорщина, Республіки Словенія, Російської Федерації, Республіки Польща, Республіки Вірменія, Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Грузії, інших держав.

Конституційний Суд України підтримує зв'язки із судами Сполучених Штатів Америки з питань, що становлять професійний інтерес.

Наше співробітництво з органами конституційної юрисдикції окремих держав обумовлене прагненням досягнути новітню теорію і практику конституційної юрисдикції крізь призму досвіду вирішення аналогічних питань в інших державах.

Саме з цією метою ми співробітничали, скажімо, з Федеральним Конституційним Судом Німеччини. Так, протягом двох останніх років проведено чотири українсько-німецьких колоквиуми з питань конституційного правосуддя. У листопаді цього року плануємо провести п'ятий колоквиум з питань захисту прав і свобод людини в контексті діяльності Європейського Суду з прав людини та конституційних судів України і Федеративної Республіки Німеччини.

З метою ознайомлення з практикою діяльності зарубіжних органів конституційної юрисдикції інші держави відвідали більш як 30 делегацій Конституційного Суду України, до складу яких входили як судді, так і працівники апарату Суду. За цей час і ми прийняли 24 зарубіжні делегації.

Представники Конституційного Суду України – активні учасники міжнародних конференцій, семінарів та інших форм ділового співробітництва конституційних судів. Ми брали участь у 17 міжнародних форумах за межами України, а у себе в Україні, крім уже згаданих українсько-німецьких колоквиумів, провели 9 міжнародних семінарів і 2 "круглих столи" з різних питань конституційної юрисдикції. Обговорювалися проблеми: становлення конституційної юрисдикції в Україні; тлумачення Конституції та принципи конституційного контролю; дії норм міжнародно-правових документів у національному законодавстві; виконання рішень конституційних судів;

відносин судів і преси; бюджету Конституційного Суду; стосунків між Конституційним Судом і омбудсменом у контексті захисту прав людини.

У листопаді 1999 року з ініціативи Конституційного Суду України в Києві проведено першу Конференцію керівників секретаріатів конституційних судів за участю представників понад 20 держав. Конституційний Суд України здійснює свої повноваження у повній відповідності до Конституції України та Закону "Про Конституційний Суд України" і, на мою думку, посідає чільне місце серед органів конституційної юрисдикції демократичних держав Європи.

На XI Конференції європейських конституційних судів, що проходила у травні 1999 року у Варшаві, Конституційний Суд України було прийнято до асоційованих членів цієї авторитетної та високоповажної міжнародної організації. Вважаємо, що настав час для ухвалення в установленому порядку рішення про надання Конституційному Суду України статусу повноправного члена Конференції. Наше прагнення до такого статусу є природним у контексті здійснення принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини, використання досвіду вирішення інших питань конституційного правосуддя.

Статут Конференції Конституційний Суд України визнає. Нами виконано вимоги, пов'язані з набуттям повноправного членства.

Сподіваємося на позитивне вирішення цього питання.

**КОНФЕРЕНЦІЯ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ –
ПЛАТФОРМА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА**

І.Шевляк,
завідувач Відділу зовнішніх зв'язків
Секретаріату Конституційного Суду України

У запропонованій статті, присвяченій прийняттю Конституційного Суду України повноправним членом Конференції європейських конституційних судів, зроблено загальний огляд динаміки розвитку цієї міжнародної організації, цілей, принципів та перспектив її діяльності.

У 1972 році за ініціативою Конституційного Суду Югославії у м. Дубровник відбулася перша зустріч голів конституційних судів Австрії, Італії та Німеччини. Вона пройшла у формі конференції і в подальшому такі зустрічі набули постійного характеру – організовувались кожні три роки по чергово в одній з країн-учасниць. Протягом 1972–1999 років проведено 11 таких міжнародних форумів, які отримали назву: “Конференція європейських конституційних судів”.

До прийняття у 1999 році її Статуту саме слово “Конференція” вживалось як назва організації, що об'єднує органи конституційної юрисдикції європейських країн, а також по відношенню до конкретної зустрічі їх представників (скажімо, XI Конференція), що тепер визначено як Конгрес.

Нині Конференція є визнаною організаційною формою міжнародного співробітництва національних органів конституційного контролю європейських держав, членство в якій може бути повноправним або асоційованим (§4 Статуту Конференції). На Конференцію також запрошуються спостерігачі, які, на відміну від асоційованих членів, не мають права участі в обговореннях.

Згідно із § 3 Статуту діяльність Конференції спрямована на сприяння обміну досвідом в галузі конституційного судочинства та адміністрування, забезпечення незалежності конституційних судів, утвердження принципів демократії та правової держави, зокрема захисту прав людини, а також підтримання постійних контактів між європейськими конституційними судами та інституціями з подібною юрисдикцією.

Діяльність Конференції ґрунтується на загальному проголошенні головами європейських органів конституційної юрисдикції намірів, що не мають зобов'язуючої юридичної сили.

Протягом перших десяти років до “судів-засновників” приєдналися конституційні суди Іспанії та Португалії, а також Федеральний Суд Швейцарської Конфедерації. Наступне розширення кола учасників відбулося у 1987 році на Конференції в Ліссабоні, де членами організації стали Конституційна Рада Франції та Конституційний Суд Туреччини, а через три роки в Анкарі до них приєдналися Арбітражний Суд Королівства Бельгія та Конституційний Трибунал Республіки Польща. У роботі Паризької Конференції 1993 року вже як повноправний член брав участь Конституційний Суд Угорщини. У 1994 році в рамках Підготовчого засідання X Конференції Верховний Суд Республіки Кіпр, конституційні суди Румунії, Словенії та Хорватії також стали повноправними членами організації. На Будапештській конференції 1996 року до повноправних членів було прийнято Конституційний Трибунал Князівства Андора та Конституційний Суд Російської Федерації, а вже через рік, на Підготовчому засіданні XI Конференції, – органи

конституційної юрисдикції Болгарії, Князівства Ліхтенштейн, Литви, Мальти Словаччини та Чеської Республіки. На XI Конференції європейських конституційних судів у Варшаві статус повноправного члена організації надано Конституційному Суду Македонії. І, нарешті, в рамках Підготовчого засідання XII Конференції, що відбулося в жовтні 2000 року в Брюсселі, повноправними членами організації стали конституційні суди Азербайджану, Албанії, Боснії та Герцеговини Вірменії, Грузії, Молдови та України.

Отже, на сьогоднішній день повноправними членами Конференції європейських конституційних судів є органи конституційної юрисдикції 31 європейської держави, а статус асоційованих членів мають конституційні суди двох країн – Білорусі та Латвії.

Таким чином, Конференція європейських конституційних судів, що спочатку носила форму дружньої професійної зустрічі 6–7 конституційних судів, перетворилася на форум з достатньо великою кількістю учасників, ставши, по суті, заходом дипломатичного рівня. Таке представництво свідчить про швидке збільшення кількості конституційних судів протягом останніх десяти років, що значною мірою пояснюється зміною політичної системи в країнах Центральної та Східної Європи.

Водночас правила Конференції європейських конституційних судів склалися на основі звичаєвого права та окремих рішень і, відповідно, не встановлювали умов прийняття. За загальною згодою існували лише формальні критерії: суд, який подає заяву на вступ, повинен бути “конституційним судом”, що вимагає, з одного боку, повної незалежності від законодавчої та виконавчої гілок влади, а з другого – наявності повноважень конституційного контролю. Однак, Конференція не дотримується теоретичних дефініцій і приймає до своїх лав суди, що відрізняються за своїми повноваженнями. Підтвердженням цього є членство конституційних судів Іспанії та Португалії, виключна компетенція яких зводиться до функції останньої інстанції при розгляді апеляцій, верховних судів Кіпру та Швейцарії, Арбітражного Суду Бельгії з його особливими повноваженнями, Конституційної Ради Франції, що здійснює виключно попередній контроль норм, тощо.

Отже, представники верховних судів та європейських інституцій беруть участь у Конференції європейських конституційних судів не лише з протокольних причин, але й внаслідок великої кількості спільних питань, що стосуються як верховних, так і конституційних судів. Традиційна участь Європейського Суду з прав людини, а раніше – і Комісії з прав людини, та Суду Європейської Спільноти обумовлюється тим, що і європейські інститути, і самі конституційні суди можуть лише спільно вирішувати покладені на них завдання.

У цьому контексті слід відзначити, що Конференція ніколи не брала на себе відповідальність давати оцінку практиці судів-членів. Її діяльність покликана лише сприяти зміцненню інституту конституційного судочинства в Європі шляхом обміну інформацією та обговорення спільно визначених проблем. Цій меті повністю відповідають формальні критерії членства.

Вихідним моментом є те, що країна, яка має діючий конституційний суд, повинна дотримуватися принципів демократії та конституціоналізму. Лише у 1994 році на засіданні Наради голів судів вперше було висловлено пропозицію, що запрошенню держав інших континентів як спостерігачів повинен передувати висновок двох повноправних членів Конференції про те, що ця країна є, дійсно, демократичною.

Як уже зазначалося, до 1999 року діяльність Конференції здійснювалася згідно з “неписаними” правилами процедури, що визначались на нарадах голів консти-

туційних судів. Однак прийнятий на Варшавській конференції Статут організації чітко визначив основні критерії членства.

Відповідно до пункту 1 (а) § 6 Статуту статус повноправних членів можуть набути лише європейські конституційні суди або інституції з подібною юрисдикцією, до компетенції яких належить право здійснення конституційного контролю, причому їхня діяльність має бути спрямована на забезпечення судової незалежності та захист основних прав і свобод людини. Цікавим є зазначення "необхідності враховувати практику Ради Європи". Звідси випливає, що членство у Конференції будь-якого суду прямо чи опосередковано залежить від міжнародного статусу його країни, що, ймовірно, пояснюється бажанням залишатись осторонь політичних суперечностей (Білорусь, Кіпр, Сербія).

Водночас не виключається можливість того, що Конференція відмовить суду в прийнятті його до своїх членів або припинить членство, якщо суд не відповідає вимогам в частині незалежності та належних повноважень. За наявності суттєвих підстав можливим є також позбавлення членства у випадку, якщо практика суду не відповідає вимогам забезпечення захисту прав людини.

Статусу асоційованих членів можуть набути європейські конституційні суди або інституції з подібною юрисдикцією, які не висловили бажання бути повноправними членами або не відповідають критеріям набуття такого статусу.

Крім цього, статус повноправного або асоційованого члена може мати лише одна інституція від кожної країни.

У разі безпідставного невиконання фінансових зобов'язань або з інших поважних причин, через які неможливе ефективне співробітництво між Конференцією та будь-яким членом, членство такого суду може бути тимчасово або остаточно припинено (пункт 2 § 7).

Керівним органом Конференції є Нарада голів європейських конституційних судів, до компетенції якого входять питання членства, визначення тематики, дати та місця проведення конгресів, прийняття бюджету тощо. Голів судів супроводжують керівники секретаріатів або уповноважені представники судів (пункти 1, 2 § 9).

У період між конгресами, в роботі яких беруть участь всі повноправні та асоційовані члени, а також спостерігачі й спеціально запрошені гості, координаційні функції виконує голова суду, який на даний момент головує в організації. Він також несе відповідальність за організаційну підготовку чергового конгресу та посередництво під час вирішення питань, пов'язаних з поданням заяв на вступ до членів Конференції.

Між конгресами проводяться так звані "підготовчі засідання", на яких визначаються тема та дата проведення наступного конгресу, розглядаються, у разі наявності, заяви про членство, а також вирішуються фінансові та інші організаційні питання. Витрати, пов'язані з організацією конгресу, пропорційно розподіляються між повноправними членами.

Після остаточного затвердження на підготовчому засіданні теми чергового конгресу кожний суд-учасник готує "національну" доповідь за визначеною темою, після чого вона надсилається суду-організатору, який узагальнює матеріали та готує загальну доповідь конгресу.

На завершення конгресу Нарада голів європейських конституційних судів готує заключне комюніке, в якому відображається участь всіх учасників, хід роботи конференції та результати заходу.

З самого початку робочими мовами Конференції були мови "найстаріших" судів-членів. Країни, що не були членами організації і запрошувались до участі

у Конференції, користувалися німецькою та французькою мовами. Європейські інститути та скандинавські країни, як правило, застосовували англійську. Італійський та іспанський суди принесли в організацію свої мови, які також були прийняті як робочі. Кількість мов не могла постійно збільшуватися одночасно із швидким зростанням кількості членів, і тому відповідною Резолюцією голів судів, прийнятою в 1994 році, робочими мовами Конференції визначено англійську, німецьку та французьку. Але після прийняття до членів конституційних судів держав колишнього СРСР мовна проблема знову стала актуальною. Нарешті, на Варшавській конференції робочими мовами було визначено англійську, німецьку, російську та французьку.

Узагальнюючи викладене, можна відзначити, що Конференція залишається організацією саме європейських конституційних судів, а характер її діяльності визначається виключно судами-членами, представленими їх головами. В тому, що діяльність Конференції у фінансовому, інтелектуальному та організаційному відношеннях забезпечується самими конституційними судами, виявляється їх незалежність, а прийняття до її членів, по суті, означає визнання нових інститутів з боку вже діючих конституційних судів. Крім того, Конференція являє собою найбільш представницьку платформу, що об'єднує всі європейські конституційні суди і забезпечує можливість участі в її роботі на найвищому рівні.

Таким чином, прийняття Конституційного Суду України повноправним членом цієї міжнародної організації, якому передувала ціла низка підготовчих заходів, зокрема участь колишнього заступника Голови Конституційного Суду України В.Розенка у Підготовчому засіданні до проведення XI Конференції (жовтень 1997 року) та колишнього Голови Конституційного Суду України І.Тимченка в XI Конференції європейських конституційних судів (травень 1999 року), де Конституційний Суд України набув статусу асоційованого члена, є, з одного боку, визнанням його досягнень в галузі конституційного судочинства європейського рівня, а з другого – сприятиме не лише вивченню судової практики інших держав та залученню до процесів глобалізації конституційної юрисдикції, а й посиленню як багатороннього, так і двостороннього співробітництва.

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

4 листопада виповнилося п'ятдесят років відтоді, як у Римі було підписано Конвенцію про захист прав людини та основних свобод. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року.

З нагоди відзначення цієї дати у м. Харкові 19–29 жовтня 2000 року Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого, Академією правових наук України, Радою Європи проведено Міжнародну науково-практичну конференцію "50 років Конвенції про захист прав людини та основних свобод і проблем формування правової держави в Україні".

У роботі конференції взяли участь судді Конституційного Суду України, їх доповіді буде вміщено в нашому журналі.

ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

В.Скомороха,

Голова Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

У контексті проблеми, змістом якої є права людини та основні свободи, зупинимось на імplementації (трансформації) в правову систему України європейських стандартів цих прав і свобод. Будучи представником органу конституційної юрисдикції, звичайно, зосереджу увагу на питаннях практики здійснення повноважень Конституційним Судом України з урахуванням чинних міжнародних договорів як складової національного законодавства України.

Імplementація – термін, який увійшов у вітчизняний юридичний обіг порівняно недавно. За визначенням окремих авторів, імplementація є не що інше як "установлений державою порядок застосування норм міжнародного права на її території"¹. Таке визначення, на мою думку, є неповним, оскільки обмежується сферою застосування норм міжнародного права і не охоплює стадії впровадження їх у національну правову систему, що є складовою імplementації.

О. Скакун вважає, що імplementація – це перенесення (введення) у національне право норм і принципів міжнародних актів².

Г. Дмитрієва трансформацію міжнародно-правових норм у національну правову систему пов'язує з необхідністю надання їм юридичної сили норм національного права³.

¹ Див.: М.В. Баглай, В.А. Туманов. *Малая энциклопедия конституционного права*. Москва, Издат. БЕК, 1998. – С. 168.

² Див.: *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*. Матеріали науково-практичної конференції (жовтень 1998 року). К., 1998. – С. 63, 75, 78, 81.

³ Там само.

П. Апраксін імплементацію норм міжнародного права пов'язує із створенням механізмів їх застосування на національному рівні. Імплементація, на його думку, – безперервний процес, що зачіпає різні сфери державної діяльності і відносно різні державні органи. Вона вимагає тісного співробітництва та координації зусиль органів державної влади та інших структур¹.

Становлення протягом останнього десятиріччя демократичної державності країнах Центральної і Східної Європи, на пострадянському просторі зумовило необхідність звернення до загально визнаних принципів та норм міжнародного права для використання їх як засадничих орієнтирів, що визначають зміст і спрямованість національних правових систем. Особливо це стало в нагоді при розробленні та прийнятті новітніх конституцій держав молодого демократії, коли постає нагальна потреба визначити не тільки підходи до встановлення співвідношення міжнародного і національного права, а й належні механізми їх реальної взаємодії.

Порівняльний правовий аналіз положень чинних конституцій нових держав Європи та Азії свідчить, що процес сучасного державотворення здійснюється з урахуванням прогресивної практики світового конституціоналізму. Зрозуміло, що в основу національного державотворення в кожній окремо взятій країні (не є винятком у цьому аспекті й Україна) було покладено особливості власної соціально-політичної історії, стан суспільства на час реформування інститутів влади, сприйняття ним демократичних новацій, зумовлених визначенням напрямку подальшого конституційно-правового розвитку тощо.

Актуальним у розв'язанні проблем державотворення на сучасному етапі скажімо, застосування демократичних форм і процедур, особливо при формуванні інститутів влади, структур місцевого самоврядування, що здійснюється шляхом безпосереднього народовладдя. Зрозуміло, що за умов авторитарних і тоталітарних форм правління сфера застосування демократичних процедур була вкрай обмеженою. Такі процедури зводились, як правило, до проведення масових заходів, метою яких було підтвердження “одностайності”, “монолітності” діяльності структур панівної політичної організації, беззастережно схвалені загальнообов'язкових рішень, підтримання і поширення всіляких закликів, звершень, починань тощо.

Багатий арсенал засобів демократичного вирішення нагальних питань суспільного розвитку, залучення громадян до процесів державотворення, управління державними справами, реальної захищеності прав і свобод людини, що було досягнутий зарубіжними країнами і успішно використовувався ними в суспільно-політичній практиці, не знаходив застосування в країнах, де панували антидемократичні режими.

Реалії практики конституціоналізму, пов'язані зі зміною політичної карти виникненням нових держав як у Європі, так і в Азії, поставили на порядок денний необхідність використання здобутків цивілізованих держав світу, передусім у політичній і правовій сферах, сфері захисту прав людини і основних свобод. Цим, переважно, пояснюється інтерес нових незалежних держав до стандартів (еталонів, моделей) взаємовідносин між людьми, між людиною і державою, між

¹ Там само.

громадянами, між громадянами і державою, між структурами громадянського суспільства і державою, що стали нормами життя у цивілізованих країнах.

Зрозуміло, що особливий інтерес викликає досвід запровадження зазначених стандартів державами, які першими звільнилися від тоталітарних режимів, вирішують (або вже вирішили) економічні та суспільно-політичні проблеми, аналогічні або подібні до тих, які ще вирішуються державами, що запозичують відповідний досвід.

Нинішні реалії багатьох країн Європи та Азії свідчать, що успіх у здійсненні намічених прогресивних перетворень в окремо взятій країні досягається не механічним копіюванням чужої теорії та практики державотворення, а глибоким попереднім аналізом власної соціально-політичної теорії, врахуванням об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на процеси трансформації суспільства, прогнозуванням наслідків запровадження нововведень, вибором оптимального співвідношення їх із проголошуваними намірами, орієнтацією на забезпечення демократичних засад функціонування державності, захистом прав і свобод людини і громадянина.

Характерною особливістю конституцій новітніх держав світу є те, що в них знайшли відображення притаманні цивілізованим державам тенденції до розширення конституційно-правової регламентації засад організації суспільного буття, посилення гарантій здійснення прав і свобод людини, визначення обов'язків перед суспільством тощо. Помітним є посилення впливу міжнародного права на внутрішньодержавний правопорядок.

Важливим для кожної держави, в національному законодавстві якої певне місце посідають норми міжнародного права, є визначення порядку взаємодії внутрішньодержавного (національного) права та міжнародного права. Виходячи із засад суверенності і незалежності, закріплених в конституціях новітніх держав, можна дійти висновку, що визначення зазначеного порядку – суверенне право держави.

Раніше серед науковців у галузі державного (конституційного) права, фахівців-практиків побувала думка, що трансформація норм міжнародного права в національне законодавство конкретної держави може здійснюватися переважно шляхом законодавчого перетворення (втілення) їх у норми національного права. Іншими словами, без відповідної адаптації норма міжнародного права не могла застосовуватися в національній правовій системі. Такий підхід іменувався індивідуальною імплементацією. Проте вирішення цих питань багатьма державами молодій демократії пішло іншим шляхом – переважно у формі загальної трансформації. Сутність її в тому, що після надання органом відповідної держави згоди на обов'язковість міжнародного договору, норми міжнародного права вважаються складовою національного законодавства без попередньої адаптації і діють, як правило, безпосередньо.

Послідовники такої форми імплементації посилаються на Конституцію ФРН, зокрема на положення її статті 25, відповідно до яких "загальні норми міжнародного права є складовою частиною права Федерації. Вони мають перевагу перед законами і безпосередньо породжують права та обов'язки для жителів федеральної території".

Конституцією Російської Федерації 1993 року закріплено положення щодо загальної трансформації норм міжнародного права. Відповідно до частини четвертої статті 15 Конституції Росії загально визнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою її правової системи.

Як бачимо, в Основному Законі Російської Федерації повніше визначено предмет імплементації, оскільки йдеться не тільки про норми міжнародного права, як це має місце в Конституції ФРН, а й про загально визнані міжнародні принципи та міжнародні договори Російської Федерації.

Чинна Конституція України дещо по-іншому визначає порядок імплементації норм міжнародного права в правову систему нашої держави. Відповідно до приписів статті 9 Основного Закону предметом імплементації є лише чинні міжнародні договори. Причому вони стають частиною національного законодавства України лише після надання Верховною Радою України згоди на їх обов'язковість для України.

Частиною другою згаданої статті Конституції України визначено, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. Іншими словами, укладення міжнародних договорів має узгоджуватися з приписами Основного Закону України.

Заслужують на увагу особливості правової природи тієї частини національного законодавства України, що складається з міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. З огляду на те, що міжнародний договір є щонайменше двосторонньою угодою, що умови договору розроблялися, приймалися (підписувалися) і були ратифіковані різними державами (нерідко з відповідними застереженнями окремої держави чи кількох окремих держав), на нашу думку, такий договір, хоча і стає частиною національного законодавства, не може змінюватися в односторонньому порядку відповідним "національним" законодавцем, оскільки це, з одного боку, не відповідає міжнародно-правовій практиці, а з другого, – мало б наслідком втрату ним своєї правової природи як міжнародно-правового акта.

Відмова держави від окремих чинних положень міжнародного договору чи міжнародного договору в цілому можлива лише у формі денонсації, яка здійснюється в порядку, що визначається, як правило, міжнародним договором.

Міжнародні договори, будучи частиною національного законодавства, застосовуються в правовій системі відповідної держави згідно з метою та принципами власного (національного) права у контексті відповідних положень міжнародного права. В окремих випадках реалізація норм міжнародного права, що стали частиною національного законодавства, супроводжується прийняттям відповідних внутрішньодержавних правових актів.

Особливістю норм чинних міжнародних договорів, які стали частиною національного законодавства України, виходячи із сенсу частини першої статті 9 Конституції України, є те, що, ставши частиною національного законодавства України, відповідна норма договору не трансформується в нову національну норму України, а реалізується самостійно, в окремих випадках – разом із прийнятим внутрішньодержавним правовим актом.

Заслужує на увагу питання щодо місця норм міжнародного права в системі джерел національного права. В окремих державах таким нормам надано силу, що перевищує силу національного закону. Скажімо, частиною четвертою статті 15 Конституції Російської Федерації встановлено співвідношення між дією закону і міжнародного договору, відповідно до якого віддається перевага в застосуванні міжнародного договору Російської Федерації, яким встановлено інші правила, ніж передбачені законом.

Маючи пріоритет національного закону, норми міжнародного права, які стали частиною національного законодавства, не наділені таким пріоритетом щодо конституції відповідної держави. Це зумовлено дією в правовій системі держави принципу, відповідно до якого конституція має найвищу юридичну силу. Не є винятком у регулюванні подібних питань і Основний Закон України, яким визначено, що закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина друга статті 8).

Таким чином, можна стверджувати, що в правовій системі України чинні міжнародні договори, які є частиною її національного законодавства, за принципами ієрархії підпорядковані Конституції України. За зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України чинні міжнародні договори України, як і ті міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, можуть бути перевірені Конституційним Судом України щодо їх відповідності Конституції України (частина перша статті 151 Основного Закону). Зрозуміло, що в разі давання Конституційним Судом висновку про невідповідність зазначених міжнародних договорів Конституції України, вони відповідно втрачають обов'язковість для України або ж втрачають можливість стати обов'язковими для неї (у випадку, коли йдеться про договори, які ще не пройшли процедури надання згоди на їх обов'язковість).

Практика нормотворення держав новітньої хвилі історії конституціоналізму свідчить про зростаючий вплив міжнародного права на внутрішньодержавний правопорядок, звісно, із забезпеченням суверенного права конкретної держави на встановлення порядку взаємодії норм внутрішньодержавного (національного) та міжнародного права.

У контексті практики конституціоналізму щодо посилення уваги до захисту прав і свобод людини цілком природним є вияв інтересу народів країн молодій демократії до стандартів прав і свобод людини, що забезпечуються в традиційно демократичних державах світу, зокрема європейських, до міжнародних засобів правового захисту людини і громадянина. Зрештою, демократичні стандарти одних держав "запозичуються" іншими державами. Форми такого "запозичення" можуть бути різними. Вирішення засадничих питань здійснюється, як правило, на конституційному рівні, інших – на законодавчому,

Важливою функцією Конституційного Суду України є захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Приймаючи рішення та даючи висновки, Конституційний Суд зосереджує увагу в першу чергу на тих питаннях, які прямо або опосередковано пов'язані із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина або можуть обмежити такі права і свободи. Цього принципу Конституційний Суд України неухильно додержується під час розгляду кожної справи.

Чинна Конституція України та Закон України "Про Конституційний Суд України" передбачили можливість звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду України за захистом своїх конституційних прав і свобод. Такий захист здійснюється шляхом офіційного тлумачення Конституційним Судом положень Конституції України та законів України з питань, що стосуються авторів звернень.

Відповідні тлумачення було дано за зверненнями громадян: Г. Дзюби – щодо права на оскарження в суді неправомірних дій начальника військового гарнізону К. Устименка – щодо збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу; О. Барабаша – щодо дня набуття чинності Конституцією України; групи жителів міста Жовті Води – щодо відмови судів за гальної юрисдикції у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 року та відшкодування моральної шкоди. Окремі справи стосувалися захисту права громадян на користування пільгами, що надаються державою.

Узагальнюючи, можна сказати, що своїми рішеннями Конституційний Суд України захистив такі конституційні права і свободи як:

- право на свободу об'єднання;
- право брати участь в управлінні державними справами;
- право голосу на виборах і референдумах (стосується осіб, які за вироком суду загальної юрисдикції відбувають покарання в місцях позбавлення волі);
- свободу від втручання в особисте життя;
- право на свободу профспілкової діяльності;
- право на справедливий судовий розгляд;
- інші права і свободи.

Вирішуючи справу щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" та статті 12 Закону України "Про прокуратуру" (справа К.Г.Устименка), Конституційний Суд України керувався не тільки положеннями Конституції України та Закону України "Про Конституційний Суд України", а й загальноновизнаними принципами права.

У пункті 2 мотивувальної частини свого Рішення від 30 квітня 1997 року Суд констатував наявність у нормативно-правовій базі України в частині інформаційних правовідносин нечітко визначених, колізійних положень і прогалин, що негативно впливає на забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Було відзначено, що законодавство України поки що не приведено у відповідність до європейських стандартів у галузі захисту персональних даних (даних про особу) у зв'язку з прийняттям України до Ради Європи. Правовідносини, що виникають у цій сфері, зокрема й інформаційного характеру, через відсутність власної нормативної бази регулюються відомчими нормативними актами колишнього СРСР, незважаючи на те, що чимало норм таких актів суперечать статтям 3, 23, 31, 47, 48, іншим нормам Закону України "Про інформацію", Основам законодавства України про охорону здоров'я, загальноновизнаним міжнародним принципам рекомендаційного характеру, зафіксованим у Женевській декларації Всесвітньої медичної асамблеї (вересень 1948 року, з наступними поправками), у Міжна-

родному кодексі медичної етики (жовтень 1949 року, з наступними поправками), у Положенні про захист прав і конфіденційності пацієнта (жовтень 1993 року), у численних деклараціях, хартіях і конвенціях щодо прав людини тощо.

Принагідно слід підкреслити, що право людини на повагу до її особистого і сімейного життя закріплене у статті 8 Конвенції про захист прав людини і основних свобод (у редакції Протоколу № 11 від 1 листопада 1998 року), яка є частиною національного законодавства України. Реалізація положень цієї конвенції увійшла в практику діяльності правозастосовних інституцій України.

У Рішенні від 25 грудня 1997 року в справі за конституційним зверненням громадян Проценко Р.М., Ярошенко П.П. та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України Конституційний Суд України з метою тлумачення частини першої статті 55 Основного Закону України щодо захисту судом прав і свобод людини і громадянина керувався ратифікованими Україною Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією про захист прав і основних свобод людини (Рим, 1950 рік), що згідно зі статтею 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Конституційний Суд України за результатами розгляду згаданої справи дійшов висновку, що частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

У пункті 2 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України зазначено, що відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Частина перша статті 55 Конституції України зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист.

Практика здійснення конституційного правосуддя в нашій державі перебуває у стадії формування. Зрозуміло, вона ще не охоплює всіх питань, вирішення яких згідно з Конституцією України належить до повноважень Конституційного Суду України. Чимало з них будуть предметом розгляду Суду в майбутньому. Ми готуємось до цього, вивчаємо світовий досвід у цій сфері і, звісно, у першу чергу – досвід органів конституційної юрисдикції європейських держав.

Конституцією України закріплено положення, згідно з якими права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України (стаття 92). Прийняття законів в Україні належить до повноважень Верховної Ради України (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України). Лише Верховна Рада України відповідно до статті 9 Основного Закону держави надає згоду на обов'язковість для України чинних міжнародних договорів і лише після надання такої згоди міжнародний договір стає частиною національного законодавства України.

Згода на обов'язковість міжнародного договору надається шляхом прийняття закону (відповідно до Закону України "Про міжнародні договори України від 22 грудня 1993 року – шляхом ухвалення спеціального закону про ратифікацію міжнародного договору, який підписується Головою Верховної Ради України). Прийнятий закон має бути підписаний і офіційно оприлюднений відповідно до вимог частин першої і другої статті 94 Конституції України.

У зв'язку з порушенням конституційно встановлених правил підписання та офіційного оприлюднення законів України Конституційний Суд України своїм Рішенням від 12 липня 2000 року в справі про ратифікацію Хартії про мови (1992 рік) визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), Закон України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р." від 24 грудня 1999 року № 1350-XIV. Цим же Рішенням визнано неконституційними положення частини першої статті 7 Закону України "Про міжнародні договори України" від 22 грудня 1993 року щодо порядку підписання закону про ратифікацію міжнародного договору України, оскільки ними не передбачалося невідкладного направлення закону про ратифікацію міжнародного договору після його підписання Головою Верховної Ради України Президентіві України для наступного його підписання і офіційного оприлюднення.

Ставши частиною національного законодавства України після надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість, міжнародний договір не втрачає своєї міжнародно-правової природи. Міжнародний договір після його ратифікації (надання згоди на обов'язковість) стає обов'язковим для країн, які його підписали або приєдналися до нього. Міжнародний договір не набуває статусу національного правового акта, не стає, скажімо, законом України.

З огляду на таку правову природу міжнародного договору на нього не поширюється юрисдикція національних конституційних судів щодо офіційного тлумачення. Це стосується і Конституційного Суду України, до повноважень якого відповідно до статей 147, 150 Основного Закону держави, крім вирішення інших питань, належить офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Тлумачення міжнародних договорів не належить до його відання.

Так, відмовляючи у відкритті конституційного провадження за зверненням громадянина Кривоноса О.О. щодо офіційного тлумачення пункту 2 статті 17 Міжнародної хартії прав людини, Конституційний Суд України в своїй Ухвалі від 3 грудня 1997 року відзначив, що згідно з частиною другою статті 147 Конституції України Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення тільки Конституції України та законів України. Цей перелік є вичерпним. Правом офіційно тлумачити міжнародні правові акти, зокрема й положення Міжнародної хартії прав людини як міжнародного правового акта, Конституційний Суд України не наділений.

Нині найважливішою міжнародною інституцією захисту прав і свобод людини в Європі є Рада Європи, яка була створена в 1949 році¹. На день 50-ї річниці Ради Європи (5 травня 1999 року) її членами нараховувалась 41 європейська держава.

¹ Статут Ради Європи прийнято в Лондоні 5 травня 1949 року.

Ставши в листопаді 1995 року членом Ради Європи, Україна ратифікувала її основоположний акт – Конвенцію про захист прав і основних свобод людини, Перший протокол і протоколи № 2, 4, 6, 7, 11 до Конвенції (закони України від 17 липня 1997 року та від 22 лютого 2000 року).

Конвенція є своєрідним продовженням і поглибленням Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй 10 грудня 1948 року. Проте на відміну від Декларації Конвенція¹ не лише проголосила основоположні права людини, але й запровадила особливий механізм їх міжнародного захисту – постійно діючий Європейський Суд з прав людини.

Після ратифікації Конвенція набрала чинності на території України і відповідно до приписів статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства України.

На нашу думку, є кілька шляхів застосування у правовій системі України положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини, зокрема: прийняття спеціальних законів або доповнення чинних законів нормами, що впливають безпосередньо з Конвенції; тлумачення чинних законів на основі або в контексті положень Конвенції; застосування конвенційних норм відповідно до приписів статті 9 Конституції України.

Застосовуючи міжнародні норми з прав людини та основних свобод, органи державної влади України утверджуватимуть у нашій державі загальновизнані стандарти, що стосуються цієї надзвичайно важливої сфери. Визначальним у практиці застосування таких норм має бути захист інтересів людини.

Що стосується Європейського Суду з прав людини, то він покликаний забезпечувати неухильне додержання та виконання норм Конвенції про захист прав і основних свобод людини державами – учасницями Ради Європи. Він здійснює це завдання шляхом розгляду та вирішення конкретних справ, провадження в яких ним відкрито на основі індивідуальних скарг, поданих фізичною особою, групою осіб або неурядовою організацією. Передбачена можливість подання скарги на порушення Конвенції державою-членом Ради Європи з боку іншої держави-члена.

Ратифікація Україною Конвенції про захист прав і основних свобод людини дає можливість кожному громадянину України, кожній іншій особі, яка на законних підставах перебуває на території України, звертатися до Європейського Суду з прав людини за захистом своїх прав і свобод, якщо вони вважають, що відповідні їх права і свободи порушені і не були захищені національними засобами правового захисту в Україні. Це впливає з приписів частини четвертої статті 55 Конституції України.

Чимало з тих, хто звертається до Європейського Суду з прав людини, не завжди досконало володіють відповідними положеннями Статуту Ради Європи, Конвенції про захист прав і основних свобод людини, вважають Європейський Суд вищою інстанцією щодо судової системи держави – члена Ради Європи, хоча насправді він не має такого статусу.

Відомо, що Європейський Суд не може скасовувати (визнавати недійсними) рішення, винесені органами законодавчої, виконавчої чи судової влади держа-

¹ 1 листопада 1998 року набрала чинності її нова редакція.

ви, на яку поширюється його юрисдикція, не здійснює абстрактного контролю щодо національного законодавства або судової практики, в тому числі практики здійснення конституційного правосуддя, не наділений правом давати вказівки чи розпорядження щодо вжиття заходів, які мають юридичне значення.

Європейський Суд з прав людини наділений повноваженнями щодо розгляду конкретних скарг з метою з'ясування, чи дійсно були допущені порушення Конвенції, на які посилається заявник. Якщо порушення мали місце, Суд має право присудити "справедливе задоволення претензії" у формі фінансової компенсації матеріальних збитків та моральної шкоди, а також відшкодування сторони, на користь якої винесено постанову, понесених нею судових витрат.

За даними Комітету з питань правової політики Верховної Ради України, за станом на липень 2000 року на розгляді в Європейському Суді з прав людини знаходилося близько 5 тисяч заяв громадян України (переважно з питань заборгованості у виплаті заробітної плати, повернення втрачених вкладів до установ Ощадного банку, діяльності довірчих товариств). Ймовірно, що Європейський Суд може відкрити за ними близько 20 справ¹.

Скарга, що подається до Європейського Суду, має бути спрямована проти держави, органи якої припускаються порушень прав і свобод людини, а не проти приватних осіб чи громадських об'єднань. Зважаючи на цю обставину, постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1998 року № 557 запроваджено посаду Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який за посадою є заступником Міністра юстиції України.

Цією ж постановою затверджено Положення про Уповноваженого, яким визначено завдання, функції та повноваження Уповноваженого. Виконання Уповноваженим своїх функцій забезпечується Національним бюро у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яке утворено у складі центрального апарату Міністерства юстиції України. Витрати, пов'язані з діяльністю зазначеного Національного бюро, фінансуються з державного бюджету.

Треба підкреслити, що завданням Уповноваженого є не власне захист прав і свобод людини, а представництво Кабінету Міністрів України в Європейському Суді з прав людини у разі розгляду питань дотримання Україною зобов'язань, що випливають з Конвенції, тобто Уповноважений є представником держави в разі подання проти неї відповідної скарги до Європейського Суду. Разом з тим, Уповноважений зобов'язаний подавати Кабінету Міністрів України пропозиції про запобігання порушенням прав людини в Україні та вести переговори з метою врегулювання спору шляхом укладення мирової угоди з позивачем у Європейському Суді.

Постанова Європейського Суду з прав людини юридично обов'язкова лише для держави – своєрідного відповідача у справі. Проте нерідко значущість постанов Суду, як свідчить практика, виходить за національні межі, справляючи вплив на право та судову практику й інших держав – членів Ради Європи.

Поки що Європейський Суд з прав людини не розглянув жодної справи проти Української держави, тому нині складно вести мову про оцінку дієвості

¹ Див.: Шевчук Ю. Може, Євросуд навчить виконувати закони. // Голос України, 15 липня 2000, № 125.

правових механізмів практичного забезпечення в Україні прав і свобод людини і громадянина в контексті міжнародних стандартів з прав людини.

Верховна Рада України в липні 2000 року прийняла у першому читанні низку законопроектів, що стосуються забезпечення виконання рішень Європейського Суду з прав людини¹. Постанови Європейського Суду в конкретних справах, що ним розглядалися, включені до переліку рішень, які підлягають виконанню в Україні органами державної виконавчої служби. Умисне невиконання посадовими особами постанови Європейського Суду з прав людини віднесено до діянь, які є злочинами. Передбачено визначити покарання за таке невиконання у вигляді позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на відповідні строки. Йдеться також про можливість встановлення матеріальної відповідальності Кабінету Міністрів України за порушення строків виконання постанови Європейського Суду.

Особливістю діяльності Європейського Суду з прав людини є те, що чимало прав безпосередньо в Конвенції про захист прав людини і основних свобод або ж у відповідних Протоколах до неї не сформульовано, а випливають з рішень самого Суду в результаті тлумачень відповідних положень Конвенції та Протоколів. Цілком слушною є думка П.Рабіновича, що "...справжній смисл багатьох норм Конвенції, сформульованих здебільшого в надто абстрактній, часто оціночній формі, конституюється, з'ясовується лише після їх тлумачення і застосування в рішеннях Суду. Практика Суду (а це сотні рішень) розвивається за відверто прецедентним принципом. І тому знання й урахування прецедентних рішень Суду, засвоєння специфіки його професійного мислення, його "правового менталітету" – одне з найактуальніших завдань, що постають нині перед суддями та будь-якими іншими суб'єктами захисту прав людини в Україні"².

Інші вчені в галузі права вважають, що в недалекому майбутньому суди України повинні будуть у своїх рішеннях застосовувати не тільки норми Конвенції про захист прав і основних свобод людини, а й постанови Європейського Суду з прав людини, в яких дається тлумачення Конвенції. За таких обставин, на їх думку, знати прецедентне право Європейського Суду українські судді та інші суб'єкти захисту прав людини будуть зобов'язані³.

Застосовуючи міжнародні норми з прав людини і основних свобод, органи державної влади України утверджують в нашій державі міжнародні стандарти щодо цієї надзвичайно важливої сфери. У нашій державі створені і продовжують вдосконалюватися належні правові механізми забезпечення прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних стандартів з прав людини. Завданням органів законодавчої, виконавчої та судової влади є реалізація можливостей належного застосування цих механізмів в інтересах людини.

¹ Див. публікацію: "Да здравствует Европейский Суд, осмысленный и беспощадный" // Киевский телеграф, 17-23 июля 2000, №20.

² Рабінович П. Рішення Європейського Суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С.358.

³ Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини // Київ. Видавничий дім "KM ACADEMIA", 2000. – С. 239.

**ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ
ДЕЯКИХ ПРОБЛЕМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
ЗГІДНО З ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ****В.Вознюк,**суддя Конституційного Суду України,
заслужений юрист України

Однією з найактуальніших проблем державно-правової практики в Україні є імплементація норм Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, оскільки остання внаслідок її ратифікації стала складовою національного законодавства і після офіційного оприлюднення має застосовуватись усіма органами державної влади, зокрема й судовою. Україна підписала Конвенцію в жовтні 1955 року, тобто напередодні розробки і прийняття нової Конституції України, а, отже, загальні засади та зміст норм Основного Закону про права людини і громадянина відповідають змісту міжнародно-правових норм Європейської конвенції про права людини¹. Так, у Конституції України знайшла відображення ціла низка економічних, культурних, соціальних та моральних цінностей у вигляді юридичних прав і свобод людини і громадянина, зокрема тих, що стосуються їх захисту шляхом кримінального судочинства (статті 58, 59, 60, 61, 62, 63 та інші). Права і свободи людини і громадянина, їх визнання, захист та гарантії є основними і визначальними критеріями як у законодавстві, так і в практиці його застосування. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3 Конституції України). Тому діяльність усіх державних органів має бути спрямована на забезпечення ефективного захисту прав людини і громадянина відповідно до законодавства України. Основний закон визначає мінімальний стандарт основних прав і свобод людини, визнаних у міжнародному праві.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблема захисту прав і свобод людини не обмежується територією лише однієї держави. Права і свободи людини – позанаціональні і позатериторіальні. Яскравим прикладом цього є вступ багатьох східноєвропейських країн, у тому числі й України, до такої авторитетної регіональної організації, як Рада Європи, а також їх наступне приєднання до Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року (далі – Конвенція) та Додаткових протоколів до неї. Конвенція та Додаткові протоколи включили до системи європейського захисту практично весь перелік громадянських і політичних прав. 17 липня 1997 року Верховна Рада України дала згоду на обов'язковість Конвенції, прийнявши Закон України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” (далі – Закон)².

У Законі містяться заяви та застереження, які переважно стосуються можливості застосування деяких кримінально-процесуальних норм. Зокрема, положен-

¹ Мартиненко П. Конституція України і міжнародне право: аспекти взаємодії // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 3. – С. 64.

² Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

ня пункту 1 статті 5 Конвенції застосовується в частині, що не суперечить пункту 13 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, статтям 106 і 157 Кримінально-процесуального кодексу України щодо затримання особи та дачі прокурором санкції на арешт. Україна повністю визнає на своїй території дію підпункту "d" пункту 3 статті 6 Конвенції про права підсудного на виклик і допит свідків, який відповідає пункту 4 статті 263 та частині 3 статті 303 Кримінально-процесуального кодексу України, а щодо права підозрюваного і звинуваченого – лише в частині права заявляти клопотання про виклик і допит свідків та проведення з ними очної ставки відповідно до статей 43, 43¹ та 142 зазначеного Кодексу; положення статті 8 Конвенції застосовуються в частині, що не суперечить статтям 177 і 190 Кримінально-процесуального кодексу України щодо дачі прокурором санкції на обшук, а також щодо огляду житла. Згідно із Законом названі застереження діють до внесення відповідних змін до Кримінально-процесуального кодексу України, але не довше, як до 28 червня 2001 року.

Прецедентне право, створене Європейським Судом з прав людини, є, на думку автора, одним із джерел права. До того ж у пункті 1 згаданого Закону зазначено, що Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою, без укладання спеціальних угод, юрисдикцію Європейського Суду з прав людини з усіх питань, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Приєднання України до Конвенції значно розширило можливість кожного громадянина захистити свої права, оскільки відтепер особа, яка вважає, що державні органи України порушили закріплені в Конвенції права людини і громадянина, і яка не змогла захистити їх за допомогою передбачених національним законодавством засобів, має можливість звернутися за захистом безпосередньо до Європейського Суду з прав людини. Це право громадян впливає не тільки з факту ратифікації Конвенції, а насамперед з положень частини 4 статті 55 Конституції України, яка передбачила право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Отже, віднині кожний суддя (суд – В.В.), ухвалюючи рішення, повинен додержуватися і брати до уваги положення Конвенції та Додаткових протоколів до неї, а також спиратися у своїх рішеннях на практику Європейського Суду з прав людини щодо розгляду справ про їх порушення¹.

У Конвенції та Додаткових протоколах до неї значна увага приділяється забезпеченню комплексу прав людини, які безпосередньо стосуються сфери кримінального судочинства. Зауважимо, що в цілому закріплені Конституцією України юридичні засоби забезпечення прав і свобод громадян стосовно кримінального судочинства відповідають міжнародним стандартам і за умови належного їх застосування є цілком достатніми².

Захист прав і свобод людини необхідно здійснювати насамперед на рівні національного законодавства. Разом з тим для ефективнішого захисту грома-

¹ Головатий С. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського Суду з прав людини. – С. 11.

² М.Приндюк. Захист прав людини у кримінальному процесі // Права людини в Україні: Щорічник. – 1997. – С. 21.

дянами своїх прав положення національного законодавства мають узгоджуватися з положеннями міжнародних договорів, стороною яких є Україна. Так, під час вступу до Ради Європи Україна взяла зобов'язання впроваджувати в національне законодавство норми та стандарти цієї поважної організації – Висновок Парламентської асамблеї Ради Європи № 190 (1995)¹. Згідно з останнім у листопаді 1996 року в рамках здійснення конституційної та судово-правової реформи Верховна Рада України зобов'язала прийняти нові Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України. Робота над ними триває. Україна паралельно співпрацює в рамках Ради Європи і з Європейським Судом. Так, у грудні 1999 року на Гельсінському саміті Європейського Союзу Європейська Рада ухвалила Спільну Стратегію Європейського Союзу щодо України, метою якої є зміцнення стратегічного партнерства між Європейським Союзом та Україною. В частині третій (Конкретні ініціативи) пункту 50 Спільної Стратегії зазначено, що Європейський Союз докладе зусиль для підтримки демократії, результативного управління, прав людини та правопорядку в Україні². Визначено і шляхи досягнення цієї мети. У пункті 12 Стратегії наголошено, що Європейський Союз надає особливого значення тісній співпраці з Україною в рамках Ради Європи та ОБСЄ. У цьому зв'язку Європейський Союз закликає Україну виконати свої зобов'язання та привести своє законодавство у відповідність до норм і стандартів Ради Європи³. Насамперед Україна має привести своє законодавство у відповідність до Конституції України та інших міжнародно-правових актів, які вона визнала обов'язковими для виконання.

Важливою щодо забезпечення і захисту прав людини і громадянина є роль Конституційного Суду України, предмет розгляду якого – суто конституційні питання. Він не здійснює правосуддя у прямому розумінні цього слова. Забезпечення захисту прав і свобод людини впливає із завдання Конституційного Суду України гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави⁴ (стаття 2 Закону України “Про Конституційний Суд України”). Конституційний Суд України самим фактом свого створення і діяльності покликаний надійно охороняти права і свободи громадян, захищати, а не засуджувати. В епіцентрі його юрисдикції знаходяться основні права, людська гідність⁵. Захист прав і основних свобод громадян здійснюється Конституційним Судом України через його безпосередні функції: вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів (зокрема тих, що регулюють право на свободу людини і громадянина) Конституції України та офіційне тлумачення Конституції України і законів України.

¹ Мармазов В.Є., Піляев І.С. Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми: Монографія. – К. – 1999. – С. 13.

² Спільна Стратегія Європейського Союзу щодо України // Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 22.

³ Там само. – С. 17.

⁴ Конституційне право України / За ред. В.Я.Тация, В.Ф.Погорілка, Ю.М.Тодика. – К.: Український центр правничих студій. – 1999. – С. 270.

⁵ Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції // Право України. – 1988. – № 2. – С. 3-9.

Отже, захист прав і свобод людини і громадянина не є прямою функцією Конституційного Суду України, але, виконуючи свою основну функцію – конституційний контроль, Суд забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Щодо цього варто відзначити, що в деяких доктринах західних юристів стосовно повноважень і ролі конституційного суду теза про захист прав і свобод як основної функції конституційного суду є суперечливою, і акцент переноситься на його функції як захисника Конвенції¹. Враховуючи, що Україна стоїть на позиціях правої і демократичної держави, удосконалення роботи державних органів із захисту прав і свобод людини, в тому числі органу конституційного контролю – Конституційного Суду України, є необхідним чинником.

Низка рішень Конституційного Суду України спрямована на вирішення питань відповідності окремих норм чинного Кримінального кодексу України (далі – Кодексу) положенням Конституції України, зокрема, Рішення від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190¹ Кодексу в частині, що передбачала смертну кару як вид кримінального покарання².

Визнаючи неконституційними положення статті 24 Загальної частини та санкції статей Особливої частини Кодексу, які передбачали смертну кару як вид покарання, Конституційний Суд України виходив з того, що Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3). Конкретизуючи ці положення, стаття 27 Конституції України проголошує, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а обов'язок держави – захищати життя людини.

Вживаний у статті 27 Конституції України термін “свавільно”, як витлумачив Конституційний Суд України, “характеризує загальне право, згідно з яким ніхто не може бути свавільно позбавлений життя”³, інакше це суперечило б загальному конституційному принципу про невід'ємність права людини на життя як природне право. Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і будь-яких інших її прав і свобод, базується на засаді: права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією України (частина перша статті 64).

Визнаючи неконституційним положення статті 24 Кодексу щодо смертної кари, Конституційний Суд України також зазначив, що смертна кара не відповідає і меті покарання, основним змістом якої є виправлення і перевиховання засудженої особи, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами (стаття 22 Кодексу). Покарання не має на меті завдавати фізичних страждань або принижувати людську гідність. Смертна кара, хоч би в якій формі вона виконувалась, завжди спричиняє фізичні й душевні страждання.

¹ Общая теория прав человека / под ред. Е.А. Лукашевой. – М.: Издательство НОРМА. – 1996. – С. 135.

² Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – С. 114–119.

³ Там само. – С. 116.

Застосування смертної кари не виключає судової помилки, що тягне за собою неможливість усунення її наслідків. Більше того, у статті 24 Кодексу не було юридично визначено мету призначення смертної кари. Вона передбачалась як тимчасова і виняткова. Але її тимчасовість перетворилася на постійність. З позиції попередження злочинності смертна кара також себе не виправдала, що підтверджено світовим і вітчизняним досвідом та кримінологічними дослідженнями. Кількість особливо тяжких злочинів, зокрема проти життя людини, постійно зростала, що, як засвідчує практика, зумовлено насамперед соціальними проблемами. Треба також наголосити, що виконання смертної кари не було вирішене й кримінально-виконавчим законодавством України. А тому в Україні як соціальній, демократичній і правовій державі, для якої життя людини є найвищою соціальною цінністю, такий вид кримінального покарання, як смертна кара, не відповідає духу і змісту Конституції України.

Зауважимо, що при вирішенні цього надзвичайно складного питання не було однастайності серед суддів Конституційного Суду України.

На думку судді Конституційного Суду України О.Мироненка, положення статей 3 і 27 Конституції України Суд витлумачив “винятково як право на життя вбивці, а абсолютне право на життя його невинної жертви просто не береться до уваги”¹. З цим не можна погодитись, адже Конституція України проголошує невід’ємне право на життя кожної людини, а не тільки “невинної жертви”. Право справедливості – це не “право кровної помсти” і не принцип “еквівалентності покарання вчиненому злочину”, це – право розуму, гуманізму, праведності й моралі.

Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 стало підставою для прийняття Закону України “Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1983 року” від 22 лютого 2000 року². Таким чином, Україна виконала одне із зобов’язань, взятих під час вступу до Ради Європи і закріплених у Висновку № 190 (1995 рік).

Однозначно, до рішення про скасування смертної кари як виду покарання суспільство поставилось по-різному. Одні сприймають його як захист прав злочинців і порушення прав жертви, інші – як ще один крок України до справді демократичної правової держави. Хто має рацію – покаже час.

У Рішенні від 19 квітня 2000 року № 6-рп/2000 за поданням 46 народних депутатів України Конституційний Суд України дав офіційне тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (далі – Кодексу) щодо зворотної дії кримінального закону в часі³. Практичну необхідність в офіційному тлумаченні зазначених норм суб’єкт права на конституційне подання обґрунтовує тим, що суди загальної юрисдикції помилково не застосовують принцип зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, коли вони пом’якшують кримінальну відповідальність особи в разі зміни мінімального розміру заробітної плати, що впливає на квалі-

¹ О.Мироненко. Рішення про скасування смертної кари: проблеми законності і конституційності // Голос України. – 21 січня 2000. – № 11 (2258).

² Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 13. – Ст. 111.

³ Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 2.

фікацію розкрадання державного та колективного майна у великих чи особливо великих розмірах.

Даючи офіційне тлумачення положень статті 58 Конституції України та статті 6 Кодексу, Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що зворотню дію в часі (у кримінально-правовому значенні) мають лише закони України, якими визначається злочинність діяння та встановлюється кримінальна відповідальність за їх вчинення за умови, коли вони пом'якшують або скасовують кримінальну відповідальність особи. За своєю суттю зворотна дія в часі законів та інших нормативно-правових актів полягає в тому, що їх приписи поширюються на праводіносини, які виникли до набрання ними чинності. Але їх реалізація через підзаконні нормативно-правові акти неможлива у кримінальному праві. Відповідно до положень частини другої статті 58 та пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України діяння як певне правопорушення може визнаватися тільки законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим актом, до того ж виключно законами визначаються діяння, які є злочинами, і встановлюється відповідальність за них. Такі ж приписи містяться і в статті 6 Кодексу, відповідно до якої злочинність і покарання діяння визначаються законом, який діяв на час його вчинення.

Положення абзаців другого і третього примітки до статті 81 Кодексу є нормами-дефініціями для кримінально-правових норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за розкрадання державного чи колективного майна у великих та особливо великих розмірах. Ці розміри визначаються на підставі критеріїв, встановлених зазначеними абзацами з урахуванням мінімального розміру заробітної плати, який був на момент закінчення або припинення злочину. Встановлення нормативно-правовими актами, в тому числі й законом, іншого мінімального розміру заробітної плати не змінює кримінального закону, зокрема, абзаців другого та третього примітки до статті 81 Кодексу, і не призводить до зміни кваліфікаційних ознак цих злочинів, як і не змінює гіпотезу чи санкцію кримінально-правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за розкрадання державного або колективного майна у великих та особливо великих розмірах. За своїм характером ці норми мають бланкетну диспозицію, основна особливість якої полягає в тому, що вона має загальний і конкретизований зміст.

Загальний зміст бланкетної диспозиції передається у словесно-документальній формі (диспозиції частин четвертих статей 81, 82, 84, частини шостої статті 83, частини другої статті 86 та статті 86¹ Кодексу). І саме із загальним змістом бланкетної диспозиції пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду.

Конкретизований зміст бланкетної диспозиції деталізується відповідними положеннями інших нормативно-правових актів. Зміна мінімального розміру заробітної плати не змінює змісту бланкетної диспозиції, тобто її словесно-документну форму. Окрім цього, Постановою Верховної Ради України "Про порядок введення в дію і застосування Закону України "Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР, Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення" від 7 липня 1992 року визначено, що розмір вчиненого розкрадання як

ознака відповідного складу злочину встановлюється з урахуванням розміру мінімальної заробітної плати, передбаченого законодавством, яке було чинним на момент закінчення або припинення злочину (пункт 4). Сам законодавець визначив, що зміна розміру мінімальної заробітної плати не впливає на кваліфікацію цих складів злочинів. За таких підстав Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини другої статті 6 Кодексу щодо зворотної дії закону в часі не діють у разі зміни розміру мінімальної заробітної плати.

Хоча на думку окремих суддів Конституційного Суду України абзаци другий і третій примітки до статті 81 Кодексу стоять на перешкоді справедливого і неупередженого правосуддя, оскільки обмежують простір для вільного розсуду, оцінки доказів на внутрішнє переконання суду. Жорсткість критеріїв визначення розкрадання державного чи колективного майна у великих та особливо великих розмірах у зазначених абзацах не дає можливості справедливо оцінити суспільну небезпеку вчиненого діяння та його юридичну кваліфікацію. Тому є підстави для визначення абзаців другого і третього примітки до статті 81 Кодексу неконституційними¹.

Але, на думку автора, такий підхід означав би пряме втручання у функції законодавчої влади. Бо саме до повноважень органу законодавчої влади належить питання визначення через закон діянь, які є злочинами, та встановлення відповідальності за них.

Як свідчить практика, вкрай необхідно прискорити прийняття нових Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України з тим, щоб положення цих законів були приведені у відповідність до Конституції України та міжнародно-правових стандартів з метою ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина.

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України М.Козюбри. – Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 2. – С. 35.

**НІЯКОГО ПОКАРАННЯ БЕЗ ЗАКОНУ
(СТАТТЯ 7 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВНИХ СВОБОД): АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ**

С.С.Яценко,

суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України,
заслужений юрист України

Минуло п'ятдесят років відтоді, як 4 листопада 1950 року в Римі була підписана Конвенція про захист прав людини та основних свобод. Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію 17 липня 1997 року. Кожен одержав можливість реалізації проголошеного частиною четвертою статті 55 Конституції України права "після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ", однією з яких і є Європейський суд з прав людини. Україна взяла на себе зобов'язання виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вона є стороною (частина перша статті 46 Конвенції). Це відповідає положенню частини другої статті 3 Конституції України: "Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави".

Взяття на себе Україною згаданого зобов'язання цілком узгоджується із зафіксованим у Засадах державної політики України в галузі прав людини, затверджених постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 року, положенням: "Визнання в установленому порядку юрисдикції міжнародних органів захисту прав людини"¹.

1. Стаття 7 Конвенції забороняє визнавати будь-кого винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі діяння, яке на час його вчинення не становило кримінального правопорушення за національним або міжнародним правом, а також призначати покарання, тяжче від того, яке застосовувалось на час вчинення кримінального правопорушення (частина перша).

У рішенні Європейського суду з прав людини від 22 листопада 1995 року в справі S.W. проти Об'єднаного Королівства зазначається: "Гарантія, про яку говорить стаття 7, є невід'ємним елементом верховенства права, займає помітне місце в системі захисту, здійснюваного Конвенцією. Це підкреслюється тим, що відповідно до статті 15 ніякий відступ від неї не допустимий навіть у період війни або іншого надзвичайного стану"².

Текст цієї статті Конвенції, написаної англійською та французькою мовами, становить певну складність для перекладу: а) *criminal offence* (англ.) – кримінальне правопорушення, *infraction* (фр.) – правопорушення (в офіційному перекладі українською мовою фігурувало "кримінальний злочин"³, пізніше –

¹ Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – Ст. 1147.

² Див.: Европейский Суд по правам человека. Избранные решения. В двух томах. Том 2. – М., 2000. – С.161; European Court of Human Rights//<http://www.dhcour.coe.fr/hudoc>.

³ Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 272.

“кримінальне правопорушення”¹; б) “under national or international law” (англ.) та “le droit national ou international” (фр.) – за національним чи міжнародним правом (в обох офіційних перекладах українською мовою – “за національними законами або за міжнародним правом”; в перекладі російською мовою – “согласно ... внутреннему или международному праву”). Із тексту та загального змісту Конвенції випливає, що йдеться не про національні закони, а про національне право.

2. Один з аспектів реалізації норми Конвенції, що розглядається, пов’язаний із зіставленням її з положеннями Конституції України. Оскільки виключно законами України визначаються “діяння, які є злочинами, ... та відповідальність за них” (пункт 22 частини першої статті 92 Конституції України), це питання не може вирішуватись іншими нормативно-правовими актами, зокрема указами Президії Верховної Ради УРСР, які не затверджувалися Верховною Радою УРСР, як того вимагав пункт 3 статті 106 Конституції Української РСР 1978 року. Проте, у чинному Кримінальному кодексі України містяться норми, введені такими указами. Однією з них є стаття 193¹ “Купівля, продаж або інша оплатна передача чи одержання посвідчення або іншого офіційного документа”. Вона була введена до Кримінального кодексу України Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26 грудня 1990 року “Про відповідальність за порушення порядку користування картками споживача на право придбання товарів та іншими офіційними документами”², який в подальшому не затверджувався Верховною Радою УРСР.

Зміни до статті 193¹ Кримінального кодексу України, внесені Законом України “Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу” від 8 лютого 1995 року³ стосувалися санкцій, а не диспозицій цієї статті. Це ж стосується і статей 147³, 189³, 227² Кримінального кодексу України. Вони були введені указами Президії Верховної Ради УРСР, які не затверджувалися Верховною Радою УРСР. Подальші зміни, що вносились законами, стосувалися санкцій (лише з назви та тексту статті 189³ Законом від 12 червня 1992 року було виключене слово “державної”). Такими ж указами вносилися зміни до статей 123¹ (введено частини четверту та п’яту), 194 (доповнено частиною третьою) Кримінального кодексу УРСР.

Разом з тим, відповідно до пункту 1 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України “нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України”.

Інша ситуація існує у Франції. Відповідно до частини першої статті 111-2 Кримінального кодексу Франції 1992 року визначення злочинів і проступків дає закон. Це відповідає Конституції Французької Республіки 1958 року, стаття 34 якої зазначає: “Законови встановлюють норми, що стосуються ... визначення злочинів і проступків та мір покарання за них”. Визначення ж такого різновиду кримінально караних діянь, як порушення, дає регламент (частина друга статті 111-2 Кримінального кодексу Франції). Регламенти приймаються не законо-

¹ Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 2. – С. 19–20.

² Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 3. – Ст. 13.

³ Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 53.

давчою, а виконавчою владою. Законом встановлено лише види та максимальні межі покарання за порушення, а також дано класифікацію порушень. Питання ж відповідальності за порушення певних видів урегульовані підзаконними актами, що силою закону не наділені, зокрема декретами Державної Ради. Кримінальний кодекс Франції містить не лише законодавчу частину, а й регламентаційну – з положеннями, прийнятими підзаконними актами, які уточнюють, роз'яснюють та доповнюють законодавчу частину. Зокрема, книга шоста – “Порушення” – повністю регламентаційна. Оскільки ознаки, види порушень та санкції за їх вчинення віднесено до компетенції виконавчої влади, яка видає регламенти, то нумерація статей цієї книги включає літеру R – від слова “règlement” – регламент, постанова (напр., “art. R. 131-12”).

У англійському праві злочинність і караність діяння визначені не лише законом, а й судовими прецедентами.

Зарубіжні автори зазначають, що стаття 7 Конвенції втілює принцип легальності, який вимагає, щоб ніхто не був засуджений і покараний інакше як за умови порушення існуючого верховенства права (“excerpt for breach of an existing rule of law”). Цей принцип є центральною частиною поняття верховенства права (“rule of law”), згаданого в Преамбулі Конвенції¹.

Назва статті 7 Конвенції англійською мовою – “No punishment without law” (“law” може перекладатись як “закон” і як “право”) та французькою – “Pas de peine sans loi” (“loi” – закон). Питання про допустимість як “широкого”, так і “вужького” визначення закону для цілей санкції за порушення прав було предметом наукової дискусії, в ході якої висловлювались різні точки зору. При розгляді справи газети “Санді таймс” Європейський суд з прав людини вважав, що оскільки обидва тексти Конвенції є рівно автентичними, то різні вирази необхідно тлумачити таким чином, щоб “примирити їх, наскільки це можливо і найбільш доречно для досягнення цілей і завдань договору”².

У рішенні Європейського суду з прав людини від 22 жовтня 1996 року у справі Кантоні проти Франції зазначається, що, говорячи про право (law), стаття 7 посилається на те саме поняття, яке Конвенція використовує як таке, що охоплює статутне право (statutory law) та прецедентне право (case-law). При цьому Суд послався на свої авторитетні твердження від 22 листопада 1995 року у справі S.W. та C.R. проти Об'єднаного Королівства³. У рішенні ж у справі S.W. проти Об'єднаного Королівства, розмірковуючи щодо загальних принципів, Суд послався на рішення від 25 травня 1993 року у справі Коккінакіс проти Греції, констатувавши, що, говорячи про право (law), стаття 7 посилається на те саме поняття, яке Конвенція згадує в іншому місці, коли використовує цей термін, поняття, що охоплює також неписане право. При цьому Суд послався й на авторитетне твердження в рішенні від 13 липня 1995 року у справі Толстой-Мілославський проти Об'єднаного Королівства⁴.

¹ Francis G. Jacobs and Robin C.A.White. The European Convention on Human Rights. – Clarendon press. Oxford, 1996. – P. 162.

² Стивен Грир. Интересы общества и права человека в Европейской конвенции по правам человека. – Страсбург, 1995. – С. 6.

³ Див.: <http://www.dhcour.coe.fr/hudoc>.

⁴ Див.: [European Court of Human Rights/http://www.dhcour.coe.fr/hudoc](http://www.dhcour.coe.fr/hudoc).

Як бачимо, під правом (law) Європейський суд з прав людини розуміє не лише закон, а й неписане (прецедентне) право. Це стосується рішень Суду в справах як щодо країн сім'ї загального права (Великобританія), так і щодо країн, право яких належить до романо-германської правової сім'ї (Франція, Греція).

3. Інший важливий аспект – визначення того, що охоплюється поняттям “кримінальний закон”, а також з'ясування можливості його зворотної дії.

Відповідно до статті 6 Кримінального кодексу України злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв під час вчинення цього діяння (частина перша). Закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має (частина третя). Ці положення відповідають основному змісту статті 7 Конвенції та повністю – змісту статті 58 Конституції України: “Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи” (частина перша). “Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення” (частина друга). Отже, не може наставати кримінальна відповідальність за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися кримінальним законом як кримінальні правопорушення – злочини. У той же час частина друга статті 6 Кримінального кодексу України зазначає: “Закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотню силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання”.

Зіставлення положень статті 6 Кримінального кодексу України та статей 8 (закріплює, зокрема, принцип верховенства права, а також те, що норми Конституції України мають найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй), 58 і 92 Конституції України дає підстави для висновку, що зворотна дія в часі реалізується через закони у випадках, коли вони скасовують або пом'якшують кримінальну відповідальність особи. Це стосується і статей особливої частини Кримінального кодексу України з бланкетними диспозиціями, які характеризуються й тим, що мають загальний і конкретний зміст. Саме із загальним змістом бланкетної диспозиції Кримінального кодексу України пов'язане визначення кримінальним законом діяння як злочину певного виду та встановлення за нього кримінальної відповідальності. Загальний зміст бланкетної диспозиції передається словесно-документною формою відповідної статті особливої частини Кримінального кодексу України і включає положення інших нормативно-правових актів лише у тому вигляді, в якому вони сформульовані безпосередньо в тексті статті Кодексу. Конкретизований же зміст бланкетної диспозиції передбачає певну деталізацію у відповідних положеннях інших нормативно-правових актів, що наповнює кримінально-правову норму конкретнішим змістом. Зміни, що вносяться до нормативно-правових актів інших галузей права, посилення на які містить бланкетна диспозиція, не зачіпають словесно-документної форми кримінально-правової норми, диспозиція якої змін не зазнає.

Якщо кримінальний закон у своїй словесно-документній формі залишається незмінним (загальний зміст), включаючи його бланкетну диспозицію, то наповнення останньої новим конкретним змістом іншими нормативно-правовими актами, які змінюються, не дає підстави для твердження про зміну крими-

нального закону і застосування положення частини другої статті 6 Кримінального кодексу України.

Це стосується, зокрема, частин четвертих статей 81, 82, 84, частин третьої статті 83, частини другої статті 86 та статті 86¹ Кримінального кодексу України, якими встановлена відповідальність за розкрадання державного або колективного майна у великих (чи таких, що завдали великої шкоди) та особливо великих розмірах. Згадані норми, відсилаючи до положень абзаців другого і третього примітки до статті 81 Кримінального кодексу України, що визначають розміри розкрадання (великі – на суму, яка в сто і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати, встановлений законодавством України; особливо великі – на суму, що в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує мінімальний розмір заробітної плати), є відсильними, не перестаючи при цьому бути бланкетними щодо розміру викраденого майна, який прив'язаний до мінімального розміру заробітної плати, що встановлюється не Кримінальним кодексом, а іншими нормативно-правовими актами. Розміри мінімальної заробітної плати в Україні змінювались і встановлювались не лише законами (до того ж не кримінальними), а й іншими нормативно-правовими актами: Указом Президента України від 9 січня 1992 року № 34, Декретом Кабінету Міністрів України від 29 грудня 1992 року № 19-92 та постановами Верховної Ради України від 29 квітня 1992 року, 16 листопада 1992 року, 1 червня 1993 року, 27 серпня 1993 року, 25 листопада 1993 року та 20 лютого 1996 року.

Кримінальний закон, визнаючи діяння злочином, може містити посилання на положення інших нормативно-правових актів. У випадку зміни таких положень загальний зміст кримінального закону, зокрема диспозицій його норм, змін не зазнає. Протилежне означало б можливість зміни кримінального закону підзаконними актами, що суперечило б вимогам пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України.

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2000 року № 9-рп/2000 у справі про зворотну дію кримінального закону в часі говориться, зокрема (пункт 3), що великі та особливо великі розміри розкрадання державного або колективного майна “визначаються на підставі критеріїв, встановлених абзацами другим і третім примітки до статті 81 цього Кодексу з урахуванням мінімального розміру заробітної плати, встановленого законодавством, чинним на момент закінчення або припинення злочину. Встановлення нормативно-правовими актами іншого мінімального розміру заробітної плати не тягне за собою зміни кваліфікуючих ознак злочинів, передбачених частинами четвертими статей 81, 82, 84, частиною третьою статті 83, частиною другою статті 86 та статтею 86¹ цього Кодексу.

Положення частини другої статті 6 Кримінального кодексу України щодо зворотної дії закону в часі на ці випадки не поширюється, і кримінальні справи не повинні переглядатись, якщо інше не передбачено законом”¹.

Наведені положення важливі для розкриття змісту поняття “кримінальний закон” в контексті визначення поняття кримінального правопорушення та за-

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 2. – С. 34.

стосування норм національного права до особи, винної у його вчиненні, – у зіставленні з положеннями статті 7 Конвенції.

При цьому треба мати на увазі, що поняття “кримінальне правопорушення”, яке вживається в частині першій статті 7 Конвенції, не завжди рівнозначне поняттю “злочин”. Воно рівнозначне злочину в Кримінальному кодексі України, Кримінальному кодексі Російської Федерації 1996 року (статті 14, 15), Кримінальному кодексі Польської Республіки 1997 року (art.7. § 1 *Przestępstwo jest zbrodnia albo występkiem*). Але воно не рівнозначне злочину в ряді кримінальних кодексів інших держав-учасниць Конвенції. Так, згідно з Кримінальним кодексом Франції злочинними діями (*infractions*) є злочини (*crimes*), проступки (*delits*) та порушення (*contraventions*) (стаття 111-1), відповідно до Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини 1871 року в редакції від 13 листопада 1998 року – злочини (*Verbrechen*) і проступки (*Vergehen*) (§ 12), згідно з Кримінальним законом Латвійської Республіки 1998 року – кримінальні проступки і злочини (стаття 7). У книзі I Кримінального кодексу Іспанії 1995 року є розділ I “Кримінальні правопорушення”, перша глава якого має назву “Злочини і проступки”.

4. Положення статті 7 Конвенції, що ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі діяння, яке на час його вчинення не було таким, зокрема за міжнародним правом (частина перша), та що не виключається судовий розгляд і покарання за діяння, яке на час його вчинення становило кримінальне правопорушення “згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями” (частина друга), свідчать про можливість реалізації кримінальної відповідальності не лише за національним, а й за міжнародним правом на території держав-учасниць Конвенції.

Частиною міжнародного права є міжнародне кримінальне право. Це галузь міжнародного публічного права, система принципів і норм якої регулює співробітництво держав і міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю, перш за все міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру. Його метою є захист миру і безпеки людства, міжнародного правопорядку та забезпечення співробітництва держав для ефективного судового переслідування злочинців. До предмета міжнародного кримінального права належить, зокрема, встановлення відповідальності суб'єктів міжнародного права і покарання осіб, винних у вчиненні згаданих злочинів, їх визначення.

Джерелами міжнародного кримінального права є договір та звичай, у деяких випадках – рішення міжнародних організацій, загальні принципи права, а також принципи міжнародного публічного права. Значення прецеденту можуть мати судові рішення (наприклад, вирок Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу). Загальні принципи права головню містяться у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року. До принципів власне міжнародного кримінального права належать, зокрема, невідворотність покарання за вчинення будь-якої дії, яка за міжнародним правом вважається злочинною; якщо держава не встановлює покарання за дію, яка міжнародним правом віднесена до категорії злочинів проти миру і людства, то це не є обставиною, що звільняє винну особу від міжнародної кримінальної відповідальності; незастосування строку давності до воєнних злочинців.

Важлива роль у створенні норм міжнародного кримінального права належить договорам (конвенціям) щодо питань визначення злочинності певних діянь та їх караності. У них може відображатися міжнародний звичай. Правила ж міжнародних договорів є обов'язковими і для держав, що не є їх учасниками, як звичаєві норми (наприклад, схвалена у 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього). Із цього виходила, зокрема, практика Нюрнберзького трибуналу. Прикладом прямого створення норм і інститутів міжнародного кримінального права органом міжнародної організації є заснування Радою Безпеки ООН міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди резолюціями відповідно 827 від 25 травня 1993 року та 995 від 8 листопада 1994 року.

Норми міжнародного кримінального права, що належать до категорії норм загального міжнародного права, мають універсальну сферу дії. Особи, винні у вчиненні міжнародних злочинів (наприклад, воєнних, проти людяності), підлягають переслідуванню незалежно від місця їх вчинення будь-якою державою, а також міжнародним кримінальним судом.

5. Норми міжнародного кримінального права, що регулюють питання відповідальності за злочини міжнародного характеру, тобто передбачені міжнародними актами суспільно небезпечні вищі діяння, які посягають на міжнародний правопорядок і наносять шкоду чи ставлять у небезпеку заподіяння шкоди мирне співробітництво держав у різних сферах (за своєю природою вони є загальнокримінальними злочинами з "іноземним елементом": вчинюються на території кількох держав, є небезпечними для інтересів кількох держав тощо, наприклад, фальшивомонетництво), реалізуються виключно із застосуванням відповідних норм внутрідержавного кримінального права національними судами.

Юрисдикція ж щодо міжнародних злочинів може здійснюватися міжнародним судом або національними судами держав, на території яких було вчинено злочин, або тих, громадянином яких є злочинець.

6. Основний перелік міжнародних злочинів дає Статут Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу (стаття 6): злочини проти миру, воєнні та проти людяності. В подальшому перелік воєнних злочинів та злочинів проти людяності був доповнений чотирма Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року і двома додатковими протоколами до них 1977 року, в яких вони названі "серйозними порушеннями" цих актів. Перелік воєнних злочинів був конкретизований і в Статуті Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії. Статут встановив юрисдикцію стосовно "серйозних порушень міжнародного гуманітарного права", до яких віднесено порушення загальновизнаних норм про захист жертв війни, як вони відображені в Женевських конвенціях 1949 року ("право Женев"), та законів і звичаїв війни, які відображені в Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 років ("право Гааги"), а також геноцид і злочини проти людяності.

У статті 9 "Паралельна юрисдикція" Статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії сказано (частина перша): "Міжнародний трибунал і національні суди мають паралельну юрисдикцію стосовно судового переслідування осіб за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 року".

Перелік злочинів проти людяності конкретизований статутами міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди.

Серед міжнародних злочинів в окрему групу Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року виділені злочини проти людства (зокрема, вигнання внаслідок збройного нападу або окупації і нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду). Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 року також кваліфікує апартеїд як злочин проти людства (стаття 1).

До числа міжнародних злочинів належить агресія та небезпечне для цивілізації посягання на оточуюче природне середовище (екоцид). Визначення агресії на рівні міжнародно-правових актів вперше було дане в Лондонських конвенціях про визначення агресії 1933 року, які були укладені СРСР з рядом сусідніх з ним країн¹. На Нюрнберзькому процесі це визначення розглядалось як загально-визнане. В подальшому визначення агресії дала Генеральна Асамблея ООН в резолюції від 14 грудня 1974 року № 3314/XXIX. З-поміж інших міжнародно-правових актів, що закріплюють заборону використання засобів впливу на оточуюче середовище, треба назвати Конвенцію про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року.

3 грудня 1973 року Генеральна Асамблея ООН проголосила принцип міжнародного співробітництва стосовно виявлення, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах та злочинах проти людства, зокрема положення про те, що такі особи підлягають покаранню, "коли б і де б вони не вчинювались".

Сьогоднішня засвідчує існування динамічного механізму правотворчості внаслідок взаємодії такого джерела міжнародного права, як звичай, з договорами і резолюціями міжнародних організацій. У випадку укладення договору представницькою більшістю держав положення такого договору можуть ставати звичаєвими нормами загального міжнародного права - як наслідок мовчазного визнання їх державами як таких. Прикладом є Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року: їх положення є частиною загального міжнародного права, обов'язкового для всіх держав, хоча не всі вони є учасниками цих конвенцій. У доповіді Генерального секретаря ООН Раді Безпеки щодо проекту Статуту Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії говорилося, що трибунал повинен застосовувати норми міжнародного гуманітарного права, яке поза всяким сумнівом є частиною звичаєвого права, щоб не виникало проблеми неучасті деяких держав у певних конвенціях.

Згадані трибунали є судами *ad hoc*. Зараз триває процес створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду. Представники 120 країн 17 липня 1998 року в Римі проголосували за підтримку міжнародної угоди стосовно його заснування. На початок 2000 року Статут Міжнародного кримінального суду підписали понад 80 країн, ратифікували 4 країни (для набуття Статутом чинності потрібно 60 ратифікацій). Юрисдикція створюваного суду поширюватиметься на такі злочини, як геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочин агресії.

¹ Див.: League of Nations. Treaty Series, vol. 147, 148, doc. № 3391 and 3405.

7. Закон України "Про дію міжнародних договорів на території України" від 10 грудня 1991 року інкорпорував у всі галузі українського законодавства, включаючи кримінальне, як невід'ємну частину національного законодавства (коректніше – правової системи чи правопорядку) сукупність міжнародно-правових норм, передбачених укладеними та належним чином ратифікованими Україною міжнародними договорами. Згідно з цим Законом міжнародні норми застосовуються в тому ж порядку, як і норми національного законодавства. Ці положення частково відтворені в частині першій статті 9 Конституції України: "Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства".

Інкорпоровані таким чином у національний правопорядок України норми можуть бути нормами прямої дії і застосовуватися одночасно з нормами українських законів, у тому числі кримінальних. Йдеться про норми міжнародного кримінального права, які вичерпно регламентують певні кримінально-правові положення. У такому випадку їх відтворення не є обов'язковим. Це стосується положень загальної частини кримінального права. Воно могло б стосуватися його особливої частини, зокрема щодо відповідальності за міжнародні злочини, якби вичерпність регламентації міжнародно-правовою нормою питання відповідальності за такі злочини характеризувалася наявністю не лише диспозиції, а й санкції за вчинення передбаченого нею злочину. На сьогодні ж конвенції, які встановлюють відповідальність за міжнародні злочини, не містять санкцій за їх вчинення, що унеможлиблює безпосереднє застосування їх положень судами України.

Пряма інкорпорація загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права до правового порядку України, що закріплюється в статті 18 Конституції України, в силу чого вони "набули прямої дії у праві України без необхідності застосування з цією метою додаткового акта чи процедури"¹, стосується зовнішньополітичної діяльності України, спрямованої на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства. Питання, чи належить до сфери зовнішньополітичної діяльності України її участь у боротьбі з міжнародними злочинами, залишається відкритим.

8. Одним із аспектів реалізації положень статті 7 Конвенції є введення до кримінального законодавства України норм про відповідальність за конвенційні міжнародні злочини, як це зроблено останнім часом у кримінальних кодексах ряду держав. Це, зокрема Кримінальний кодекс Республіки Словенія 1994 року, Кримінальний кодекс Іспанії 1995 року (розділ XXIV "Злочини проти міжнародного співробітництва" складається з чотирьох глав), Кримінальний кодекс Російської Федерації 1996 року, Кримінальний кодекс Польської Республіки 1997 року, Кримінальний закон Латвійської Республіки 1998 року, Кримінальний кодекс Республіки Білорусь 1999 року (розділ VI "Злочини проти миру, безпеки людства та воєнні злочини" складається з двох глав). Варто відзначити, що у статті 608 Кримінального кодексу Іспанії (вона міститься в главі "Про злочини проти

¹ П.Мартиненко. Конституція України і міжнародне право: аспекти взаємодії // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 3. – С. 73.

осіб і власності, які мають захист у випадку збройних конфліктів”) є безпосереднє посилання на I, II, III та IV Женевські конвенції 1949 року, I і II додаткові протоколи, II Гаазьку конвенцію 1899 року, а також на “інші міжнародні договори, котрі підписала Іспанія”. Цей досвід може бути використаний у Кримінальному кодексі України. Згадана глава іспанського кодексу характеризується детальною регламентацією відповідальності за передбачені нею злочини (наприклад, стаття 611 включає сім пунктів), чим забезпечується високий ступінь відтворення положень міжнародних конвенцій.

Заслуговує на увагу й той факт, що розділи (глави), в нормах яких передбачено кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, в особливих частинах ряду кодексів стоять на першому місці – з огляду на важливість цінностей, що охороняються цими нормами. Це, зокрема, стосується кримінальних кодексів Польської Республіки (розділ XVI “Злочини проти миру, людяності та воєнні злочини”), Республіки Білорусь, Кримінального закону Латвійської Республіки (глава IX “Злочини проти людства, миру, воєнні злочини, геноцид”).

Національна академія наук, Інститут держави і права імені В.М. Корецького та Японський фонд 17–20 жовтня 2000 року провели у м. Києві Міжнародну науково-практичну конференцію “Європа–Японія–Україна: шляхи демократизації державно-правових систем”. У роботі конференції взяли участь провідні науковці-юристи з Білорусії, Великобританії, Німеччини, Польщі, Росії, Франції, України та Японії, представники органів законодавчої, виконавчої та судової влади. З доповідями на конференції виступили судді Конституційного Суду України.

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

ДЖЕРЕЛА ВИЗРІВАННЯ ІДЕЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ “ПРОВАНСАЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ”: СВІТОВИЙ ДОСВІД, НАРОДОЛЮБСТВО, ПРОЕКТИ ЮРИДИЧНИХ КОНСТИТУЦІЙ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

О. Мироненко,

суддя Конституційного Суду України,
доктор філософських наук,
професор, член-кореспондент
Академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Доктрина українського конституціоналізму взагалі¹ і конституційної юстиції зокрема у першій половині ХІХ століття еволюціонізувала на стику кількох філософсько-правових систем. Поряд з шеллінгіанством, на вітчизняну політико-правову думку справили вплив раціоналістичні вчення І.Канта та Г.Гегеля про державу і право, викладені геніальними мислителями у працях “Метафізичні начала вчення про право”, “До вічного миру”, “Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору”², “Філософія права”, “Історія філософії”, “Філософія історії”³ тощо, які виявилися концептуальною основою як класичного, так і уявного (культового) конституціоналізму та всіх без винятку тогочасних моделей конституційного контролю. Треба відзначити, що саме в Україні (у Миколаєві, 1803 рік) вперше в Російській імперії викладачем Чорноморського штурманського училища Я.Рубаном було видано у перекладі російською твори І.Канта під загальною назвою “Кантівські обґрунтування метафізики морів”. Пріоритет у систематичному викладі гегелівської правової ідеї належить теж українському правознавцю романчанину П.Редькіну (1808–1891). Течію фіхтеанства у політико-правовій думці Російської імперії започаткував викладач однієї з харківських гімназій С.Єсікорський, у 1813 році у власному перекладі видавши працю знаменитого німецького мислителя “Найзрозуміліший виклад істотної сили найновішої філософії”. Таким чином, саме представники українства виявилися засновниками течій у Російській імперії і кантіанства, і шеллінгіанства, і фіхтеанства, і гегельянства.

Підкреслимо, що уродженець Слобожанщини В.Каразін (1773–1842) увійшов в історію не тільки як фундатор Харківського університету, а й як соратник

¹ Нагадаємо, що в період, який розглядається, він крокував як під впливом англійського, шведського, американського, французького, тобто новітнього класичного (революційного чи договірного), так і бонапартистського чи німецького, тобто новітнього ульного (монархічного чи дуалістичного) конституціоналізму.

² Див.: Кант И. Сочинения, тт.1 – 6. – М., 1963–1966; Кант И. Трактаты и письма. – М., 1980.

³ Див.: Гегель Г.В. Сочинения, тт.1–14. – М. – Л., 1929–1959.

М.Сперанського у питаннях перебудови Російської імперії на конституційних засадах, "сталості законів", а головне – сповідував запровадження принципу обмеження абсолютної влади, який і став незабаром правовим стрижнем конституційної юстиції¹. Внесок Каразіна у започаткування української державницької ідеї полягає в обґрунтуванні ним поняття української територіальної економіки. Ще один засновник Харківського університету, його перший ректор І.Рижський (1761–1811) як філософ і логік, член Російської академії наук виявився палким прихильником французьких конституціоналістів, державних реформ М.Сперанського², нововведень Олександра І, який певною мірою сприяв розвитку науки і культури в українських губерніях, надав Одесі статусу порто-франко, вчинив кілька спроб для відновлення чи реформування Бузького, Усть-Дунайського (Буджацького), Чорноморського козацьких військ, прилучив до Росії (але незабаром і повернув Австрії) Тернопільщину тощо.

Ще до повстання декабристів конституціоналістські ідеї французьких і американських юснатуралістів активно підтримував у масонських гуртках нащадок відомого козацько-старшинського роду Гамаліїв, вихованець Київської академії з Полтавщини С.Гамалія (Гамалій, 1743–1822). Після придушення виступу декабристів політико-правові вчення І.Канта, Й.Фіхте, Ф.Шеллінга та Г.Гегеля почали вивчатись у самій Київській академії (ініціатор – архимандрит Інокентій Борисов), де було дозволено, на відміну від інших навчальних закладів, звертатися до будь-яких філософських систем, що протистояли матеріалізму. Активним борцем "за здорову філософію" виявив себе протоієрей Іоанн (І.Скворцов), який у 1819–1849 роках і "проклав стежку" від традиційного вольфіанства до кантіанства, відкидаючи при цьому раціоналізм у тлумаченні Гегеля. Справу отця Іоанна продовжили його учні О.Новицький (1806–1884) та С.Гогоцький (1813–1889)³, які згодом стали професорами Київського університету, а останній – ще й "стовпом православ'я, самодержавства й народності".

Окрім них, ідеї видатних німецьких філософів і правознавців у Києві поширювали А.Метлинський (під час його роботи в Київському університеті у 1850–1854 роках), професори того ж університету – історики і мовознавці: В.Красов (у 1837–1839 роках), М.Костир (у 1839–1850 роках), П.Павлов (у 1847–1858, 1875–1885 роках); у Харкові – університетські професори історії В.Цих (до 1834 року), М.Лунін (у 1835–1844 роках), філолог і славіст, академік Петербурзької Академії наук, укладач першого "Українського альманаху" (1831 рік) та "Запорізької старовини" (1838), І.Срезневський (у 1837–1846 роках), той же А.Метлинський (у 1839–1850 роках), той же М.Костир (у 1850–1853 роках), а після них – професори-історики О.Рославський-Петровський (1816–1870), М.Петров (1826–1887) та інші; у Ніжині – професор місцевого ліцею М.Тулов (у 1844–

¹ Див.: Каразин В. Сочинения, письма и бумаги // Под ред. Д.И.Багалия. – Харьков, 1910.

² Див.: Рижский Иван. Умолвие или умственная философия. – Харьков, 1970; Рижский И. Опыт риторики. – Харьков, 1822.

³ Див.: Новицкий О.М. Руководство по опытной философии. – К., 1840; Гогоцкий С.С. Критический взгляд на философию Канта. – К., 1847; Гогоцкий С. О характере философии средних веков. – К., 1849; Гогоцкий С.С. Обзорение системы философии Гегеля. – К., 1860; Философский лексикон. Т. 1–4. – К., 1857–1873.

1853 роках); на російських землях – українець з Воронежчини поет і філософ М.Станкевич (1813–1840 роки), виходець з українського козацтва, член Петербурзької Академії наук, перший біограф Ф.Достоевського М.Страхов (1828–1896) та інші. Особливо треба наголосити, що найвидатніший внесок у розповсюдження гегельянства і кантіанства на Україні та в Росії зробили українські правознавці, про що йтиметься далі. Було б несправедливим не віддати належне у цій справі іноземній професурі, що працювала у той час на Україні. Зокрема, німецький вчений Л.Якоб (1759–1827), викладаючи виключно з позицій І.Канта філософію у Харківському університеті (у 1807–1809 роках), відверто пропагував народовладдя, необхідність обмеження монархічної влади конституцією, демократизації державного управління тощо. Завдяки Л.Якобу і підготовленому ним підручнику¹, конституціоналістські ідеї, раціоналістичні кантівські інтерпретації правової держави, поділу влади, правового захисту основ конституційного устрою та інші доктрини великого німецького мислителя, що стали стрижневими у європейських концепціях конституційної юстиції, проникали не тільки у студентські аудиторії, а й у ліцеї та гімназії.

Вірними ідеям романтизму, народоловства виявили себе історики Д.Бантш-Каменський (1788–1850) та М.Маркевич (1804–1860) з досить оригінальними обґрунтуваннями еволюції української державності. Підготовлені ними праці “Історія Малої Росії” (1822 рік), “Історія Малоросії” (1842 рік), “Джерела Малоросійської історії” (1858 рік), “Про козаків” (1858 рік) та інші зібрані і видані документи мають, мабуть, неперевершене значення і для сьогодення у питаннях вивчення генезису українського конституціоналізму взагалі і історії вітчизняної конституційної юстиції зокрема². Чималу допомогу Д.Бантш-Каменському у роботі над першоджерелами історії державності України надавав малоросійський військовий губернатор князь М.Рєпнін-Волконський (1778–1845), який любив Україну, мабуть, більше, ніж велика когорта її власних синів. Князь не приховував відвертих симпатій до автономістських ідей українських патріотів, розробив проєкт відродження козацького самоврядування, палко захищав територіальні інтереси Полтавщини і Чернігівщини перед тронем, гостинно відкривав двері свого маєтку перед Т.Шевченком та його соратниками.

За визнанням багатьох українських мислителів, їх демократичні ідеї невідривні від творчості О.Пушкіна, М.Лермонтова, В.Жуковського, М.Некрасова, О.Герцена та інших російських літераторів.

До лав українських народоловців цього періоду по праву належать польський історик А.Грабовський (1792–1868), польський фольклорист і етнограф З.Долєнга-Ходаковський (1784–1825), польський поет А.Мальчевський (1793–1826) та інші представники української школи романтиків-козаколюбців у польській літературі, створеної у 30-х роках ХІХ століття³, фольклорист з грузинського князівського роду М.Цертелєв (1790–1869) та чимало інших мислителів неук-

¹ Якоб Л.Г. Курс философии для гимназий Российской империи. – СПб., 1817.

² Див.: Источники Малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским. Ч.1–4. – М., 1858; История Малороссии Николая Маркевича. Тома I–V. – М., 1842.

³ Слід зазначити, що ці представники польської шляхти відводили Україні місце звичайної провінції у складі майбутньої незалежної Польської держави, а український народ розглядали як невід'ємну частину етнічних поляків.

раїнського походження, які гаряче любили український народ і внесли вагомий доробок у конституційний рух в його вітчизні.

Конституціоналісти-декабристи разом з французькими фельянами і жирондистами розбухали інтелектуальні сили, що дрімали на західних українських землях. Відчутного імпульсу подальшому поширенню в Україні ідей Х.Вольфа – фундатора категорії “плюралізм” у філософії як “світової мудрості”, догматичного раціоналізму у праворозумінні, що став поживним ґрунтом для політико-правових вчень І.Канта, поглиблювача теорії природного права як “конституції” для людських законів – надав професор Львівського університету (згодом ректор Львівської духовної семінарії, професор богословського інституту у Перемишлі) І.Лаврівський (1773–1846). Чимало зусиль для запровадження української мови, яка, на його погляд, була започаткована ще у Київській Русі, докладав канонік Перемишльської єпархії І.Могильницький (1777–1831). Його робота “Відомість о руськом язичі” (1829 рік) була надрукована навіть у Петербурзі. Закарпатський священник В.Довгович (Довганич, 1783–1849), член Угорської академії наук у Будапешті, мабуть, першим на українських землях написав латиною двотомну працю про І.Канта. Тут же М.Лучкай (1789–1843), О.Духнович (1803–1865) та інші “будителі” розпочали дійсно бурхливу просвітительську діяльність, яка започаткувала процес культурно-національного відродження на Закарпатті, укорінення у свідомості закарпатських українців потягу до демократизації державного життя.

У 1837 році у Будапешті побачив світ альманах “Русалка Дністрова”¹, у якому М.Шашкевич (1811–1843), Я.Головацький (1814–1888) та І.Вагилевич (1811–1866) натхненно відстоювали ідеї єдності Наддніпрянщини та Наддністрянщини, боротьби українського народу за свої права і вольності, за кращу долю, за національне визволення, оспівували героїчне минуле козаччини і гетьманщини. На жаль, згодом один з цих трьох піонерів національного відродження в Галичині львівський професор Я.Головацький став на позицію погодінського панславізму і виїхав до Петербурга, а ще один (І.Вагилевич) перекинувся до лав прихильників колонізації. Лише Шашкевич до кінця свого нетривалого життя відстоював принципи романтичної держави, шукав шляхи поєднання романтизму народів державних з романтизмом бездержавних націй. Для укорінення в суспільній свідомості протоїдей конституційної юстиції особливе значення мали обґрунтування Шашкевичем природного права як “вчителя простоти і правдивості” для творців “земних законів”.

Депутат галицького крайового сейму богородчанський священник А.Могильницький (1811 – 1873) у промовах на засіданнях Віденського рейхсрату неодноразово наголошував на домаганні рівності прав галицьких українців з іншими народами Габсбурзької імперії. Випускник Львівського університету, теж священник, гарячий прихильник природного права галичан на самобутність В.Подолінський (1815–1876) спочатку у складі “Союзу синів вітчизни” боровся за визволення Польщі від австрійського гноблення, а потім видав у Сяноку в 1848 році польською мовою брошуру “Слово перестороги”, у якій висловив ідею національної окремішності українців, їх державного самовизначення, що повинне еволюціонізувати на демократичному ґрунті і європейських конституційних засадах у

¹ Русалка Дністрова. Документи і матеріали. – К., 1989.

складі демократичної федерації слов'янських народів з єдиним загальнослов'янським Сеймом. Юрист і філософ А.Добрянський (1817 – 1901), будучи депутатом угорського сейму, пропагував ідеї приєднання Закарпаття до Російської імперії.

На Наддністрянщині під найсильнішим впливом конституціоналістів-декабристів, з одного боку, та романтичної “філософії тотожності і свободи” Ф. Шеллінга з другого, розпочав свою наукову діяльність видатний український мислитель-енциклопедист М.Максимович (1804–1873). Його внесок до історії вітчизняної конституційної юстиції полягає в науковому обґрунтуванні генетичного зв'язку між різними демократичними державницькими традиціями у політичній еволюції України, спростуванні погодінських, норманських і великоруських концепцій державотворення, висуненні ідеї квівоцентризму всупереч москвоцентризму, відродженні гасла часів Й.Борецького “Київ – другий Єрусалим” на противагу теорії “Москва – третій Рим”, глибокому дослідженні першоджерел формування українського менталітету і політико-правової свідомості “козацького народу”, у доведенні спільності історичного походження українців, росіян і білорусів тощо. Такі та інші думки перший ректор Київського університету виклав у працях “Звідки пішла Руська земля...” (1837 рік), “Історія давньої російської словесності” (1839 рік), “Про походження варяго-русів” (1841 рік) тощо¹.

Ідеї декабристів та конституціоналістські міркування “ніжинських вольнодумців” творчо сприйняв ще у юнацькі роки М.Гоголь (1809–1852) – один з найвідоміших класиків літератури світового рівня. Після навчання у Ніжині і кількарічної праці у Петербурзі письменник збагачував свій світогляд на Заході, де близько сприйняв як природно-правову філософію того ж Ф.Шеллінга, так і гегелівські філософію права і філософію історії. Але власна політико-правова ідеологія М.Гоголя, його світосприйняття відрізнялись неповторною самобутністю, тобто перехрещенням у творах мислителя романтичного стилю, метафорики, іронії, гротеску, символізму, містицизму, психологізму тощо. Гостро сатиричне зображення повсякденної російської дійсності підводило громадську думку до необхідності боротьби із загнилим самодержавством, демократизації державного і суспільного устрою. Що ж до звинувачень письменника у байдужості до України (С.Єфремов), то вони, на наш погляд, не можуть бути науково обґрунтованими. Українолюбство М.Гоголя очевидне у творчості гідного репрезентанта “української школи” у російській літературі і зовсім не потребує незграбних, зухвалих виправлень та інших втручань у текст творів генія з боку сучасних “національно усвідомлених” видавців і перекладачів.

Сорокові роки ХІХ століття виявились етапними для еволюції ідей української державності і, зокрема, для трансформації доктрини вітчизняного конституціоналізму з причини виходу на суспільну і державницьку арену найвищої національної гордості українського народу – поета і мислителя Т.Шевченка (1814–1861). Українська і російська політико-правова думка була збуджена талановитими віршами молодого генія, вміщеними у “Кобзарі”, циклі поезій “Три літа”, поемах “Гайдамаки”, “Кавказ”, посланні “І мертвим і живим...” тощо. Поет-самородок з мужицьких, бідняцьких глибин, всмоктавши бідування народу і його духовні прагнення спочатку з “пісень сліпих кобзарів і діда Івана”, а потім з “Історії

¹ Максимович М. Собрание сочинений, тт. 1 – 2. – К., 1876–1878.

Русів", вчення Г.Сковороди, декабристів та інших українських і російських мислителів, творів європейських вільнодумців, у першу чергу В.Гюго, А.Міцкевича, А.Ламартіна та інших, з філософських позицій антропоцентризму і романтизму, через поетичне слово зміг блискуче викласти національну і державну волю, розбуркати у мас гостру потребу боротьби проти соціального і національного гноблення, проти державного і правового свавілля трону. Т.Шевченко відродив повсякденне вживання і вклав новітній зміст у поняття "праведного закону", яке, враховуючи історичні традиції і менталітет українства, і зараз, особливо у повсякденному побуті, у народній свідомості, набагато об'ємніше і глибше відбиває серцевинну сутність змісту самого інституту конституційної юстиції, конституційного контролю, їх правового призначення і перспектив розвитку.

Народолобська, антикріпосницька ідеологія духовного отця української нації, непримиренного ворога самодержавства, найпалкішого захисника прав і вольностей народу, співця демократії і народовладдя, свободи, незалежності і благоденства рідної землі, готового "добре вигострить сокиру" для розбудження "хирешної волі" і повалення царизму з'явилась як відповідь на політику найжорсткішого соціального і національного гноблення за доби душителя декабристів, непримиренного ворога будь-яких ідей і проявів вільнодумства і конституціоналізму імператора Миколи I. Нечувані бідуювання народу посилювались низкою війн (російсько-іранська, російсько-турецька, Кримська та інші). Росія перетворилась на міжнародного жандарма для придушення визвольних рухів у імперії та за її межами. Нещадно викорінювалась польська культура, закривались польські університети. Щодо єврейського населення, то воно майже повністю було виселене з Астраханщини, Курляндії, Кавказу на Україну. Але й тут євреям категорично заборонялося оселятися в Києві, Миколаєві, Севастополі, а практично – і в інших великих містах. Уніати на Україні насильно повертались у православ'я. Духобори з Таврійської губернії були вислані на Закавказзя. Литовські статuti та Магдебурзьке право на українських землях втратили чинність. Із заснованих Миколою I Дунайського (Новоросійського) та Азовського козацьких військ виганявся волелюбний "малоросійський дух". Зачинив двері Кременецький лицей.

Та започатковані конституціоналістами-декабристами вільнодумство і визвольний рух зупинити не вдалося. По Поділля, Київщині, Волині у 20–30-х роках XIX століття прокотились могутні селянські виступи під проводом У.Кармелюка (Кармалюка, 1787–1835). Нова гайдамачина назавжди залишилась у генетичній пам'яті народу. Вона не лише вилилась у численні пісні, перекази і легенди, а й стала символом боротьби проти поневолення для найвідоміших вітчизняних мислителів, надихала їх на подальші роздуми над долею держави і народу. Не минув українських земель і польський визвольний рух початку 30-х років XIX століття. Наслідком же революції 1848–1849 років в імперії Габсбургів стало скасування кріпацтва у Галичині (1848 рік), Буковині (1849 рік) та на Закарпатті (1853 рік).

Загальний сплеск радикальних настроїв у суспільстві приглушив паростки "миролюбного" демократизму і лібералізму, очікування конституційних реформ "зверху", прагнення еволюційного "вростання" ідей конституціоналізму і парламентаризму в самодержавницький режим Російської імперії. Повсюдно, зокрема і в українських губерніях, піднімала голову когорта нігілістів, готових взятися за

зброю для революційного повалення самодержавства. Кумирами молодих українських демократів ставали В.Белінський, О.Герцен, М.Чернишевський, М.Добролюбов, Д.Писарев, М.Некрасов та інші революційно мислячі особистості. Важко погодитись з В.Антоновичем, який вбачав у таких поворотах громадського настрою шкідливість для українства. Радикалізація вітчизняного визвольного руху сприяла прискореній політизації народолюбства взагалі, тобто інтенсифікації процесу національної самосвідомості, визріванню державницької ідеї.

Не минуло українські землі і таке цікаве політичне явище, як панславізм, що мав своїм поживним ґрунтом багатолітню боротьбу слов'янських народів проти гніту Туреччини і Австро-Угорщини. Панславізм, ідеологами якого були і словацькі, і чеські, і польські, і хорватські, і російські мислителі, а метою – політичне об'єднання слов'ян у формі федерації, на українських землях став одним з провідних гасел ще у масонських ложах початку ХІХ століття. За станом на середину цього століття він еволюціонував у вченнях слов'янофілів, які відстоювали самотність розвитку Росії на засадах патріархальності, консерватизму та православ'я і протистояли західникам¹, які дотримувались думки, що Росія рухатиметься виключно західно-європейським шляхом. У 1845 році паризьке “Слов'яно-народне владо”, засноване князем А.Чарторийським, закликала до створення Слов'янського царства, де Україні відводилось місце польського регіону у Польсько-Слов'янському штаті. Провідниками українського типу слов'янофілівства, який тяжів до українолюбства, “козацьких конституцій”, європейського конституціоналізму, демократичних правових традицій, поряд з Т.Шевченком, що висував гасло “Збирай до купи слов'янські голови!”, стали М.Костомаров (1817–1885), М.Куліш (1819–1897), М.Гулак (1822–1893), М.Савич (1808–1892), В.Білозерський (1825–1899) та інші.

Концентрованим відображенням політико-правової ідеології українського панславізму, слов'янофілівства виявились у 1846–1847 роках проекти, викладені з позицій утопічного соціалізму, принципів християнства, республіканізму та козацького демократизму у “Книзі буття українського народу” (“Законі Божому”), “Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія”, записках, відозвах, начерках та інших документах² таємної організації масонського типу у Києві, яка увійшла в історію під назвою Кирило-Мефодіївського товариства³. Тут обґрунтовувались ідеї конституціоналізму, парламентської республіки з народно-представницьким правлінням, справедливості, свободи, рівності, братерства слов'янського союзу у вигляді федерації південно-русів (українців), північно-русів, москалів (росіян з білорусами), болгар, поляків, лужичан (сербів), ілліро-сербів (хорватів, албанців) з хорутанами (словенцями), чехів із словаками при провідній ролі південно-русів, дунали гасла скасування абсолютизму, кріпацтва, станового поділу суспільства, ліквідації національної нерівності тощо. Саме на ґрунті політико-пра-

¹ Платформу, започатковану П.Чаадаєвим та Т.Грановським, в Росії поглиблювали П.Ашпенков, К.Кавелін, С.Соловйов, І.Тургенев, Б.Чичерін та інші.

² Кирило-Мефодіївське товариство. Збірник документів. Т. 1 – 3. – К., 1990.

³ М.Драгоманов називав його ще й “Київським слов'яно-українським гуртком”. У документах зустрічаються й інші найменування: “Україно-слов'янське товариство”, “Слов'янське товариство св. Кирила й Мефодія”, “Слов'янське товариство” тощо.

вового романтизму членів Кирило-Мефодіївського товариства, змішаному з їх утопічно-філософськими мріями і міркуваннями, почала зароджуватись і еволюціонізувати українська національна і державницька ідея¹.

Революційно-радикальне крило товариства (Г.Андрузький, М.Гулак, О.Навроцький, І.Посяда та інші) керувалось "теорією насилля" в інтерпретації Т.Шевченка, під впливом якого і ще одного з засновників братства М.Гулака у товаристві народилась ідея селянської революції як єдиного засобу повалення царизму, ідея встановлення народного правління в Україні.

Мабуть, саме з радикальними поглядами членів товариства пов'язана трансформація конституційної концепції наймолодшого з його членів – 20-літнього студента юридичного факультету Київського університету Г.Андрузького (1827–?)² – від ідеї конституційної монархії до республіканської моделі державного устрою. Така концепція викладена ним у трьох проектах "Начерків Конституції Республіки", у першому з яких юний конституціоналіст то припускав сильну імператорську владу, то її обмежував, то пропонував знищити³. Перепонами до демократизації режиму він вважав ворожість станів, свавілля самодержавства, недосконалість освіти, а шляхи до її досягнення вбачав у запровадженні рівності у правах, "особистої вільності громадян", ґрунтовній освіті народу, скасуванні титулів, придворних посад, перетворенні монарха у громадянина держави тощо.

У другому варіанті конституційного проекту⁴, який поділяється на окремі частини: "Про рівність", "Про свободу", "Закон", "Про владу", "Про релігію", "Про стани", "Про повинності", "Податки, майно та капітали", "Майно селянина", "Підданство селянина", "Про військову службу", Г.Андрузький виходить з уже відомих на Заході принципів природної рівності людей ("і сина пастуха, і сина вельможі"), які від народження отримують однакові загальні права. Але згодом вони "досягають приватних прав" і залежно від їх спрямованості і обсягу переходять чи до духовного, чи до купецького, чи до промислового, чи до військового, чи до вченого, чи до землеробського стану. Як громадяни, так і уряд у державі Г.Андрузького підпорядковуються законам. "Закони корінні" ухвалюються і скасовуються виключно через народний сейм. "Закони загальні або скрізь використовувані" може встановлювати чи покращувати інша влада. Але кожний громадянин має право на власну думку, на критику як корінних, так і загальних законів. За духом цього варіанту конституційного проекту за народом залишається право "знищення" загальних, але не корінних законів. Такий підхід можна вважати спробою своєрідного правового захисту конституційних норм, конституційного ладу держави.

У формі вільних міркувань, роздумів і навіть описово-мрійницьких змалювань викладено третій варіант квазіконституції⁵. Особливо вдало це зроблено

¹ Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К., 1990. – С. 313, 317.

² За свідченнями М.Костомарова у III Відділенні, лише Г.Андрузький та О.Маркович з усіх членів товариства були "прибічниками виключно малоросійської народності".

³ Див.: Кирило-Мефодіївське товариство. Т. 2. – С. 415–418.

⁴ Там само. – С. 418–426. Відверто зазначимо, що всі проекти Г.Андрузького були досить недосконалими з точки зору юридичної техніки навіть на той час, коли вони готувались. Тому їх краще називати квазіконституціями чи "біляконституційними" проектами.

⁵ Див.: Кирило-Мефодіївське товариство. Т. 2. – С. 569–576.

стосовно общини з 200–2000 сімей, яка, на думку Г.Андрузького, мала стати первинною клітиною і основою державного механізму. Управа общини поєднувала судові, розпорядчі та виконавчі функції і складалась з призначеного окружним правлінням голови, 3–4 його помічників (старшини), 1–5 писарів, 1 священнослужителя, 10 депутатів і кожного з місцевих мешканців, хто закінчив повний курс гімназії. На чергові та надзвичайні засідання управа збиралась кожен день і вирішувала всі питання життєдіяльності общини. У складі останньої функціонували ще й каса, яку треба розуміти як своєрідне казначейство, магазин – своєрідний пункт чи склад для натурального або грошового розподілу спільного продукту, богодільня, школа і церква. Компетенція, регламент діяльності, склад, фінансування цих інституцій, умови призначення і обрання, розмір грошового і натурального утримання їх посадових осіб тощо виписуються Г.Андрузьким досить ретельно.

Від 5 до 20 общин входять до складу округу, де розпорядчі і виконавчі функції зосереджуються в руках окружного правління, земської поліції та охоронних чи наглядових (блюстительних) комітетів, а судові справи – в окружних палатах, думах та совісних судах. У окрузі вже діють казначейство, каса, магазин, духовна рада, опікунська рада, будівельно-шляховий комітет, гімназія, чоловіче і жіноче (окремо) робочі училища.

Від 2 до 10 округів входять до складу області, де створюються аналогічні окружним вищестоящі обласні інституції – палата, правління, поліція, магазин, казначейство, опікунська рада, охоронний комітет, будівельно-шляхове управління. Функції, подібні думським, покладаються вже на обласні магістрати, духовних рад – на консисторії. Совісні суди на обласному рівні не створюються, зате з'являються нові установи – лікарський комітет і приют. Місце окружної гімназії займають семінарія та університет, робочих училищ – чоловічий і жіночий (окремо) інститути.

Від 2 до 10 областей входять до складу штату, на рівні якого вже функціонують сенат, комітет внутрішніх справ, промисловий комітет, синод, комітет фінансів, духовна академія, академія наук і мистецтв, академія народного слова, медична академія, вищий жіночий виховний заклад, виховний дім, тюремний комітет, богоугодний дім, а також магазин, каса і охоронний комітет штату. Очолює штат президент, який має кількох заступників – віце-президентів та канцелярію. Правовий статус усіх названих штатних інституцій (до речі, як і обласних) Г.Андрузький у проекті конституції не визначає.

Федеративна держава в цілому складається з 7 штатів: 1) Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом; 2) Польща з Познанню, Литвою та Жмуддю; 3) Бессарабія з Молдавією та Валахією; 4) Остзея (сучасна Прибалтика); 5) Сербія; 6) Болгарія; 7) Дон. Законодавча влада тут зосереджується у Законодавчих зборах, виконавча – у Державній раді у складі президента республіки, віце-президента, міністрів (іноземних справ і народної освіти, внутрішніх справ і юстиції, національних сил, військового і морського, фінансів і промисловості), державного прокурора, президента законодавчих зборів та президентів їх штатних відділень, судова – в окружних і обласних палатах, думах та судах. У матеріалах, що дійшли до нашого сучасника, на жаль, лише у схематичному вигляді викладаються думки автора проекту щодо організації загальнодержавної влади на чолі з парламентом – законодавчими зборами, при яких існує ще й цензурний комітет. У кожно-

му з штатів теж передбачені вищі представницькі органи у вигляді відділень законодавчих зборів. Але порядок утворення парламенту, діяльності, компетенція, функції та призначення цензурного комітету автором не визначені. Аналіз тексту рукопису Г.Андрузького свідчить, що і в областях, і в округах, і в общинах теж передбачалось створення представницьких інституцій на вибірній основі і принципах колегіальності. Але порядок їх обрання, як і повноваження, виглядають дещо заплутаними.

Для історії вітчизняної конституційної юстиції, крім загальних політико-правових роздумів Г.Андрузького щодо конституційних засад функціонування Слов'янських Сполучених Штатів, особливе значення мають його ідеї про зазначені вище охоронні або наглядові ("блюстительные") та цензурні комітети. Охоронні або наглядові комітети у складі стряпчого (прокурора чи іншого "законника"), кількох його помічників та канцелярії передбачались майже на всіх рівнях: у федерації, у штатах, в областях та округах. Функції таких комітетів не виписані, але з загального смислу проекту можна зробити висновок, що на них покладалась обов'язки нагляду за дотриманням законності у федерації як у цілому, так і на місцях. Цензурні комітети у проекті тільки називаються. Функціонувати вони мали при президентах штатів (рішення таких комітетів могли опротестовуватись прокурором), а у державі цензурний комітет створювався при Законодавчих зборах. За відсутності відповідних документів, виходячи з того, що контроль конституційності законів у проектах французького жирондиста, депутата Національних зборів П.Кресена межі XVIII–XIX століть започатковувався саме з покладання таких функцій на спеціальні колегії цензорів, можна висловити лише припущення гіпотетичного характеру, що цензурні комітети повинні були б мати деякі повноваження органів політичного чи адміністративного конституційного нагляду.

Лідерами помірковано-демократичного крила товариства (О.Маркович, Д.Пильчиков, М.Савич, О.Тулуб та інші) були М.Костомаров, В.Білозерський і (дещо умовно) П.Куліш. Вони сповідували поступовий реформізм у досягненні політичних цілей, християнську смиренність, мирну пропаганду ідей товариства. Згодом П.Куліш неодноразово заперечував свою належність до кирило-мефодіївців, змінював політичні погляди, доводив нездатність українства до власного державотворення, позбавляв козачину і гайдамаччину державо-творчих ідеалів. Але у період діяльності Кирило-Мефодіївського товариства П.Куліш ще романтично захоплювався козаччиною, ідеалізував її та "Історію Русів" і на цій основі написав навіть твір-поему, яку називали "українською Іліадою"¹, був близьким приятелем Т.Шевченка. Та згодом він став рішуче відкидати тарасові заклики "громадою обух сталить", обзивати шевченкові вірші про козацтво "напівп'яними", "розпущеними", "сміттям"², засуджувати "демагогію і демократичну грубість" запорожців, "хмельниччину, виговщину, брюховеччину, мазепинщину, шведчину і безпутну розумівщину", відверто захоплюватись Польщею, яка "часто чарує наш розум своїми діями"³.

¹ Куліш П. Україна. Од початку України аж до батька Хмельницького. – К., 1843.

² Куліш П. История воссоединения Руси. В 3-х томах. – СПб., 1873–1877. Т.ІІ. – С. 24.

³ Там само, т.1, с.1–2. Див. також праці П.Куліша "Історія України од найдавніших часів" // Основи. – 1861, № 9; "Мальована Гайдамаччина" // Правда. – 1876, № 9-12; "Козаки в отношении к обществу и государству" // Русский архив, 1877 тощо.

Підкреслимо, що суперечливу творчість П.Куліша не можна оцінювати однобічно. Скажімо, у 60-і роки XIX століття він виступив з кількома роботами, де знову позитивно оцінював роль козацтва. Саме до цього періоду належить його помітний внесок до вітчизняної правової думки і, зокрема, до історії конституційної юстиції. П.Куліш висунув досить оригінальну концепцію "громадського права" як ідеалу власне українського життя. На думку мислителя, втіленням такого права був вічовий устрій Давньокіївської держави. П.Куліш навіть висловлює "вдячність" татаро-монголам за перемоги над князями, які почали розтоптувати "громадську правду". Будь-які акти владних органів не можуть суперечити громадському праву, тобто чистому ідеалу пращурів українства. Завдяки обороні і дотриманню такого права козащина стала втіленням політичної, соціальної і національної свободи. Незайманість громадського права – гарантія політичного майбутнього. "Громадське право, – пише П.Куліш, – піднялось у гору і вже аж до нашого злиденного часу не дало себе збити ніякій хижій і лукавій силі. На сьому то праві держитися вся історія нашого вбогого люду; на сьому праві мусить стояти і його будучина, бо люд наш не втерав свого споконвічного ідеалу, дарма що змізернів до посліду духу у невольничій долі"¹.

Та все ж дійсним натхненником Кирило-Мефодіївського товариства був М.Костомаров – видатний український політичний мислитель, історик, етнограф, письменник. Він залишив величезну наукову спадщину з політичної історії України: "Богдан Хмельницький", "Руїна", "Мазепа", "Мазепа й мазепинці", "Гетьманство Виговського", "Гетьманство Ю.Хмельницького", "Павло Полуботок", "Думки про федеративні начала у Давній Русі", "Дві руські народності" тощо². У низці робіт М.Костомаров обгрунтував і ряд блискучих правових ідей, особливо у жорстких публічних дискусіях з М.Погодіним та стосовно давньоруського і козацького права³. Прихильник безкласовості української нації, окремішності української політичної історії виступав справжнім співцем волелюбного демократичного духу українського народу, особливо запорізьких козаків. У працях М.Костомарова фактично спростовувались твердження деяких істориків про "молодшість" українців стосовно росіян, надавався імпульс гіпотезі про формування української народності ще до татаро-монгольського нашествия. Політико-правову теорію він створював під впливом німецького класичного раціоналістичного праворозуміння, французьких конституціоналістів-юснатуралістів, російських і польських мислителів.

Виходячи з платформи "природної конституції", романтизму, панславізму, християнського месіанізму та народництва, М.Костомаров формує ідеї Слов'янського союзу, непорушності національних прав українців, права вільного виходу України, як і всіх інших братніх держав, з Союзу, права кожної нації на

¹ Куліш П. Руїна // Мета. – 1863, № 2; 1864, № 5. Таким же духом насичена і робота "Почини лихоліття козацького і перші козацькі бучи" // Нива. – 1865.

² Див.: Костомаров Н.И. Сочинения в 21 томе. – СПб., 1903–1906.

³ Йдеться про праці М.Костомарова "Начало Руси" (Современник. – 1869, № 1), "О норманском племени" (Северная Пчела. – 1860, № 71), "Заметка на возражение о происхождении Руси" (Современник. – 1860, № 5), "Объяснения по поводу диспута с Погодиным" (Санкт-Петербургские ведомости. – 1860, № 69); "Начало единой державы в России" (Вестник Европы. – 1870, № 11), "Древнее русское право в Истории М.Костомарова" // Русский вестник. – 1876, № 5 та інші.

рідну мову, літературу, власний устрій, незалежність у вирішенні внутрішніх проблем. На чолі Союзу, на думку мислителя, мав стояти чи то Сейм, чи то Рада слов'янська, чи то Всеслов'янський собор, чи то Слов'янські збори, "де сходилися б депутати від усіх республік і там розважали б і рішали такі діла, котрі належать до цілого Союзу Слов'янського". Депутатів і урядовців, за вченням М.Костомарова, треба було обирати не за походженням і багатством, а за розумом, освітою і чистою моральністю, які повинні були служити умовою участі в управлінні державою¹. На відміну від раннього П.Куліша – прихильника відновлення гетьманського правління, М.Костомаров виступав за зверхність представницьких органів влади у спілці християнських республік.

Таким чином, політичний ідеал М.Костомарова – федеративна парламентська демократична слов'янська республіка, де "не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні у Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар"², де будуть втілені ранньохристиянські ідеї повної соціальної справедливості, свободи, рівності і братерства, скасоване кріпацтво, станові відмінності, де правителі на засадах християнської моралі неухильно дбатимуть про освіту і добробут народу, його культуру тощо. Як провідник "теорії народного елементу" у політичному процесі М.Костомаров ідеалізував "український дух", "українську національну демократію", "братерське співжиття рівних слов'янських народів". Особливий акцент на федеративному устрої слов'янської держави мав своїм джерелом переконання мислителя про федеративне походження Київської Русі. Федеративна держава М.Костомарова складалася з практично незалежних республік (Речей Посполитих) мала управлятись обраним на чотири роки президентом (правителем) і конгресом (сеймом або Радою слов'янською), утримувати невеличке спільне військо, впроваджувати однакову грошову систему, здійснювати загальне керівництво зовнішніми відносинами. Такий федерації притаманними виявлялись більше конфедеративних, ніж федеративних рис. Критерієм відповідності актів органів влади федерації (конфедерації) засадам державного устрою, "основного закону і общественної справи" проголошувалось божественне право (віра Христова)³.

Погляди М.Костомарова на монархію і республіку у стислому вигляді можна викласти його власними словами: "Монархічний устрій при всіх випадкових проявах рабства, безправства, сваволі і темноти має ту важну перевагу, що коли верховна влада попаде до рук розумній людині, то одкривається змога корисних змін і реформ. Для поганої республіки нема порятунку. Республіканський устрій, безперечно, є найкращий, найбільше бажаний устрій людської громади, але він має бути вкупі з тим, що є найкращого в людськості: з рівноправством, громадською енергією, чесністю і стремлінням до просвіти. Коли цього нема, то республіканський устрій веде державу до загину, і раніше чи пізніше держава ця перестане

¹ Кирило-Методіївське товариство, т. 1. – С. 170–171.

² Книга битія українського народу із передмовою Михайла Возняка. – Львів – Київ, 1921. – С. 20–21.

³ Костомаров М. Богдан Хмельницький. Т.1. – СПб., Т-во М.О.Вольфа, 1883 – С. 200–201.

бути республікою, або дістанеться чужинцям. Для неї нема іншого виходу, бо нема ніякої сили, що змогла б уберегти погану республіку від розкладу”¹.

Залишаючись переконаним прихильником саме “хорошої республіки”, республікансько-демократичного ладу і відкидаючи абсолютистські прагнення і руських князів, і українських гетьманів, М.Костомаров переконливо доводив шкідливість вузькооголістичних намагань, честолюбства Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, Ю.Хмельницького і, особливо, І.Мазепи для українського державотворення. Він приходить до висновку, що саме зажерливо-меркантильні прагнення гетьманів і козацької старшини завадили народу України побудувати справжню самостійну державу, і лише Запорізька Січ може вважатись зразком державної організації. Мислитель намагається ліквідувати непорозуміння і суперечки між російським самодержавством і національним українським рухом, хоча відверто критично ставиться не тільки до деяких козацьких провідників, а й до Московської держави, Російської імперії, Речі Посполитої, розвінчує легенди про багатьох їх історичних героїв.

Визначною рисою політико-правових вчень М.Костомарова, як і його історіософських творів, є надзвичайна легкість для читання, неперевершена популярність і дохідливість викладу найскладніших теоретичних міркувань, майстерність “малювати” наукові розвідки, а не сухо і нудно “повчати” читача. Якщо від П.Куліша пішла гілка вітчизняного романтичного політичного, зокрема конституційного, мислення, яке стрижнем буття вважало людину, то від М.Костомарова – гілка, яка на перше, пріоритетне, місце висувала суспільство, а у наукових концепціях – логіку і раціоналізм.

Деякі радикальні конституційні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства висловлені у правознавчих роботах одного з його організаторів М.Гулака “Досвід описання іноземного права за французькими, пруськими, австрійськими і російськими законами”, “Юридичний побут поморських слов’ян” тощо. На відміну від студента Г.Андрузького, корінний полтавчанин М.Гулак не тільки ще у 1843 році закінчив юридичний факультет Дерптського університету, а й здобув вчений ступінь кандидата права.

Отже, з одного боку, діяльність Кирило-Мефодіївського товариства засвідчує, що у процесі українського відродження розпочався другий етап – етап соціалізації українства, а з другого – що на арену політичної і правової думки владно виходять професійні українські юристи. Останнє має надзвичайно велике значення для історії вітчизняної конституційної юстиції. Але про це йтиметься у наступній статті.

¹ Кирило-Мефодіївське товариство, т. 1. – С. 171.

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Квітень–листопад 2000 року

- 2–5 квітня відбувся 4-й українсько-німецький колоквиум з питань конституційної юрисдикції в рамках реалізації ініціатив Федерального Президента щодо поглиблення німецько-українського правового партнерства, організований спільно з Німецьким Фондом міжнародного правового співробітництва (м.Київ).
- 28 квітня відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова з радником із юридичних питань Посольства США в Україні В.Сулжинським.
- 5 травня відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з омбудсменом Республіки Польща А.Зелінським.
- 12 травня відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова з Координатором проектів ОБСЄ в Україні П.Буркхардом.
- 24–30 травня суддя Конституційного Суду України С.Яценко взяв участь у VIII міжнародній судовій Конференції “Суди вищої інстанції: судова незалежність конституційних та верховних судів” (Сан-Франциско, США).
- 8 червня відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з суддею Федерального Суду позовів Б.Футеєм.
- 9–10 червня судді Конституційного Суду України В.Вознюк та Л.Чубар взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції “Конституційне судочинство” (Мінськ, Республіка Білорусь).
- 14–17 червня відбувся візит делегації Конституційного Суду Російської Федерації на чолі з Головою Конституційного Суду Російської Федерації М.Баглаєм до Конституційного Суду України.
- 16 червня відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з делегацією Державної ради юстиції Республіки Польща.
- 19 червня відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова з доповідачами Парламентської асамблеї Ради Європи Р.Вольвендом та Х.Северінсен.
- 22 червня відбулася зустріч суддів Конституційного Суду України з Генеральним адвокатом армії Великобританії Дж.Рантом.
- 28–29 серпня суддя Конституційного Суду України М.Савенко взяв участь у науково-практичній конференції, присвяченій 5-ій річниці прийняття Конституції Республіки Казахстан (Астана, Республіка Казахстан).
- 14 вересня відбулася зустріч заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова з членами Венеціанської Комісії Ради Європи Ж.Батлінером, Ж.Малінверні, С.Бартолье, Т.Маркертом.

- 11–14 вересня делегація Конституційного Суду України у складі Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи, заступника Голови Конституційного Суду України М.Селівона та суддів Конституційного Суду України Л.Малинникової і Л.Чубар перебувала з офіційним візитом у Республіці Словенія.
- 18–21 вересня суддя Конституційного Суду України П.Мартиненко взяв участь у міжнародній конференції “Україна на шляху розбудови зрілої національної держави” (Вашингтон, Сполучені Штати Америки).
- 20–25 вересня делегація Конституційного Суду України у складі заступника Голови Конституційного Суду України П.Євграфова, суддів Конституційного Суду України В.Розенка, І.Тимченка перебувала у Мюнхені з метою ознайомлення із судовою системою Баварії (Мюнхен, Федеративна Республіка Німеччини).
- 12–15 жовтня суддя Конституційного Суду України В.Німченко взяв участь у третьому засіданні Міжнародного форуму “Конституційне правосуддя в посткомуністичних країнах”, присвяченому темі “Роль конституційних судів у забезпеченні права власності” (Москва, Російська Федерація).
- 19–22 жовтня голова Конституційного Суду України В.Скомороха та Керівник Секретаріату Конституційного Суду України В.Дубровський взяли участь у Підготовчому засіданні XII Конференції Європейських Конституційних судів, на якій Конституційний Суд України прийнято повноправним членом Конференції Європейських конституційних судів.
- 25 жовтня відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи з суддею Федерального Суду позовів Б.Футеем.
- 25–27 жовтня заступник Голови Конституційного Суду України П.Євграфов та суддя Конституційного Суду України М.Костицький взяли участь у міжнародній конференції “Об’єднання судочинної діяльності конституційних судів” (Левоча, Словацька Республіка).
- 4–9 листопада делегація Конституційного Суду України у складі Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи, заступника Голови Конституційного Суду України М.Селівона, суддів Конституційного Суду України Л.Малинникової, М.Савенка, В.Тихого, Л.Чубар, В.Шаповала взяла участь у 5-му українсько-німецькому колоквиумі з питань конституційного права в рамках реалізації ініціатив Федерального Президента щодо поглиблення німецько-українського правового партнерства, організованому спільно з Німецьким Фондом міжнародного правового співробітництва (Гайдельберг, Карлсруе, Федеративна Республіка Німеччина; Страсбург, Французька Республіка).
- 28–29 листопада делегація Конституційного Суду України у складі Голови Конституційного Суду України В.Скоморохи, заступника Голови Конституційного Суду України М.Селівона, суддів Конституційного Суду України М.Корнієнка, Л.Малинникової, М.Савенка, В.Тихого та Керівника Секретаріату Конституційного Суду України В.Дубровського взяла участь у семінарі для суддів конституційних судів України та Угорщини, організованому спільно з Бюро ОБСЄ з демократичних інституцій та прав людини (Будапешт, Угорська Республіка).

Над випуском працювали:

Галина Сурначова

Олена Пазенко

Любов Лавриненко

Валентина Вдовиченко

Луїза Ляшко

Олександр Кротков

Геннадій Хижняк

Здано до складання 07.12.2000. Підписано до друку 14.12.2000

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 7,77. Умовн. друк. арк. 5,46. Наклад 1000 прим.

Віддруковано у ЗАТ "Віпол", ДК № 15. 03151, Київ-151, вул. Волинська, 60.